

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Надія Луцан

"Людина і світ" в інноваційних педагогічних технологіях

Навчальний посібник

2011

УДК:371.3:372.832

ББК:74.202.53

Л86

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Л 86 Луцан Н. "Людина і світ" в інноваційних педагогічних технологіях". Навчальний посібник. – , 2012. – 183с.

Рецензенти:

Руснак І.С. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і методики початкового навчання Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича;

Пальшкова І.О. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри педагогічних технологій початкової освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського»;

Біда О.А. – доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького.

Навчальний посібник містить програму курсу, розроблену з врахуванням новітніх методик і технологій організації навчального процесу.

Посібник орієнтований на студентів очної і заочної форми навчання спеціальності «початкова освіта» закладів вищої та післядипломної освіти, вчителів початкових класів.

Вступ

Навчальний посібник "Людина і світ" в інноваційних технологіях навчання" має на меті забезпечити студентів необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь та навичок, що дасть змогу молодому спеціалісту викладати предмет "Я і Україна" в початкових класах відповідно до сучасних вимог, а також підготувати його до виховання гуманної, творчої, соціально активної особистості, здатної екологічно мислити, бережливо ставитися до природи, до людей, до самого себе.

При розробці курсу, враховуючи використання новітніх технологій в навчальному процесі, ми дотримувались модульного принципу навчання. Модульному навчанню властиві ідеї гуманізму, оптимізму й успіху в навчанні та діяльності, застосування індивідуально-особистісного підходу та одноразово запрограмованої структурної чіткості в організації навчально-виховного процесу. Опанування новітніми технологіями, це насамперед екстраполяція у процес ВНЗ надбань практиків, які можуть підтвердити їх науково-методичну відповідність вимогам сьогодення.

Навчальний посібник містить програму курсу „Людина і світ з методикою викладання”, яка згідно з навчальним планом, пропонується для вивчення в 4 семестрі, розрахована на 54 аудиторні години, у тому числі 26 годин лекційних і 28 годин семінарських, практичних та лабораторних занять.

Зміст дисципліни поділено на два модулі, які вважаються завершеною частиною навчального матеріалу (теоретичного і практичного).

У теоретичній частині розкриваються освітні, розвивальні та виховні цілі курсу "Я і Україна" та їх місце в системі початкової загальноосвітньої школи, психолого-педагогічні засади формування суспільствознавчих, народознавчих знань учнів початкових класів.

Практична частина об'єднує семінари, семінари-дискусії, практичні та лабораторні заняття. Студенти вивчають зміст та методику проведення уроків суспільствознавчої та народознавчої складової програми курсу "Я і Україна". В рамках навчального курсу передбачається залучення студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності, розвивається вміння самостійно

працювати з науково-методичною літературою та навчальними посібниками. Модуль містить практичні завдання, письмові творчі завдання, теми рефератів тощо.

Мета навчального курсу

Курс „Людина і світ” з методикою викладання повинен забезпечити оволодіння студентами факультету підготовки вчителів початкових класів знаннями про сучасні досягнення методичної науки.

Мета курсу – підготовка майбутнього вчителя початкової школи до викладання навчальної дисципліни "Я і Україна" у рамках освітньої галузі „Людина і світ”.

Основні завдання курсу:

- розкрити освітні, розвивальні та виховні цілі курсу "Я і Україна" та його місце в системі початкової загальноосвітньої школи;
- обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування в учнів початкових класів суспільствознавчих та народознавчих знань;
- розкрити методи та методичні прийоми навчання учнів при вивченні курсу „Я і Україна”;
- розкрити зміст та методику використання новітніх технологій навчання в освітній галузі „Людина і світ”;
- сприяти формуванню у студентів умінь проводити різні типи уроків із навчального предмета "Я і Україна";
- розвивати у студентів вміння самостійно працювати з науково-методичною літературою та навчальними посібниками.

Нова парадигма освіти вимагає зміни видів і характеру навчальної взаємодії у ВНЗ в напрямку підсилення активності та розвитку самостійності студентів в процесі оволодіння знаннями. Провідними і стандартними в ході такої навчальної взаємодії повинні стати:

- співпраця студентів в контексті оволодіння базисними знаннями з курсу;

- спільне визначення студентами та викладачем кола актуальних питань фахової підготовки, організація викладачем діяльності студентів у напрямку їх розв'язання;
- спільний пошук шляхів розв'язання, окреслених викладачем та студентами, питань фахової підготовки;
- самоорганізація студентами навчально-пізнавальної діяльності за рівнями складності та самоконтроль за якістю підготовки під коригуючим впливом викладача.

Методи вивчення курсу: лекції, бесіди, розповіді, семінари, практичні заняття, ділові ігри, самостійна робота студентів, педагогічна практика.

Форми контролю: перевірка опрацьованої літератури; аналіз конспектованої літератури; співбесіди за прочитаною літературою; заслуховування і обговорення рефератів; аналіз складених студентами вербальних ігор; короткі письмові повідомлення; перевірка конспектів занять; колоквіум.

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ

Тема	Кількість годин, відведених на:				
	Лекції	Семінарські та практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійну роботу	Індивідуальну роботу
Змістовий модуль І.					
Зміст навчального матеріалу в галузі „Людина і світ” та методика формування відповідних понять в початковій школі					
Теоретико-методологічні засади побудови курсу „Людина і світ з методикою викладання” (Вступна лекція).	2			2	
Тема 1. Освітня галузь "Людина і світ" в системі початкового навчання.	2	2		4	
Тема 2. Аналіз програм та підручників, які реалізують зміст освітньої галузі „Людина і світ”.	2	2		4	

Тема 3. Формування народознавчих і суспільствознавчих понять в курсі „Я і Україна”.	2			4	
Тема 4. Методи і прийоми навчання учнів при вивченні курсу „Я і Україна”.	4	4	2	8	
Змістовий модуль II. Форми організації освітньої галузі „Людина і світ”.					
Тема 1. Форми організації навчального процесу при вивченні курсу „Я і Україна” в початковій школі.	4	4	2	8	
Тема 2. Екологічне виховання молодших школярів.	2	2		4	
Тема 3. Використання новітніх технологій навчання в освітній галузі „Людина і світ”.	4	4	2	8	
Тема 4. Методика проведення уроків з курсу "Я і Україна" в початковій школі	2	2	2	8	ІНДЗ
Тема 5. Наступність і перспективність ознайомлення дітей з довкіллям в дошкільних закладах освіти та першому класі школи.	2			4	

Цільова програма діяльності (Див. Схема 1).

Показником якості засвоєння навчання є “рівень засвоєння систем знань”, що характеризує ступінь оволодіння теоретичними і практичними знаннями. Розглянемо три рівні засвоєння, які відрізняються способом використання вихідної інформації в діяльності.

I рівень – установчий: ґрунтується на отриманні знань за допомогою включення студента в ситуацію вільного вибору понятійно-термінологічного поля .

II рівень – нормативний: ґрунтується на застосуванні знань за допомогою включення студента у проблемно-пошукове поле і поле оперативного зворотного зв’язку .

III рівень – продуктивний: ґрунтується на застосуванні знань за допомогою включення студента в нові умови діяльності .

Структурний склад цільової програми діяльності визначається мотиваційно-змістовим, процесуальним та результативним компонентами .

Перший компонент – *мотиваційно-змістовий* – відтворює такі провідні функції, як-от: активізувальна, спрямовувальна, регулювальна. Обумовлюється залежністю внутрішньої мотивації навчання від спеціального відбору навчального матеріалу, здатного задовольнити інтелектуально-пізнавальним потребам суб'єкта діяльності . Передбачає наявність динамічної системи знань з даної проблематики, що розкриває закономірності цього процесу.

Другий компонент – *процесуальний*. Він відображає рівень сформованості гностичних, комунікативних, організаційних умінь, що мають вирішальне значення для результативного збагачення творчого потенціалу студентів. Тут відбувається формування дослідницьких умінь і навичок особистості. Дослідницькі дії складають основу процесуального компонента даної діяльності .

Схема 1.

ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА ДІЯЛЬНОСТІ

Третій компонент – *результативний*. Ефект діяльності, як відомо, покладено в основу її результативного компонента. Отже, результатом даної діяльності є ефективність актуалізації навчального матеріалу. Ми виходили з

того, що актуалізація професійно значущих знань – це процес переведення з потенціального стану в актуальну дію раніше набутих знань (лінгвістичних, психолого-педагогічних, методичних), їх відтворення та перенесення в нові ситуації використання з метою встановлення зв'язку з навчальним матеріалом, що підлягає засвоєнню.

Отже, можна стверджувати наявність тісного взаємозв'язку мотиваційно-змістового, процесуального, результативного компонентів, що передбачають:

- а) формування системи знань майбутніх вчителів початкової школи з освітньої галузі „Людина і світ” ;
- б) введення до системи підготовки мотивованих засобів, що активізують увагу студентів, викликають інтерес до процесу оволодіння результативною методикою;
- в) залучення студентів до вирішення педагогічних завдань, участі в ділових іграх, аналізу педагогічних ситуацій, виконання творчих завдань у ході педагогічної практики.

Подаємо зміст першого модуля (Див. Схему 2).

Схема 2

Методично-діяльнісний модуль М-1

Проблемно-настановча лекція «Теоретико-методологічні засади побудови курсу „Людина і світ з методикою викладання”».

1. Предмет, завдання, структура курсу „«Людина і світ» з методикою викладання”

як навчальної дисципліни.

2. Методологічні основи методики викладання курсу.

3. Зв'язок методики з іншими дисциплінами.

Навчальні елементи:

Тема 1: Освітня галузь "Людина і світ" в системі початкового навчання. Лекція-інформація. (Характеристика освітньої галузі „Людина і світ”. Зміст та завдання освітньої галузі. Змістові лінії освітньої галузі).

Тема 2. Аналіз програм та підручників, які реалізують зміст освітньої галузі „Людина і світ”. Бінарна лекція. (Аналіз розділу чинної програми „Я і Україна” для початкової школи. Викладання інтегрованого курсу „Я і Україна. Довкілля” в початковій школі. Аналіз підручників, що реалізують предмет „Я і Україна”).

Тема 3. Формування народознавчих і суспільствознавчих понять в курсі „Я і Україна”. Лекція-інформація. Організація засвоєння народознавчих та суспільствознавчих знань учнями початкової школи. Методика формування суспільствознавчих понять. Методика формування народознавчих понять.

Тема 4. Методи і прийоми навчання учнів при вивченні курсу „Я і Україна”. Лекція-візуалізація. (Поняття про методи і прийоми навчання. Класифікація методів навчання, що використовуються при вивченні курсу „Я і Україна”. Вибір та оптимальне поєднання методів і прийомів під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі).

Просемінар. Зміст освітньої галузі „Людина і світ” та її місце в системі початкового навчання (Наукові засади викладання курсу. Характеристика основних змістових ліній галузі „Людина і світ”. Структурування змісту галузі).

Практичне заняття. Аналіз змісту та структури чинних навчальних програм та підручників з курсу „Я і Україна” в початковій школі. (Специфіка шкільного предмета „Я і Україна” в початкових класах. Діючі підручники

для початкової школи. Аналіз робочих зошитів та методичної літератури з курсу).

Семінар. Методи та прийоми навчання учнів при вивченні курсу "Я і Україна". (Проблема методів і їх класифікація в науково-методичній літературі. Характеристика методів і прийомів під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі. Інтерактивні методи навчання в курсі „Я і Україна”).

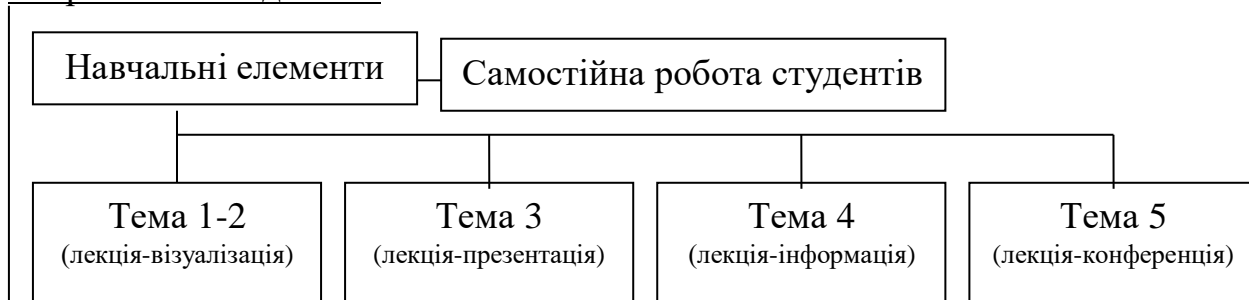
Практичне заняття. Методи контролю і самоконтролю школярів під час вивчення курсу „Я і Україна”. (Методи контролю та їх класифікація. Методи практичної перевірки знань учнів з курсу. Методи самоконтролю та самооцінки знань учнів під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі).

Лабораторна. Характеристика методів та прийомів навчання в курсі „Я і Україна” в початкових класах. (Системне використання методів на уроках “Я і Україна”. Характеристика методів ознайомлення дітей з суспільствознавчим та народознавчим змістом. Ознайомлення з довкіллям засобами дидактичної гри у початкових класах).

Схема 3

Методично-діяльнісний модуль М-2

Теоретико-методичний

Іноваційно-технологічний

Пізнавально-операційний

Навчальні елементи:

Тема 1. Форми організації навчального процесу при вивченні курсу „Я і Україна” в початковій школі. Лекція-візуалізація. (Сучасні підходи до класифікації організаційних форм навчання в початковій школі. Вимоги до сучасного уроку. Типи і структура уроків з курсу „Я і Україна”. Позаурочна та позакласна робота в курсі „Я і Україна”).

Тема 2. Екологічне виховання молодших школярів. Лекція-візуалізація. (Екологічна освіта як проблема виховання. Формування екологічної культури. Роль екскурсії в природу в екологічному вихованні учнів початкових класів).

Тема 3. Використання новітніх технологій навчання в освітній галузі „Людина і світ”. Лекція – презентація. (Сучасні педагогічні та навчальні технології. Інноваційна діяльність педагога в системі вивчення галузі „Людина і світ”. Сучасні навчальні технології в методиці викладання галузі „Людина і світ”. Ігрові навчальні технології в системі вивчення галузі „Людина і світ”).

Тема 4. Методика проведення уроків з курсу "Я і Україна" в початковій школі. Лекція-інформація. (Зміст і методика проведення уроків з суспільствознавчим змістом у початковій школі. Зміст і методика проведення уроків з народознавчим змістом у початковій школі. Перевірка результатів знань та вмінь учнів. Оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення курсу).

Тема 5. Наступність і перспективність ознайомлення дітей з довкіллям в дошкільних закладах освіти та першому класі школи. Лекція-конференція. (Наступність – як об’єктивна закономірність безперервного розвитку особистості. Необхідність наступності в роботі дошкільного закладу і школи в процесі ознайомлення дітей з довкіллям. Програмне забезпечення ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному закладі та початковій школі. Наступність у змісті навчання та в поєднанні всіх структурних компонентів

ознайомлення дітей з предметним довкіллям у дошкільному закладі і початкових класах).

Ділова гра. Сучасні підходи до організації навчання в курсі „Я і Україна” в початкових класах (Особливості проведення уроків „Я і Україна” в початковій школі. Підготовка вчителя до уроку з курсу „Я і Україна”. Планування уроків курсу, та їх значення для роботи вчителя початкових класів. Підготовка і проведення інтегрованих уроків з курсу "Я і Україна").

Практичне заняття. Організація позаурочної та позакласної роботи в курсі „Я і Україна” (Методика проведення позаурочної роботи в курсі „Я і Україна”. Організація домашньої навчальної роботи з курсу "Я і Україна" в початковій школі. Методика проведення позакласної роботи в курсі „Я і Україна”. Організація індивідуальної позакласної роботи).

Лабораторне заняття. Форми організації навчального процесу при вивченні курсу "Я і Україна" (Організація підготовки і проведення комбінованого уроку. Узагальнюючий урок, його значення в процесі вивчення курсу "Я і Україна". Закономірності методики підготовки і проведення предметного уроку в початковій школі).

Семінар-дискусія: Виховання екологічної культури в учнів початкової школи. (Екологізація навчально-виховного процесу в початковій школі. Педагогічні вимоги до екологічного виховання молодших школярів. Формування екологічної культури учня початкової школи. Формування ціннісного ставлення до природи в учнів початкової школи. Екологічні ігри як метод ознайомлення дітей з природою в молодшому шкільному віці).

Семінар-дискусія: Інноваційна діяльність у галузі "Людина і світ" в системі початкового навчання. (Створення умов щодо реалізації інноваційної діяльності у сучасній початковій школі. Перспективні освітні технології в ракурсі курсу „Я і Україна”. Технологія диференційованого навчання молодших школярів на уроках "Я і Україна". Технологія організації самостійної навчальної діяльності учнів на уроках "Я і Україна" в початковій школі).

Мозкова атака. Інтерактивні методи навчання в курсі „Я і Україна” в початкових класах. (Використання інтерактивних методів навчання в

початковій школі. Класифікація інтерактивних методів навчання. Особистісно орієнтоване навчання в курсі „Я і Україна” Особливості диференційованого навчання на уроках "Я і Україна").

Лабораторна. Сучасні навчальні технології в методиці викладання галузі „Людина і світ”. (Сучасні підходи до організації процесу навчання в курсі „Я і Україна”. Моделювання процесу навчання освітньої галузі „Людина і світ”. Моделювання структури уроку з елементами диференціації).

Практичне заняття. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів з курсу „Я і Україна”. (Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів із курсу "Я і Україна". Характеристика рівнів навчальних досягнень учнів в курсі "Я і Україна". Тематичний та поточний контроль).

Лабораторне заняття. Особливості проведення уроків з суспільствознавчим змістом курсу "Я і Україна" в початковій школі. (Методика проведення уроків з суспільствознавчим змістом у початковій школі. Методика ознайомлення дітей з явищами суспільного життя. Ознайомлення учнів початкової школи з соціальним довкіллям).

Лабораторне заняття. Моделювання уроків з народознавчим змістом курсу "Я і Україна" в початковій школі. (Методика проведення уроків з народознавчим змістом у початковій школі. Ознайомлення дітей з рідним краєм і Батьківщиною. Ознайомлення дітей з національними символами України).

Теоретико-методичні навчальні модулі

М-1

Теоретико-методологічні засади побудови курсу „Людина і світ з методикою викладання”.

Вступна лекція

План

1. Предмет, завдання, структура курсу „Людина і світ» з методикою викладання” як навчальної дисципліни.
2. Методологічні основи методики викладання курсу.
3. Зв’язок методики з іншими дисциплінами.

Література до теми:

1. Державна національна програма „Освіта” // Україна ХХІст. – К., 1999.
2. Лернер Й. Я. Процесе обучения й его закономерности. — М.: Знание, 1980.—96с.
3. Людина і світ: Підручник./ За ред. Л.В. Губерський. – К.: ”Знання”, 2001. – 349с.
4. Помогайбо В.М. Довкілля: Підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів зі спеціальності «Початкове навчання». – Полтава: Довкілля – К, 2005. – 304с.

Запитання для самоконтролю

1. Що є предметом та завданням курсу «Людина і світ» з методикою викладання”?
2. Перелічіть принципи побудови курсу?
3. За якими напрямками структуровано зміст курсу «Людина і світ» з методикою викладання”?
4. Що є методологічною основою навчання курсу „Я і Україна”?
5. Назвіть методи наукового дослідження, що використовуються в курсі «Людина і світ» з методикою викладання”?

Самостійна робота студентів:

Опрацювати літературу:

Людина і світ: Підручник./ За ред. Л.В. Губерський. – К.: ”Знання”, 2001. – 349с.

Індивідуальні завдання на вибір:

- підготувати тези;
- підготувати есе.

Тема 1. Освітня галузь "Людина і світ" в системі початкового навчання.

Лекція-інформація.

План

1. Характеристика освітньої галузі „Людина і світ”.
2. Зміст та завдання освітньої галузі.
3. Змістові лінії освітньої галузі.

Література до теми:

1. Державний стандарт початкової освіти. Освітня галузь „Людина і світ”// Інф. Зб. МОН України. – 2006. - № 2-3. – С.46-50.

2. Людина і світ: Підручник./ За ред. Л.В. Губерський. – К.: ”Знання”, 2001. – 349.

3. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. - К.: Генеза, 1999.

Зміст освітньої галузі «Людина і світ» передбачає усвідомлення школярами своєї належності до природи і суспільства, створює передумови для засвоєння учнями різних видів соціального досвіду, системи цінностей суспільства, морально-правових норм, традицій.

Основними *структурними компонентами* змісту цієї освітньої галузі та курсу „Я і Україна” є:

- знання про українське суспільство, довкілля, в якому живе дитина, способи пізнання й орієнтації в навколишньому житті;

- первинні моральні та оцінні поняття і уявлення, уміння виконувати пізнавальні дії, виявляти залежності, робити самостійні висновки, спілкуватися з людьми, оцінювати вчинки;
- первинні сенсорні еталони і набуття навичок поведінки в природному та соціальному оточенні.

До змісту освітньої галузі, крім перелічених традиційних компонентів, включено *емоційно-цілісні, особистісні*, які виражають ставлення до отримуваних знань, створюють міжсуб'єктивність спілкування в процесі пізнавальної, комунікативної діяльності, проявляються у переживаннях, смислотворчість учнів і є потужним джерелом мотивації їх навчання.

Освітня галузь включає систему інтегрованих знань про об'єкти і явища навколишнього світу і взаємозв'язки та залежності між ними. Зміст освітньої галузі на доступному рівні відображає цілісність знань про світ і місце людини в ньому.

Розвивальний аспект змісту освітньої галузі полягає у формуванні досвіду творчої діяльності учнів, їхніх розумових здібностей і спостережливості, оволодіння узагальненими способами дій, розвиток активного пізнавального ставлення до дійсності, забезпечення умов для самореалізації, самовираження в навчально-пізнавальній діяльності відповідно до індивідуальних можливостей кожної дитини.

Здійснення виховної функції освітньої галузі пов'язане з формуванням у школярів патріотизму, свідомого бажання зробити свій внесок у становлення України як демократичної держави — рівноправного члена світової спільноти; елементів екологічної культури, усвідомлення цінності життя людини, залежності його від стану навколишнього природного середовища.

Зміст освітньої галузі „Людина і світ” визначається особливостями соціалізації особистості молодшого школяра в українському суспільстві, усвідомлення своєї належності до природи і суспільства, створення передумов для засвоєння учнями різних видів соціального досвіду, системи цінностей суспільства, морально-правових норм, традицій.

Метою освітньої галузі “Людина і світ” є:

- формування ціннісних орієнтацій у різноманітних галузях життя, культурній спадщині України, регіону, сім'ї шляхом оволодіння знаннями про природу, суспільство, що відображають основні властивості та закономірності реального світу, місце в ньому людини;

- засвоєння соціальних норм, загальнолюдських, загальнокультурних і національних цінностей, народних традицій українського суспільства.

Ця мета досягається шляхом реалізації таких **завдань**:

- формування на доступному учням рівні системи знань (емпіричні факти, уявлення, елементарні поняття), яка опосередковано відображає закони і закономірності природи і суспільства та місце в ній людини;

- розвиток розумових здібностей учнів, їхньої емоційної сфери, пізнавальної активності та самостійності, здатності до творчості, самовираження і спілкування в спільній діяльності;

- вихованні гуманної, творчої, соціально активної особистості, здатної екологічно мислити, бережливо ставитися до природи, до людей, до самого себе.

Освітня галузь ґрунтується на реалізації **таких принципів**:

- ***відповідність цінностей українського суспільства особистісній формі їх існування***, тому до галузі включено не лише елементи знань про навколишній світ і місце в ньому людини, певні способи діяльності, але й досвід особистісного ставлення до системи цінностей українського суспільства, зокрема етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських;

- ***взаємодія змістової і процесуальної сторін навчання*** означає врахування специфіки діяльності молодших школярів шляхом забезпечення чуттєвого сприймання організацію активного спілкування дітей із соціальним і природним оточенням, накопичення досвіду ціннісного ставлення до навколишнього середовища;

- ***наступність і перспективність у межах предмета і його зв'язок з іншими дисциплінами в системі початкового навчання***.

Визначення змістового наповнення освітньої галузі вимагає розв'язання загальної проблеми конструювання змісту початкової ланки освіти, взаємозв'язку його елементів, що дають змогу запобігти дублюванню

матеріалу, орієнтуватися на перспективи навчання, виховання і розвиток молодших школярів.

Змістовими лініями освітньої галузі є: **Людина як особистість, Людина серед людей, Людина, природа і суспільство, Культура, Об'єкти природи, Планета Земля, Україна, Рідний край.**

Запитання для самоконтролю:

1. Розкрийте мету і зміст освітньої галузі „Людина і світ” Державного стандарту початкової ланки освіти.
2. Перелічіть основні структурні компоненти змісту освітньої галузі.

Тема 2. Аналіз програм та підручників, які реалізують зміст освітньої галузі „Людина і світ”.

Бінарна лекція.

План

1. Аналіз розділу чинної програми „Я і Україна” для початкової школи.
2. Викладання інтегрованого курсу „Я і Україна. Довкілля” в початковій школі.
3. Аналіз підручників, що реалізують предмет „Я і Україна”.

Література до теми:

1. Арцишевський Р.А., Балашова С.П. Я і Україна: Я і світ. Підручник для 1 кл. – К.: ЛТД, 2002. – 104с.
2. Байбара Т., Бібік Н. М., Я і Україна: Підручник для 4 класу. - К.: Форум, 2004.
3. Байбара Т.М. Я і Україна: Підруч. Для 3 кл. / Т.М. Байбара Н.М. Бібік – К.: Форум, 2003. – 176с.
4. Байбара Т.М. Я і Україна: Підруч. Для 4 кл. / Т.М. Байбара Н.М. Бібік – К.: Форум, 2004. – 176с.
5. Бібік Н.М., Волощук В.М., Коваль Н.С. Зошит до підручника "Я і Україна": 2кл. – К.: Вид. А.С.К., 2004. – 24с.
6. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Зошит до підручника "Я і Україна": 1кл. – К.: Вид. А.С.К., 2003. – 24с.

7. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Я і Україна: Віконечко для 1кл. загальноосвіт. шк.. – К.: Вид. А.С.К., 2002. – 120с.
8. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Я і Україна: Підруч. Для 2кл. – К.: Форум, 2003. – 144с.
9. Гуз К.Ж., Єльченко В.Р., Собакар С.І. Моє довкілля. Підручник для 1кл. поч.. шк. – Полтава: НМЦЗО, - 2001. – 64с.
10. Жаркова І.І., Мечник Л.А. Уроки з курсу „Я і Україна. Природознавство”. 4 клас. – К.: Грамота, 2007. – 208с.
11. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. К.: „Початкова школа”. – 2006. – 432с.

Зміст освітньої галузі „Людина і світ” реалізується через навчальний курс „Я і Україна”. Мета курсу в початковій школі - сприяти формуванню в учнів потреби до пізнання світу і людини в ньому як біологічної та соціальної істоти; засвоєння духовних цінностей у різноманітних сферах: екологічній, пізнавальній, моральній, діяльнісно-вольовій, емоційній, естетичній, комунікативній; вихованню патріотизму; створенню теоретичної бази для інтелектуального розвитку молодших школярів.

Курс „Я і Україна” має суспільствознавчу, народознавчу та природознавчу складову програми. Суспільствознавча складова програми в 1-2 класах охоплює знання про людину як складноорганізовану моральну і самооцінну істоту; знання про українське суспільство, довкілля в якому живе дитина; способи пізнання й орієнтації в навколишньому житті; сприяє поетапному усвідомленню єдності компонентів: „Я” – сім’я – школа – рідний край – Україна; накопичення досвіду особистісного ставлення до системи цінностей українського суспільства, зокрема, етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських.

Матеріал програми курсу „Я і Україна” пропонується для вивчення при такому розподілі годин: 1-2класи – 1 година, 3-4 класи – 2 години на тиждень. У змісті програм синтезовано елементи природознавства, знань суспільствознавчого, етичного та народознавчого напрямів.

Зміст галузі "Людина і світ" реалізовано у двох програмах навчального курсу „Я і Україна”. Характерним для програм з даного курсу є те, що їх зміст має практичну спрямованість, поданий в інтегрованій формі, відповідає змістовим лініям Держстандарту.

Програма курсу „Я і Україна” - Н.М.Бібік та Н.С. Коваль (для 1-2 класів) структурована за лінійно-концентричним принципом (у межах одного класу розглядаються одноразово, в межах двох класів розширюються і поглиблюються).

Щодо методичного апарату програми, то він поданий лише змістом шести тем: 1. Про тебе самого. 2. Рід, родина, рідня. 3. Людина серед людей. 4. Природа навколо нас. 5. Твій рідний край. 6. Твоя країна – Україна. Стосовно інших компонентів програми, то у ній відсутні: перелік лабораторних робіт, узагальнення, обладнання, список рекомендованої літератури.

У 3-4 класах програму продовжують курси „Природознавство” (Т.М.Байбара), „Громадянська освіта” (Н.Бібік), які вивчаються паралельно в кожному класі одночасно впродовж 35 навчальних годин у рік кожен курс.

„Природознавство” – навчальний предмет, провідним компонентом якого є система природознавчих знань. Вони і визначають всі компоненти змісту, зокрема, сукупність предметних і загальнонавчальних умінь. Програму побудовано за змістовими лініями, які визначені Державним стандартом початкової загальної освіти. Вони є програмовими темами: в 3 класі – „Нежива природа”, „Жива природа”; в 4 класі – „Планета Земля”. „Наша Батьківщина - Україна”. „Рідний край”. Структура тем у даній програмі практично уніфікована: назва теми із чітко зазначеним бюджетом часу, її зміст, тематика дослідів, екскурсій, практичних робіт (якщо це необхідно за змістом). Однак, в цілому в програмі відсутній перелік обладнання, література.

Курс “Громадянська освіта” продовжує суспільствознавчу складову початкової освіти і спрямовується на соціалізацію особистості молодшого школяра, його громадянське зростання.

Змістове наповнення курсу зосередить учня на усвідомленні суті взаємовідносин людини і суспільства, набутті демократичних цінностей, адекватному випробуванні різноманітних соціальних ролей, засвоєнні еталонів поведінки. Тематична організація змісту передбачає п'ять тем: „Людина”, „Людина серед людей”, „Правила життя в суспільстві”, „Культура”, „Громадянські права та обов'язки”. Однак чіткого розподілу годин між темами у програмі немає. Також відсутній перелік обладнання, література, що ускладнює роботу вчителя.

Укладачі програми „Я і Україна. Довкілля” – В. Р. Ільченко та К.Ж.Гуз – розширюють обсяг знань у змістових лініях, порівняно з авторами попередньої програми.

Стратегічна мета освітньої програми – формування цілісної свідомості людини, здатної брати на себе відповідальність за своє майбутнє і майбутнє довкілля. Вихідними ідеями є ідеї гуманістичного виховання та екологічного реалізму.

У програмі інтеграція знань про довкілля здійснюється через втілення у навчальному матеріалі програми змістових ліній стандарту освітньої галузі „Людина і світ”, об'єднаних навколо чотирьох провідних ідей курсу: єдності людини і її природного довкілля, невід'ємності людини від її суспільного оточення, взаємозалежності людини і створеного нею довкілля, необхідності громадянської освіти для людини. Зменшення наскрізних ідей інтеграції змісту сприяє встановленню цілісності знань учнів про світ, ефективності формування образу світу.

Уявлення про людину як частину природи формується через втілення в програмі змістових ліній: *об'єкти природи; планета Земля; природничої складової змістової лінії рідний край*. Завдяки реалізації їх змісту учні отримують початкові уявлення про будову і життєдіяльність організмів, в тому числі про будову і життєдіяльність організмів, в тому числі про людину; про найбільш загальні взаємозв'язки в природі; про сезонні зміни в довкіллі; перетворення речовин і енергії; про закономірності, яким підлягають ці перетворення; про Землю як планету Сонячної системи, її природні компоненти, різноманітність природи Землі, рідного краю. Отриманні знання

зумовлюють формування екологічної культури учнів, їхніх переконань у необхідності збереження природи рідного краю, природи Землі. Втілення природничо-наукових знань у програмі задовольняє запити дітей, починаючи з 1 класу, щодо будови світу, закономірностей, які діють у ньому, розширює уявлення про зв'язки людини з середовищем життя.

Зв'язок людини з суспільним довкіллям розкривається через реалізацію у програмі змістових ліній стандарту: *людина як особистість; людина серед людей; людина, природа і суспільство*. Суспільне довкілля постає перед учнями в образі сім'ї, роду, шкільного оточення; у процесі ознайомлення з історією рідного краю, національними традиціями. В учнів формується уявлення про поведінку людини в природному та суспільному оточенні.

Зв'язок людини з результатами її діяльності в довкіллі розвивається через змістові лінії: *людина, природа, суспільство; культура; планета Земля; рідний край*. Програма вміщує відомості про пам'ятки культури, визначних національних діячів, духовну та матеріальну спадщину народу, працю людей, виробництво, заповідні місця. Згідно з програмою учні спостерігають господарську діяльність людей у різні пори року, досліджують екологічні зміни у рідному краї, складають проекти (починаючи з 4 класу) на його захист.

Патріотичне, моральне виховання, формування громадянина України проходить через курс з 1 по 4 класи, розкриваються через змістові лінії: *наша Батьківщина – Україна; рідний край; людина, природа, суспільство; культура*. Згідно з програмою учні ознайомлюються з державною символікою, державним устроєм країни, народними звичаями, особливостями життя людей у різних регіонах, культурними пам'ятками.

Вчитель має розуміти, що найважливішим продуктом вивчення курсу в аспекті цілісності знань про природу виступає образ світу або образ природи. «Світ» - це сфера вияву тотально діючих загальних закономірностей, яким підлягають всі об'єкти. Образ світу – це цілісність, яку дитина синергетично творить із елементів знань, одержаних про своє середовище життя і саму себе як його невід'ємну частину, систематизуючи ці знання на основі уявлень про

загальні закономірності – збереження, спрямованість самочинних процесів до рівноважного стану, періодичності процесів у довкіллі.

Створення цілісного образу світу в свідомості дитини зумовлює зміст, структура курсу. У кожному класі курс має підназву відповідно до основного виду діяльності школярів. У 1-2 класі, де учні вчаться формулювати запитання і шукати на них відповіді, курс має підназву „Запитую довкілля”, у 3 класі – „Спостерігаю довкілля”, у 4 класі – „Досліджую довкілля”. Зміст структуровано за концентричним принципом.

На відміну від програми Н.Бібік, Н.Коваль, структура тем у даній програмі уніфікована: зміст теми, тематика практичних робіт, завдання для малювання, моделювання, тематика уроків серед природи, тематика узагальнюючого уроку. Біля назви кожної теми зазначено бюджет часу. Така структура навчального матеріалу сприяє його цілісному засвоєнню як у межах теми, так і курсу загалом. Система методів навчання дає змогу дитині реалізувати свої прагнення до дослідництва (уроки серед природи), виявити себе в конструюванні та творчості (малюємо, моделюємо), зробити висновки (узагальнення знань), комунікації (робота в групах). Як і в попередній програмі, у даній відсутні перелік обладнання та список рекомендованої літератури.

У програмі „Я і Україна. Довкілля” інтеграція знань про довкілля здійснюється через втілення у навчальному матеріалі програми змістових ліній стандарту освітньої галузі „Людина і світ”, об’єднаних навколо чотирьох провідних ідей курсу: єдності людини і її природного довкілля, невід’ємності людини від її суспільного оточення, взаємозалежності людини і створеного нею довкілля необхідності громадської освіти для людини. Зменшення наскрізних ідей інтеграції змісту сприяє встановленню цілісності знань учнів про світ, ефективності формування образу світу.

Уявлення про людину як частину природи формується через втілення в програмі змістових ліній: *об’єкти природи; планета Земля; природничої складової змістової лінії рідний край.*

Курс "Довкілля" охоплює відомості з краєзнавства, народознавства, географії, екології, астрономії, фізики, хімії, біології та валеології. Проте, це

не енциклопедія знань для учнів, а цілісний курс, система знань, звичок, мислення, технологічних прийомів, що складають єдність у кожному класі і є невід'ємною частиною всього "Довкілля".

Свідомість людини не може досягти сучасного рівня розвитку неосфери, не набувши інтегративного мислення. Воно охоплює елементи всіх стилів мислення і тому може вважатися симетричним або критичним. У такому мисленні елементові кожного стилю відповідає протилежний: механістичному мисленню – імовірнісне, теоретичному – емпіричне і т.д.

Формуванню інтегративного, критичного мислення починається з розвитку спроможності дитини ставити запитання ("Запитую довілля"). Як стверджує німецький психолог Р.Пенциг, навчаючись запитувати, людина робить у своєму житті такий же крок уперед, як і навчаючись ходити. Вивчаючи курс "Спостерігаючи довілля", діти, так би мовити, проходять період "повзучого емпіризму" у скороченому вигляді. Курс "Досліджуючи довілля" розкриває перед дітьми найпростіші, загальні взаємозв'язки між об'єктами довілля, закономірності природи.

Таким чином, зміст всіх програм з курсу „Я і Україна” створює пропедагичну базу до вивчення більшості курсів у основній та старшій школі, предмети природничого циклу, історія України, народознавство, етика, естетика тощо). Щодо структурування методичного апарату програм, то аналіз показує, що найповніше відповідає вимогам програма авторів В.Ільченко, К.Гуза. У всіх програмах відсутній перелік обладнання і список рекомендованої літератури.

Аналіз природознавчого змісту в програмах

Навчальний курс "Я і Україна", розроблений Н. Бибик, Н. Коваль, Т. Байбара, в його природознавчій частині найбільшою мірою відповідає традиціям класичного вивчення природознавства. Сучасний курс зберігає все позитивне, що було накопичено в практиці вивчення природознавства, його розроблено на класичних дидактичних принципах початкового природознавства і географії - принцип сезонності, краєзнавчий принцип - і має практичну спрямованість. У той же час методика курсу враховує сучасні тенденції розвитку початкової освіти.

Концептуальна основа і мета курсу - сприяти формуванню в молодших школярів потреби до пізнання світу і людини в ньому як соціальної і біологічної істоти. Основна мета курсу - формування особистості майбутнього громадянина України - людини, здатної брати на себе відповідальність за своє майбутнє і майбутнє рідної землі (природне довкілля).

Навчально-пізнавальна діяльність учнів під час засвоєння курсу включає безпосереднє спілкування дітей з природою, моделювання, спостереження, дослідження, експеримент. Зміст курсу дає змогу учневі набути цілісні знання про людину та її життєвий світ - про природу рідного краю.

Значна увага в програмі приділяється розділу «Природа навколо нас» В учнів 1-го класу закріплюються знання про ознаки пір року, розширюються уявлення про рослини і тварини своєї місцевості, значення їх у житті людини, охорону. Вони ознайомлюються з предметами, явищами неживої природи.

В 2-му класі обсяг спостережень учнів розширюється - значна увага приділяється питанню охорони природи, як у мові охорони здоров'я людей, вирішенню пізнавальних завдань.

У 3-4 класах програму продовжує курс "Природознавство" (Т.М.Байбара), провідним компонентом якого є система природознавчих знань. Вони і визначають всі інші компоненти змісту, зокрема сукупність предметних і загально навчальних умінь. Програму побудовано за змістовими лініями, які визначені Державним стандартом початкової загальної освіти. Вони є програмовими темами: в 3 класі – "Природа і ми", "Нежива природа", "Жива природа"; в 4 класі - "Планета Земля", "Україна – наша Батьківщина", "Рідний край". Структура тем у даній програмі практично уніфікована аб назва теми із чітко зазначеним бюджетом часу, її змісту, тематика дослідів, екскурсій, практичних робіт (якщо це необхідно за змістом). Однак, в цілому в програмі відсутній перелік обладнання, література.

У 3-4 класах викладається курс природознавства, що вивчає природу як єдине ціле, зосереджується увага на вивченні предметів і явищ неживої природи, рослинного світу залежно від умов місця перебування.

Дається перше уявлення про ланцюг живлення і приділяється увага розв'язання природоохоронних проблем.

У 4 класі значна увага приділяється вивченню основних географічних знань, формуються елементи поняття про природні зони, наводяться відомості про будову, фізіологічні процеси, що відбуваються в основних органах тіла людини, звертається увага на гігієну та охорону здоров'я людини.

При конструюванні змісту програми для 3-4 класів природознавства було взято за основу принципи сезонності, красзнавства, батьківщини, системності та послідовності та ін.

Значне місце у програмі відводиться вихованню в учнів громадянської відповідальності за збереження природного середовища. У програмі визначається які практичні роботи мають проводити учні 3-4 класів, а також тематика предметних уроків.

Програма "Я і Україна. Довкілля" – В.Р.Ільченко та К.Ж.Гуз.

Основою формування цілісності знань є уявлення учнів про найзагальніші зв'язки у природі, послідовне застосування яких сприяє отриманню дітьми особистісно значущих знань щодо самозбереження, збереження свого природного довкілля.

Уявлення про людину як частину природи формується через втілення в програмі змістових ліній: об'єкти природи; планета Земля; природничої складової змістової лінії рідний край. Завдяки реалізації їх змісту учні отримують початкові уявлення про будову і життєдіяльність організмів, в тому числі про людину; про найбільш загальні взаємозв'язки в природі; про сезонні зміни в довкіллі; перетворення речовин і енергії; про закономірності, яким підлягають ці перетворення; про Землю як планету Сонячної системи, її природні компоненти, різноманітність природи Землі, рідного краю. Отримані знання зумовлюють формування екологічної культури учнів, їх переконань у необхідності збереження природи рідного краю, природи

Землі. Втілення природничо-наукових знань у програмі задовольняє запити дітей, починаючи з 1 класу, щодо будови світу, закономірностей, які діють у ньому, розширює уявлення про зв'язки людини з середовищем життя. Через моделювання, спостереження, дослідження, що проводяться в класі і на уроках серед природи, учні набувають компетентності дослідника (у використанні приладів, проведенні спостережень, досліджень, моделюванні об'єктів і явищ, встановленні взаємозв'язків між ними).

У кожному класі курс має підназву відповідно до основного виду діяльності школярів. У 1-2 класі, де учні вчать формулювати запитання і шукати на них відповіді, курс має під назву "Запитую довкілля", у 3 класі – "Спостерігаю довкілля", у 4 класі – "Досліджую довкілля".

У 1 класі зміст навчального матеріалу спонукає учнів задуматися над тим, що людині необхідно знати про своє життєве середовище, як вона може набути знання про нього. Дитина починає осмислювати зв'язки в довкіллі (між людиною і живою та неживою природою, між людиною і її оточенням).

Навчальний матеріал 2 класу розширює отримані знання про рослини та тварини, про ознаки живих організмів, зовнішню будову рослин і тварин; учні ознайомлюються з народними уявленнями про екологічне ставлення до рослин і тварин. Продовжується поетапне усвідомлення довкілля і формується уявлення про цілісність світу.

У першій темі розкриваються зв'язки людини і її суспільного оточення. У другій і третій темах дитина розширює отримані в першому класі знання про рослини та тварини, про ознаки живих організмів, зовнішню будову рослин і тварин; учні ознайомлюються з народним уявленням про екологічне ставлення до рослин і тварин. Четверта тема спрямовує діяльність дітей на пізнання змін у довкіллі, особливо тих, що повторюються. Продовжується поетапне усвідомлення довкілля і формується уявлення про цілісність світу.

У 3 класі мисленнєва діяльність, пізнавальна активність учнів, задоволення їхніх дослідницьких, конструкторських, комунікативних прагнень зосереджені на питаннях, що послідовно вивчаються в 5 темах.

Вивчаючи першу тему, учні оволодівають знаннями і вміннями щодо планування і проведення спостережень, використання необхідних при цьому приладів.

Під час вивчення другої теми учні отримують уявлення про тіла, речовини, зміни, що відбуваються в докiллі з об'єктами неживої природи, „засвоюють” зміст закономірності збереження стосовно перетворень речовин, ознайомлюються з гірськими породами, корисними копалинами, їх добуванням та використанням, збереженням; вивчаючи поняття про ґрунт, доходять висновку про необхідність збереження ґрунтів як багатства країни; набувають умінь і навичок проводити спостереження за об'єктами і явищами неживої природи.

Третя тема присвячена формуванню уявлень про енергоносії, про перетворення енергії в докiллі. Під час її вивчення формується уявлення про незнищуваність, несотворимість енергії в навколишньому світі, про обмін енергією між його об'єктами.

Під час вивчення четвертої теми учні на більш високому науковому рівні, ніж у 2 класі, вивчають живі організми свого докiлля, їхню будову, в тому числі і організм людини; привчаються пояснювати процеси життєдіяльності, спираючись на уявлення про обмін речовин і енергії між організмом і докiллям, на уявлення про незнищуваність речовин і енергії. В учнів розширюється коло знань, умінь, навичок спостерігача – ними ведуться спостереження як за окремими живими організмами, так і за угрупованнями організмів.

Під час вивчення п'ятої теми учні застосовують знання, вміння і навички щодо проведення спостережень за більш складними об'єктами, ніж у попередніх темах. У них формується поняття про людину як частину суспільства, життя людини в суспільстві; проводяться спостереження за побутовою, господарською, професійною, громадською діяльністю членів родини, роду, за відносинами у шкільному колективі; аналізуються власні обов'язки і права в сім'ї, в родині, в державі; усвідомлюються моральні цінності українського народу.

У 3 класі діти дістають уявлення про тіла, речовини, зміни, що відбуваються в докiллі з об'єктами живої та неживої природи. В учнів розширюється коло знань, умінь, навичок спостерігача – ними ведуться спостереження як за окремими живими організмами, так і за угрупованнями організму.

Закінчуючи 3 клас, учні повинні володіти початковими вміннями і навичками проведення спостережень у природному, суспільному середовищі, використовувати їх для зміцнення свого здоров'я, корекції поведінки.

У 4 класі акцентується увага на формуванні рис людини-дослідника, яка на відміну від спостерігача здатна змінювати ситуацію для одержання запланованого результату і брати на себе відповідальність за нього. Навчальний матеріал 6 тем об'єднується в цілісність на основі уявлень про зміст загальних закономірностей природи.

Під час вивчення першої теми учні доходять висновку про необхідність мати вміння і навички дослідника для планування-будь-якої діяльності людини; вчать планувати хід досліджень, моделювати різноманітні ситуації для проведення експерименту — оволодівають загальними вміннями та навичками дослідника.

Під час вивчення другої та третьої тем учні ознайомлюються з поняттями: „особистість”, „громадянин” і відповідно досліджують свою спрямованість, риси характеру, темпераменту, права та обов'язки.

Під час вивчення четвертої та п'ятої тем, поряд із використанням приладів, дослідження проводяться за допомогою карт, глобуса, довідників.

Остання тема, як і в попередніх класах, дає змогу набуті знання й уміння застосувати під час дослідження життя людей, зокрема, людей минулого, які протягом віків оберігали докiлля, створювали духовне багатство рідного краю та України. Учні пояснюють, виходячи з природних умов того чи іншого регіону країни, особливості житла, їжі, одягу, господарської діяльності українців в минулі часи, а на уроках серед природи відтворюють ігри та забави дітей минулих часів.

Така організація навчального процесу сприяє цілісному засвоєнню навчального матеріалу як у межах теми, так і курсу загалом, що призводить до формування у дітей природничо-наукової картини світу.

Альтернативна програма курсу "Я і Україна" розроблена Р. Арцишевським і співавторами. В основу курсу покладено науково доведену і практично перевірену концепцію, згідно з якою поступове ознайомлення школярів зі знаннями про самих себе, про найближче і більш віддалене природне середовище сприяє розвитку їхньої самосвідомості та допомагає самовизначенню в довкіллі, починаючи з сім'ї, школи, родини, рідного краю, України, закінчуючи людством у цілому.

Головна особливість курсу - інтегрування змісту знань шкільних предметів природничого і соціально - гуманітарного циклу і власного досвіду учнів. Він розроблений на основі науково-педагогічної концепції поетапного формування самосвідомості учнів як каталізатора їх соціалізації і у відповідності з державним стандартом освітньої галузі "Людина і світ". В основу курсу покладено науково доведену і практично перевірену ідею, згідно з якою поступове ознайомлення школярів зі знаннями про самих себе, про їх мікро- і макросоціум, найближче і більш віддалене природне середовище сприяє розвитку і розширенню їхньої самосвідомості, допомагає їх індивідуальному самоусвідомленню і самовизначенню у своєму довкіллі, починаючи з сім'ї й школи і закінчуючи Україною та людством в цілому. Цим і визначається головна мета курсу - допомогти дитині молодшого шкільного віку усвідомити себе як людину, швидше адаптуватися до оточуючої дійсності і виробити своє свідоме ставлення до інших людей, до свого природного і соціокультурного середовища.

Головна особливість курсу полягає у тому, що він *є інтегрованим*, тобто систематизує і узагальнює у своєму змісті знання з різних шкільних предметів природничого і соціально-гуманітарного циклу, а також інформацію з інших джерел і власний досвід учнів. Основою такого узагальнення є світоглядні уявлення про найбільш значимі об'єкти людського пізнання та усвідомлення: людину, природу і суспільство. *Завдання курсу* полягає у тому, щоб сформувані у дітей на доступному їм рівні цілісні

уявлення про ці об'єкти та існуючі між ними взаємозв'язки і на основі цих уявлень виробити в учнів певне (пізнавальне, практичне, оцінне, нормативно-регулятивне тощо) ставлення до згаданих об'єктів. Це передбачає також вироблення у молодших школярів на основі отриманих ними знань навичок логічного мислення, культури поведінки у соціальному і природному середовищі, елементарних вмінь, необхідних для посильної участі у соціально корисних справах, почуття патріотизму, поваги до інших людей, працьовитості, відповідальності та інших особистісних якостей.

У відповідності з цим у змісті курсу виділяються чотири головні *змістовні лінії*: "Людина", "Природа", "Суспільство" і "Культура". Виокремлення останньої з цих змістовних ліній обумовлено тим, що вона включає в себе не тільки відомості про різні матеріальні та духовні, національні та загальнолюдські культурні цінності, а й певні правила культури поведінки, людських взаємовідносин, самовдосконалення тощо. Усі змістовні лінії вивчаються протягом чотирьох років навчання, хоча співвідношення між ними у кожному класі може бути різким.

Особливістю пропонованого курсу "Я і світ" є й те, що *він передбачає органічне поєднання реалізації навчальних, і виховних завдань початкової школи*. Це не є навчальний предмет, головне завдання якого - дати учням лише сукупність знань про людину та оточуючий світ. Оволодіння цими знаннями - лише початковий етап засвоєння курсу. Наступний - більш складний і більш важливий етап - виховати у дітей повагу до себе та до інших людей, прищепити їм любов до України і до свого краю, допомогти формуванню у них таких якостей, як прагнення до саморозвитку і самовдосконалення, перш за все - через навчання, працьовитість, чемність, доброту, допитливість, вміння поводитися у відповідності з моральними, правовими, гігієнічними, екологічними та іншими нормами і правилами безпеки життєдіяльності в різних місцях і в різних життєвих ситуаціях.

Нарешті, ще одна важлива особливість пропонованого курсу полягає у тому, *що у центрі його уваги є сам учень*: його потреби, інтереси, проблеми, відношення тощо. А це вимагає, щоб будь-який матеріал курсу розглядався не відсторонено, а переносився на самого учня, пов'язувався з його власним

життєвим досвідом. Дана вимога передбачає *активну участь учнів* у зборі, доповненні, осмисленні та узагальненні навчального матеріалу, що, безперечно, сприятиме пізнанню ними самими свого безпосереднього оточення і самовизначенню у ньому, а крім того, дасть можливість формувати у них у процесі збору і обробки цього матеріалу елементарні навички дослідницької роботи і виробляти зацікавлене практичне ставлення до пізнаваних об'єктів.

Звичайно, що зміст курсу повинен бути максимально адаптованим до вікових інтересів, можливостей та особливостей молодших школярів. Зокрема, це передбачає, що цей зміст повинен бути представлений переважно в образній, конкретно-чуттєвій формі, з широким застосуванням малюнків, літературних текстів, засобів етнопедагогіки тощо. Він обов'язково повинен бути доступним і цікавим для учнів даного віку. Тільки на цій основі можуть формуватися і бути зрозумілими загальні поняття, що представляють різні галузі сучасної науки.

Структура курсу визначається по класним, а у кожному класі – по змістовних лініях і тематичним розподілом навчального матеріалу. У даній програмі пропонується поєднання структурування цього матеріалу за лінійним принципом (у межах кожної змістовної лінії в одному класі) і за концентричним принципом (у межах кожної змістової лінії в різних класах). Проте послідовність викладення авторами підручників і вчителями і засвоєння учнями змісту курсу в рамках кожного класу може бути різною.

Цей зміст може розкриватися як у певній логічній послідовності, що відтворює логічні зв'язки, які існують між різними елементами знань (фактами, поняттями, законами, теоріями тощо) у самій науці, або певні етапи її становлення і розвитку, так і у певній сюжетній послідовності, яка базується на асоціативних чи ситуативних зв'язках.

Враховуючи вікові особливості молодших школярів, більш доцільною видається саме друга з цих форм викладення навчального матеріалу, яка дозволяє активізувати не тільки мислення, а й уяву учнів, створювати ігрові ситуації, позитивний чуттєво-емоційний фон засвоєння матеріалу, використовувати казки та різні елементи усної народної творчості, викликати

в учнів підвищений інтерес, моделювати різні типові життєві ситуації, в яких знаходяться діти цього віку, використовувати психологічні механізми наслідування ними дій тих чи інших героїв.

Що ж стосується логічної послідовності викладення навчального матеріалу, то вона є загальнообов'язковою лише у межах дії найбільш загальних законів людського пізнання: від простого до складного, від одиничного до загального тощо. В інших випадках спроби відтворити у змісті навчального матеріалу (курсу) структуру і логіку наукових, у зв'язку з обмеженістю, неповнотою та елементарністю цих знань можуть призвести до надмірного спрощення і навіть спотворення існуючих у науці логічних зв'язків, а відповідно - і до неправильного сприйняття пізнаваних нею об'єктів. Тому використання цього шляху суто логічного викладення матеріалу уявляється більш детальним в наступних класах.

В кінці переліку тем для кожного класу у програмі визначаються очікувальні результати, які повинні бути досягнуті учнями внаслідок засвоєння ними навчального матеріалу. Ці результати підрозділяються на три групи: 1) що учні повинні знати, розуміти і про що мати уявлення; 2) що вони повинні вміти робити і які повинні мати навички; 3) які у них повинні бути вироблені ціннісні орієнтації і ставлення. Більш деталізоване формулювання вимог передбачається у методичному посібнику для вчителя.

Мінімальна кількість годин, яка повинна бути виділена для вивчення курсу в початковій школі - по одній, годині на тиждень у 1-2-х класах і по дві години на тиждень для 3-4-х класів. Але ця кількість може бути збільшена за рахунок шкільного та регіонального компонентів, а також за рахунок годин, які відводяться на виховну роботу в класі. У 1-му і 2-му класах виділяється по дві, а у 3-му і 4-му по шість резервних годин, які можуть бути використані на розсуд вчителя для проведення екскурсій, повторення матеріалу, більш поглибленого вивчення окремих тем курсу або систематизації та, узагальнення знань після вивчення окремих розділів чи в кінці навчального року.

Запитання для самоконтролю

1. Порівняйте основні науково-методичні ідеї та зміст програм „Я і Україна” і „Я і Україна. Довкілля”.
2. Перелічіть основні вимоги, які ставлять програми щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів 1-4 класів.
3. Яка структура та зміст робочих зошитів з курсу „Я і Україна”?

Самостійна робота студентів

1. Проаналізуйте структуру і зміст чинних навчальних програм та підручників освітньої галузі "Людина і світ" (принципи побудови, підбір матеріалу, ілюстративний матеріал, диференціація відповідно до рівня розвитку).
2. З'ясуйте спільні та відмінні риси у структуруванні змісту програм „Я і Україна” і „Я і Україна. Довкілля” (письмово).

Тема 3. Формування народознавчих і суспільствознавчих понять в курсі „Я і Україна”.

Лекція-інформація

План

1. Організація засвоєння народознавчих та суспільствознавчих знань учнями початкової школи.
2. Методика формування суспільствознавчих понять.
3. Методика формування народознавчих понять.

Література до теми

1. Ильин В.В. Теория познания: Введение. Общие проблемы. – М., 1994.
2. Лернер Й. Я. Процесе обучения й его закономерности. — М.: Знание, 1980.—96с.
3. Лой А.Н. Сознание как предмет теории познания. – К., 1988.
4. Людина і світ: Підручник./ За ред. Л.В. Губерський. – К.: ”Знання”, 2001. – С.141-147.

5. Петров В. Походження українського народу. – К., 1992.

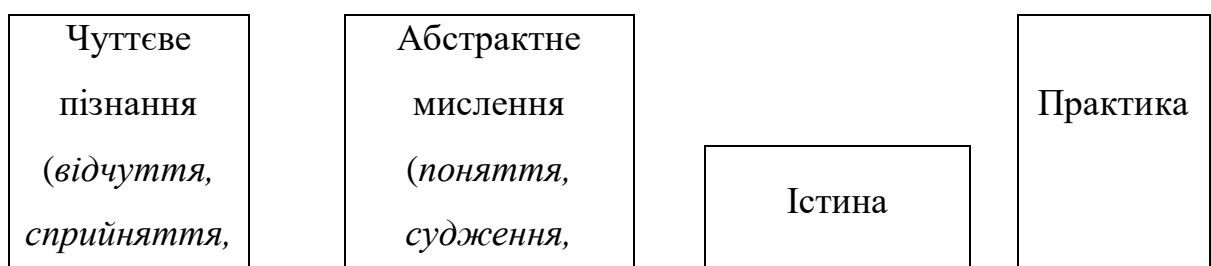
Одним із найбільш характерних шляхів діяльнісного способу нашої самореалізації є пізнання. Існують різні визначення пізнання.

Пізнання – це процес особливої взаємодії між суб'єктом (людиною) і об'єктом (певною частиною світу), основним результатом якого є знання. *Пізнання* – це відображення об'єктивної дійсності як суб'єктивного образу, ім'я якого – знання.

Процес пізнання, як і будь-яке інше явище, має свій характер, спосіб реалізації, який визначається як пізнавальна закономірність. Пошуком цієї закономірності займається філософська дисципліна *гносеологія* (від грецького *гносіс* – знання та *голос* – вчення), тобто *теорія пізнання*. Вона досліджує природу людського пізнання, форми і закономірності переходу від поверхового уявлення про речі до осягнення їхньої сутності (тобто до істинного знання), а також розглядає питання про шляхи досягнення істини, її критерії. Знати означає – в широкому розумінні слова – володіти і вміти.

Головним в теорії пізнання є з'ясування про відношення знань про світ до самого світу. Тобто чи можуть наші свідомість, мислення, відчуття, уявлення правильно відображати дійсність? Існують три позиції: *оптимістична*, тобто визнання принципової пізнавальності світу; *скептична* – коли принципова пізнавальність світу не заперечується, але висловлюється сумнів у вірогідності знання; *агностична*, яка повністю або частково заперечує можливість пізнання світу.

Шлях пізнання прямує від чуттєво-предметного до абстрактно-опрацьованого думкою, мисленням знання, до визначення цього знання на предмет істинності чи хибності, а закінчується застосуванням знання в діяльності людини.

уявлення)

умовивід)

Основні поняття, що характеризують чуттєвий рівень пізнання постають у формі *відчуття, сприймання, уявлення*.

Відчуття – це відтворення окремих властивостей речей об'єктивного світу, які безпосередньо впливають на органи чуття.

Сприйняття – цілісний образ речі як синтез відчуттів, пов'язаних одне з одним відповідно до того, як пов'язані між собою властивості тієї чи іншої речі.

Уявлення – відтворення пам'яттю образів сприйнятих у минулому предметів і явищ. Це своєрідний „місток” між чуттєвим пізнанням і абстрактним мисленням.

Уявляти – це не просто знати, а мислено бачити, чути, відображати наочно. В уявленнях, як і в сприйняттях, дійсність відображається в наочних образах, але вони відрізняються між собою.

Уявлення – це чуттєво-наочний, узагальнений образ, в якому відображені зовнішні ознаки, властивості, зв'язки раніше сприйнятого об'єкта чи групи об'єктів. Уявлення виникає на основі відчуттів і сприймання як результат усвідомлення, запам'ятовування і відтворення. На відміну від сприйняття, уявлення є більш узагальненим образом, оскільки запам'ятовуються не всі ознаки, а найхарактерніші.

До **абстрактного мислення** належать такі форми:

- *поняття* – думка, яка відображає речі та явища в їхніх загальних і суттєвих ознаках. Існує в граматичній формі слова. Є початковою формою мислення і водночас його результатом;
- *судження*, тобто думка, що має вираження у формі розповідного речення, в якому щось стверджується про річ, явище, і яка є істинною або хибною. Тобто судження – це взаємозв'язок понять;
- *умовивід* є процесом мислення, в результаті якого з двох або кількох суджень виводиться нове судження.

Усі види знань, що засвоюються учнями початкових класів у формі конкретних фактів, уявлень, понять.

У психологічному словнику поняття визначається як відображення істотних ознак досліджуваного об'єкта. Джерелом формування понять є об'єктивний світ.

Поняття – це форма думки, яка відображає істотні ознаки і відношення предметів і явищ реального світу; – це узагальнена форма відображення у свідомості людини навколишньої дійсності. У кожному понятті розрізняють зміст і обсяг. Обсяг характеризує кількість предметів і явищ, які відображаються поняттям, а зміст – сукупність істотних ознак, взаємозв'язки між якими утворюють структуру поняття.

Шлях формування поняття – довгий. Він лежить через відчуття, сприймання, уявлення.

Формуючи народознавчі поняття вчитель початкових класів повинен в комплексі розв'язувати пізнавальні, навчальні, розвивальні та виховні завдання.

Пізнавальні завдання передбачають розширення обсягу знань дітей про Україну, її історію, культуру, природні багатства. Дітей спочатку ознайомлюють з найближчим оточенням, а так з іншими пам'ятними місцями Батьківщини.

Різноманітне і глибоке розкриття сутності суспільного життя людини неможливе без поняття „етнос”. Етноси формуються під впливом природної належності людського угруповання до певного географічного середовища, кліматичних умов, ландшафту рослинного і тваринного світу.

Етнічне буття людини прив'язане до певної місцевості з її географічними особливостями, що позначаються на особливостях побуту і культурі, на характері людей, традиціях, звичаях, спільній історичній долі та інших об'єднавчих факторах, що далеко виходять за межі географічного середовища. Етнос характеризується і певною спільністю психічних рис індивідів, що входять до його складу, які формуються під впливом природно-кліматичних умов. Етнос як такий є не суто природним утворенням, а його історичною асиміляцією в культурі, що здійснюється багатьма поколіннями людей.

Отже, етнос – це група людей, яка історично склалася на певній території і характеризується спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій, способу життя та особливостями психічного складу.

Етнос як суспільно-природне утворення слід відрізняти від історичних спільнот людей, таких як рід, плем'я, народність, нація, які хоч і формуються на основі певних етнічних спільнот, проте є продуктом історії, соціокультурними утвореннями.

Предметом обговорення мають бути й родові корені кожної сім'ї, кожної родини. Рід – це заснована на кровних зв'язках історична форма спільності людей. Вчитель повинен стимулювати й заохочувати дітей до пізнання свого родоводу.

У початковій школі у дітей формуються такі поняття як „народ”, „народність”, „нація”.

Народність – це форма спільноти людей, яка історично виникає за родоплемінною спільністю і формується на певній території при натурально-господарчій діяльності у процесі злиття, консолідації різних племен завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.

Націю можна трактувати як спільність людей, що формується завдяки єдності таких засад:

По-перше, територіальних: кожна нація має свою територію, „життєвий простір”.

По-друге, етнічних: нація формується, як правило, з людей одного етнічного складу. Етнічні ознаки – це самосвідомість, мова, усвідомлення спільності походження, єдності історії традицій.

По-третє, економічних: спільність господарських зв'язків, повязаність єдиною справою.

По-четверте, загальнокультурних: мови, традиції, звичаїв, обрядів, що передаються від покоління до покоління з уст в уста. Немає мови – нема і нації. Нація також згасає якщо втрачається її культура, порушуються традиції, нехтуються звичаї. Забувається історія.

По-п'яте, психологічних: нація має спільні риси психічного складу, які формуються в процесі спільного життя, діяльності, спілкування.

Отже, нація – це духовна спорідненість природно-соціального визначеного етносу.

На уроках діти ознайомлюються з побутом нашого народу як у минулому, так і на сучасному етапі. Діти повинні знати українські народні іграшки, національний одяг, взуття, посуд, предмети побуту та хатнього інтер'єру, подвір'я. Треба розвивати у дітей інтерес до української національної обрядовості, народних свят, ігор, народних прикмет, народної творчості, національного мистецтва, народних промислів. Не можна обійти увагою й українську національну кухню.

Пізнавальні завдання реалізуються й у пізнанні дітьми природи рідного краю.

Навчальні завдання передбачають формування перших наукових народознавчих та історичних понять, у майбутньому – основи наукового мислення, національної свідомості, самосвідомості та психології.

Вчитель повинен:

- розвивати пізнавальну активність дітей, прагнення якомога глибше пізнати свій народ, свої національні корені;
- формувати стійкий інтерес до народознавчого матеріалу. Бажання пізнати його глибше, навчити використовувати його в побуті, у дитячому житті, запам'ятовувати вірші, прислів'я, приказки, казки та загадки.

Розвивальні завдання передбачають розвиток усіх психічних процесів у дитини (уважності, зосередженості, уяви, логічного мислення). Діти повинні вміти самостійно аналізувати, зіставляти, порівнювати народознавчі поняття, звичаї минулого й сучасного, виокремлювати місцеве, регіональне від загальнотрадиційного національного.

Виховні завдання мають на меті прищепити дітям насамперед любов до рідного краю, до землі своїх предків, до батьківщини, почуття гордості за свій народ, повагу до національної культури, національних звичаїв та оберегів.

Запитання для самоконтролю

1. Які є форми пізнання?

2. Яка методика формування уявлень?
3. Яка методика формування понять?
4. Які форми належать до абстрактного мислення?

Самостійна робота студентів

- Складіть короткий термінологічний словник з теми.
- Змоделюйте блок-схему з означеної теми.

Тема 4. Методи і прийоми навчання учнів при вивченні курсу „Я і Україна”.

Лекція-візуалізація.

План

1. Поняття про методи і прийоми навчання.
2. Класифікація методів навчання, що використовуються при вивченні курсу „Я і Україна”.
3. Вибір та оптимальне поєднання методів і прийомів під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі.

Література до теми:

1. Бабанский Ю. К. Методи обучения в современной общеобразовательной школе.— М.: Просвещение, 1985.— 208 с.
2. Лернер Й. Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981.— 185с.
3. Князева Т. Використання методів проблемного навчання на уроках курсу «Я і Україна» // Початкова школа. – 2002. - № 2. – С.35-36.

Організація процесу навчання здійснюється за допомогою різних методів навчання.

У філософській літературі метод характеризується як спосіб досягнення мети, як упорядкована діяльність, що спрямована на об'єкт. Спосіб діяльності

розглядається як система послідовних дій, які забезпечують досягнення визначеної мети. Отже, метод — це система цілеспрямованих дій, направлених на об'єкт (матеріальний, матеріалізований або ідеальний) діяльності.

Щоб спроектувати метод як модель своєї діяльності, суб'єкт повинен насамперед визначити й усвідомити мету. Без цього не може бути цілеспрямованої діяльності. Саме мета зумовлює вибір системи послідовних дій, які ведуть до її досягнення, до порівняння проміжних і кінцевих результатів.

Навчальний метод – спосіб передавання знань учителем і одночасно спосіб засвоєння їх учнями.

Методичні прийоми – це елементи того або іншого методу, якими користуються вчитель і учні у процесі навчання.

У посібниках з педагогіки і дидактики ми зустрічаємо різні класифікації методів навчання залежно від того, яка суттєва ознака покладена в основу кожної з них. Класифікації методів поділяються:

- за джерелами знань і взаємопов'язаної діяльності вчителя і учня;
- за характером дидактичних знань;
- за рівнем пізнавальної діяльності учнів у процесі засвоєння змісту освіти (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий (евристичний), дослідницький).

Деякі методи поділяють на:

- методи викладу навчального матеріалу;
- - методи самостійної роботи учнів.

Основними елементами методу навчання є зміст навчального предмета і способи його засвоєння учнями. Кожному компонентіві змісту відповідає свій об'єктивний спосіб засвоєння. Закономірну послідовність системи навчально-пізнавальних дій учнів та взаємозв'язаних з ними управлінських дій учителя, які забезпечують досягнення основних дидактичних цілей у процесі навчання будь-якого рівня, відображають загальнодидактичні методи навчання. Найбільш вдала класифікація таких методів розроблена І. Я. Лернером. Вона включає дві групи методів: репродуктивні (інформаційно-рецептивний,

репродуктивний) і продуктивні (проблемного викладу, евристичний (частково пошуковий), дослідницький (пошуковий)).

Інформаційно-рецептивний метод — це спосіб організації засвоєння учнями готових знань про предмети і явища навколишнього світу та способи виконання різних видів діяльності.

Дидактичну суть *спонукально-репродуктивного* методу складає діяльність учителя, що спрямована на організацію й керування навчально-пізнавальною діяльністю учнів, яка полягає у відтворенні повідомлених знань і показаних способів діяльності.

Мета репродуктивного методу — це формування у дітей умінь і навичок застосовувати засвоєні знання в знайомій і подібній ситуаціях, виконувати способи діяльності за зразком.

Реалізується цей метод через систему завдань, яку складає учитель, конструюючи їх самостійно або добираючи з навчальних посібників і готових дидактичних матеріалів.

Загальна схема спонукально-репродуктивної навчальної діяльності включає взаємозв'язані дії учителя і учнів.

Розглянуті методи: інформаційно-рецептивний і спонукально-репродуктивний — є репродуктивними, оскільки з їхньою допомогою організовується навчально-пізнавальна діяльність учнів репродуктивного характеру.

Суть *проблемного викладу* полягає у тому, що вчитель створює проблемну ситуацію, формулює проблемне завдання, сам його розв'язує, показуючи дітям етапи, їх послідовність, зразок міркування на кожному з них.

Основна мета застосування проблемного викладу — це засвоєння учнями знань про основні етапи розв'язання проблеми, їх зміст і послідовність виконання.

Форма реалізації цього методу у процесі навчання — це проблемна розповідь. Критеріями вибору проблемного викладу є відповідність власне предметного змісту тим вимогам, за якими його зміст дає можливість створити проблемну ситуацію і сформулювати проблему, а також певний рівень загальної готовності учнів до усвідомленого сприймання проблемного викладу.

Евристичний метод — це спосіб поелементного засвоєння досвіду творчої діяльності, тобто окремих її етапів.

Це відбувається тільки в процесі розв'язання конкретної проблеми. Як було показано вище, на кожному етапі застосовується одне або кілька складних умінь логічного мислення, які утворюють його основний зміст. Уміннями діти оволодівають на різноманітному матеріалі шляхом виконання репродуктивних завдань за зразком. Наприклад, на етапі аналізу проблемної ситуації провідним є вміння всебічно аналізувати предмети, явища, зв'язки між ними. У процесі навчання це вміння формується репродуктивно, а вміння аналізувати проблемну ситуацію засвоюється тільки в створених учителем проблемних ситуаціях шляхом оперування вміння всебічно аналізувати об'єкт.

Дослідницький метод, як і інші розглянуті методи проблемного навчання, є способом організації творчої діяльності учнів, що зумовлюється навчальним проблемним завданням. Але відмінність діяльності дітей, організованої цим методом, полягає у самостійному розв'язанні, цілісної проблеми; це означає, що учні виконують всі етапи процесу розв'язання проблеми, починаючи з усвідомлення пізнавального протиріччя.

Специфіка застосування цього методу у початкових класах проявляється:

- а) у конструюванні навчальних проблемних завдань, які учні розв'язуватимуть самостійно, але обов'язково під керівництвом учителя, оскільки вони носять навчальний характер.
- б) у способах керівництва самостійною пошуковою діяльністю учнів.

Для самостійного розв'язання використовують різні навчально-проблемні завдання. Під час їх вибору враховується кілька обставин. По-перше, за допомогою дослідницького методу організовується засвоєння такого змісту навчального предмета, який має велике пізнавальне й практичне значення для учня, оскільки самостійна творча діяльність вимагає більше часу для своєї реалізації у порівнянні з іншими видами. По-друге, доведення передбачення потребує таких методів пізнання, які доступні учням початкових класів. По-третє, у роботі з молодшими школярами, особливо на початкових етапах залучення дітей до самостійного розв'язання цілісної проблеми, доцільно використовувати завдання, в яких доведення

передбачення здійснюється у матеріальній або матеріалізованій формі. По-четверте, для самостійного виконання конструюються проблемні завдання, для яких спосіб розв'язання конкретної проблеми є результатом перенесення відомого способу в нові умови за аналогією.

Інтерактивне навчання – це навчання, занурене у спілкування, діалогове навчання, що відноситься до педагогічних технологій на основі ефективності управління й організації навчального процесу; - це специфічна форма організації навчальної діяльності, одна із цілей якої – забезпечення комфортних умов, за яких кожен учень відчував би свої успіхи, інтелектуальну роботу, продуктивність навчання, виключення домінування однієї думки над іншою.

Основними формами інтерактивної роботи є навчальна взаємодія учнів у парах і мікрогрупах. Оптимальний склад групи – не більше, ніж 4-6 чоловік.

Принципи інтерактивного навчання:

- одночасна взаємодія (всі учні працюють в один і той же час);
- однаковий час для кожного учня;
- позитивна взаємодія;
- індивідуальна відповідальність.

Завдання організуються як індивідуально, так і в постійних та змінних групах. При цьому одна група матеріал вивчає, а друга відпрацьовує. Спостереження відбувається за допомогою зведеної таблиці або панно.

Вчителю необхідно створити такі умови взаємодії, які б психологічно мотивували в учнів потребу висловлюватися щиро і безпосередньо, сприяли б формуванню в учнів самостійного критичного мислення. Критичне мислення – це не тільки здатність помічати помилки та недоліки у чужій роботі, але й більш широкі здібності аналізувати, виявляти позитивне і негативне. Ключові елементи критичного мислення – це знання, вміння, цінності, відношення. У молодших школярів формується розгорнута навчальна діяльність шляхом оволодіння організаційними, логіко-мовленнєвими, пізнавальними і контрольо-оцінними уміннями і навичками,

особистий досвід культури поведінки в соціальному та природному оточенні, співпраці у різних видах діяльності.

Саме інтерактивні методи дають змогу створювати навчальне середовище, в якому теорія і практика засвоюються одночасно, а це надає змогу учням формувати характер, розвивати світогляд, логічне мислення, зв'язне мовлення; формувати критичне мислення; виявляти і реалізовувати індивідуальні можливості.

Запитання для самоконтролю

1. Які підходи до класифікації методів та прийомів вам відомі?
2. Перелічіть загальні вимоги що ставлять до методів при вивченні курсу „Я і Україна”.
3. Наведіть приклад взаємозв'язку методу та прийому при вивченні курсу „Я і Україна”. Обґрунтуйте свій вибір.
4. Що таке інтерактивні методи навчання?

Самостійна робота студентів

Складіть рецензію на одну зі статей (з переліку літератури).

М-2

Тема 1. Форми організації навчального процесу при вивченні курсу „Я і Україна” в початковій школі.

Лекція-візуалізація.

План

1. Сучасні підходи до класифікації організаційних форм навчання в початковій школі.
2. Вимоги до сучасного уроку.
3. Типи і структура уроків з курсу „Я і Україна”.
4. Позаурочна та позакласна робота в курсі „Я і Україна”.

Література до теми

1. Байбара Т. Урок-екскурсія. Методика його організації і проведення// Початкова школа. – 1998. - № 11. – С.11-13, - №12. – С.18-22.
2. Досяк І.М. Нестандартні уроки з використанням інноваційних технологій 1-4 класи Харків., 2007. – 160с.
3. Присяжнюк Н. Інтегровані уроки. //Початкова школа. – 1997. - №2,6,7.
4. Савченко О. Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр. - 1997.
5. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. –К.: Абрис, 1997. – С.256-318.
6. Шейко Г.К. Інноваційні методи роботи в початковій школі. – Харків. – 2008. – 208с.

Процес навчання курсу „Я і Україна” в початковій школі здійснюється в різних організаційних формах.

На сучасному етапі вчені виділяють такі **групи форм навчання**:

- *форми організації всієї системи навчання, навчально-виховного процесу;*
- *форми організації навчальної діяльності учнів.*

Дидакти І.Я. ЛЕРНЕР, М.М.Скаткін, В.О.Онищук та інші вважають, що **організаційні форми навчання** можна класифікувати за такими ознаками:

- **кількістю учнів** (індивідуальне, групове, фронтальне);
- **місцем навчання** (шкільне: клас, майстерня, кабінет; позашкільне: екскурсії, домашні завдання, робота в бібліотеці);
- **тривалістю** (час регламентується педагогом, батьками, самими дітьми). (Таблиці 1).

Отже, організаційні форми навчання передбачають певну взаємодію вчителя і учнів, яка регулюється заздалегідь визначеним режимом та умовами роботи.

До організаційних форм навчання з курсу „Я і Україна” у початкових класах належать: **урок, позаурочна та позакласна робота.**

2. Основною формою організації навчальної діяльності у початковій школі є – урок. (Таблиці 2).

Урок – основна форма організації навчальної діяльності у початковій школі

Урок з курсу „Я і Україна” має *навчальну, виховну та розвивальну цілі*, які реалізуються через зміст, методи навчання, вплив особистості вчителя, атмосферу спілкування, різні форми співпраці усіх учасників навчального процесу.

Цілі уроків:

- навчальна; реалізуються через
- виховна;
- розвивальна.

- зміст
- методи навчання
- атмосферу спілкування
- різні форми співпраці усіх учасників навчального процесу.

У дидактиці існує кілька підходів до класифікації уроків залежно від ознак, узятих за основу.

За способом проведення виділяють уроки-лекції, уроки-бесіди, уроки-диспути, уроки самостійної роботи та ін.

За етапами навчальної діяльності – вступні уроки, уроки первинного ознайомлення з матеріалом, уроки формування понять, уроки застосування знань на практиці, уроки повторення й узагальнення матеріалу, контрольні уроки, комбіновані уроки.

Найбільш вдалою на сучасному етапі є класифікація, в основі якої покладено **дидактичну мету** і місце уроку в загальній системі уроків (В.Онищук).

(Таблиці 3).

Типи уроків (за основною дидактичною метою):

- урок засвоєння нових знань;
- урок формування вмінь і навичок;
- урок застосування знань, умінь і навичок;
- урок узагальнення та систематизації знань;
- урок перевірки знань, умінь і навичок;
- комбінований урок;
- урок-екскурсія. (використовується в курсі „Я і Україна”);
- нестандартні.

Вибір типу уроку залежить від змісту навчального матеріалу, місця в системі інших уроків, дидактичних можливостей, методів та прийомів. Тобто

вчитель спочатку визначає, *що планує зробити*, а потім – *як і якими засобами*. Залежно від типу уроку формується його структура.

Під структурою уроку розуміють, з яких етапів складається урок, в якій послідовності ці елементи входять до заняття і як вони між собою пов'язані. Універсальної, жорсткої структури уроку, що була б придатна для всіх випадків організації навчання, бути не може.

Структура (послідовність частин, елементів уроку) залежить від: мети, змісту, кількості годин на тему, вікових особливостей учнів та місця уроку в системі.

Кожен тип уроку має свої основні етапи.

Майже у всіх типах уроків наявні такі **структурні елементи**: *вступна частина, перевірка домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, закріплення нового матеріалу, повідомлення домашнього завдання, закінчення уроку*.

У початкових класах організація процесу навчання змістової галузі „Людина і світ” здійснюється в основному у формі комбінованих уроків, узагальнюючих, предметних уроків та уроку-екскурсії. За дидактичної структури предметний урок є комбінований, а урок-екскурсія може бути комбінований, вступний, узагальнюючий їхня назва підкреслює специфіку:

А) в предметному – зміст навчального предмета, який засвоюється на уроці;
Б) в екскурсії – домінуючий спосіб пізнавальної діяльності дітей – безпосереднє сприйняття об'єктів навколишнього світу, їх взаємозв'язків.

ПРЕДМЕТНИЙ УРОК - це такий урок коли учні працюють у класі безпосередньо з предметами вивчення, а не з їх зображенням. Предметні уроки забезпечують сприйняття предметів і явищ природи різними органами чуття. Їх значення полягає в тому, що вчитель не лише пропонує учням для розгляду матеріал, а й навчає їх уважно спостерігати за ним, виділяти суттєві та несуттєві ознаки, помічати схожість та відмінність і на цій основі робити висновки та узагальнення. Тут слід застосовувати групові та парні форми роботи. Найчастіше такі уроки слід проводити після екскурсій до музею та на виробництво. Однак предметний урок вимагає від учителя великої підготовчої роботи.

Складаючи конспект уроку, учитель повинен чітко визначити:

- навчальну, розвивальну та виховну мету даного уроку;
- визначити уміння і навички, якими повинні оволодіти учні;
- що треба записати або замалювати в зошиті;
- розподіл часу за розділами роботи.

Слід пам'ятати, що досліди, які проводяться на предметних уроках учнями, повинні бути абсолютно нешкідливими.

Структура:

1 етап – організаційний момент (0,5-1хв).

2 етап – актуалізація чуттєвого досвіду та опорних знань і вмінь учнів (1-2хв).

3 етап – мотивація навчальної діяльності (1-2хв).

4 етап – Сприймання й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу (20-25хв).

5 етап – осмислення, узагальнення і систематизація знань (5хв).

6 етап – підсумок уроку та повідомлення домашнього завдання (5хв).

УЗАГАЛЬНЮЮЧИЙ УРОК. Мета – у процесі повторення матеріалу виділяти найважливіше, закріплювати і систематизувати знання учнів про предмети та явища, узагальнювати вивчені факти, продовжувати формувати та розвивати поняття, поглиблювати набуті знання.

На цих уроках:

- учні осмислюють і закріплюють знання, уміння і навички;
- вчитель перевіряє засвоєний матеріал;
- весь матеріал систематизується;
- розкриваються елементарні причинно-наслідкові зв'язки.

Ефективність повторення визначають такі умови:

- 1) активність відтворення знань, умінь, навичок;
- 2) варіативність вправ;
- 3) постійний зв'язок теоретичних знань з їх застосуванням у різних ситуаціях;
- 4) різноманітність форм поєднання (фронтальна, парна, індивідуальна);

5) поєднання словесного відтворення з роботою над схемами, узагальнюючими таблицями та ін.

На узагальнюючих уроках доцільно пропонувати нові за змістом і способом виконання вправи. Наприклад, такі, що допомагають побачити одне явище з різних боків, комплексно застосувати раніше засвоєні знання (скажімо, підготуватися розповісти все, що відомо про рослину, символіку країни, правила поведінки в громадських місцях тощо).

Структура:

1 етап – організаційний момент (0,5-1хв).

2 етап – мотивація навчальної діяльності (1-2хв).

3 етап – узагальнення результатів спостережень, проведених учнями (35хв).

4 етап – підсумок уроку.

5 етап – домашнього завдання.

Тут доцільно проводити виставки „продукції” учнів класу (моделі, малюнки, казки). Можна запланувати і святкову частину (гра, вікторина, спектакль, зустріч із запрошеними дорослими та ін.).

КОМБІНОВАНИЙ УРОК: має досягти двох або кілька дидактичних цілей. Наприклад. Засвоєння нових знань; формування в учнів навичок, які б вони вміли застосовувати на практиці тощо. Такий тип уроку найпоширеніший у сучасній початковій школі. При плануванні комбінованого уроку необхідно точно встановити, які дидактичні цілі та які структурні елементи комбінуються.

Структура:

1 етап – організаційний момент (0,5-1хв).

2 етап – перевірка раніше засвоєних знань (8-10хв).

3 етап – актуалізація чуттєвого досвіду та опорних знань і вмінь учнів (1-2хв).

4 етап – мотивація навчальної діяльності (1-2хв).

5 етап – сприймання й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу (20-25хв).

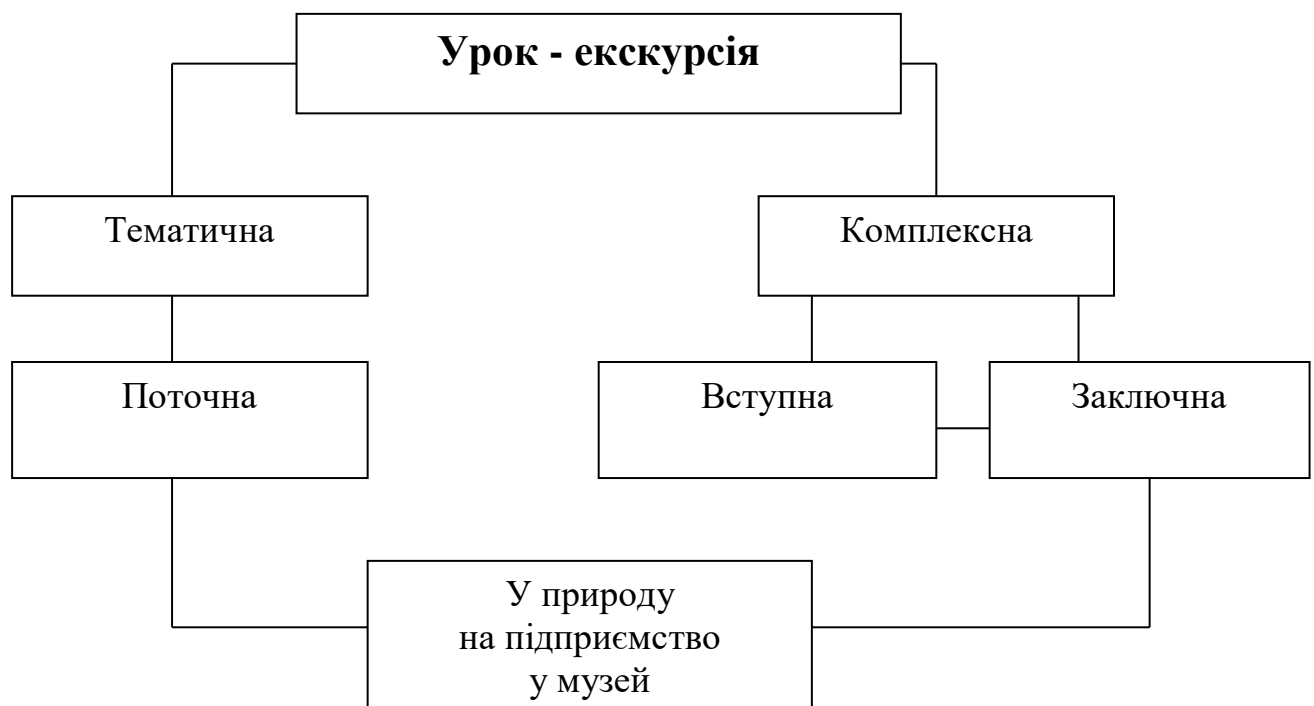
6 етап – осмислення, узагальнення і систематизація знань (5хв).

7 етап – повідомлення домашнього завдання.

8 етап – підсумок уроку (2-3хв).

УРОК-ЕКСКУРСІЯ

(Таблиці 4)

Екскурсії в початкових класах розглядаються як метод і як форма організації навчання. Усі екскурсії, що проводяться в початкових класах з курсу „Я і Україна”, можна розподілити на 3 групи:

- *екскурсії в природу;*

- *екскурсії на виробництво;*

- *екскурсії в музей* (народної творчості, природничий, краєзнавчий).

Мета екскурсій – збагатити (розширити, поглибити) чуттєве й логічне пізнання дітей, їх соціальний досвід, сприяти розвитку мовлення, мислення, уяви.

Основним методом пізнання на уроці-екскурсії є спостереження за об’єктами і явищами природи та очевидними взаємозв’язками і залежностями між ними.

Класифікація уроків екскурсій здійснюється за двома ознаками: обсягом власне предметного змісту теми екскурсії (тематична, комплексна) та його місцем у структурі вивчення розділу або курсу (вступна, поточна, підсумкова). Це можуть бути екскурсії в музеї: народної творчості, природничий, краєзнавчий; на підприємство; в природу.

Структура:

- 1 етап – організаційний момент (0,5-1хв).
- 2 етап – вступна бесіда (2-3хв);
- 3 етап - самостійна робота (20-25хв);
- 4 етап – бесіда за матеріалами самостійних робіт (10-15хв);
- 5 етап – підсумок уроку (2-3хв).

Етапи уроку-екскурсії:

Перший етап – підготовка вчителя та учнів до екскурсії.

Другий етап – проведення екскурсії за наперед складеним планом. У плані треба зазначити освітні, розвивальні і виховні цілі, визначити послідовність дій в огляді. Бажано сформулювати два-три проблемно-пізнавальних запитань, на які учні можуть відповісти в результаті самостійних спостережень

Третій етап – післяекскурсійна робота. Тут важливо закріпити результати екскурсій і дати дітям можливість застосовувати знання, враження, індивідуальні почуття у різноманітній діяльності. Форми роботи: узагальнююча бесіда на уроці, складання усних розповідей, написання творів, оформлення тематичних альбомів або колекцій, гербаріїв, виготовлення саморобок з природного матеріалу тощо.

Позаурочна та позакласна робота.

Позаурочна робота – форма організації учнів для виконання після уроків обов'язкових, пов'язаних з вивченням курсу „Я і Україна”, практичних робіт за індивідуальними і груповими завданнями вчителя. Усі види позаурочних занять (у куточку живої природи, краєзнавчому куточку, на пришкільній навчально-дослідній ділянці, географічному майданчику, а також проведення спостережень у природі, виконання домашніх завдань) тісно пов'язані з уроками і спрямовані на виконання навчально-виховних завдань, передбачених програмою.

Позаурочна робота має велике значення в навчальному процесі курсу „Я і Україна”. Вона сприяє розширенню знань, набутих на уроках, їх конкретизації, формує вміння і навички практичного характеру, викликає

інтерес до нового матеріалу, розвиває самостійне мислення молодших школярів.

Організація і керування роботою повинні здійснюватися обов'язково вчителем. Її результати мають використовуватися на уроках. За її виконання, як і за інші види навчальної діяльності, учні отримують оцінки.

Позакласна робота сприяє формуванню в учнів пізнавальних інтересів, спрямованих на розширення і поглиблення знань.

Головні її напрямки:

- розширення й поглиблення знань, умінь і навичок передбачених програмою, розвиток самостійності, творчих здібностей;
- виявлення найпростіших закономірностей;
- встановлення зв'язків і взаємозв'язків між окремими елементами та явищами природи;
- розширення уявлень дітей про єдність природи;
- забезпечення застосування знань на практиці.

За своїм змістом, формами організації та методами проведення позакласна робота з курсу „Я і Україна” різноманітна.

Виділяють такі види позакласної роботи:

- *індивідуальні*,
- *групові* (гуртки, клуби „Чомучки”, „Пролісок”),
- *масові* (ранки „Свято врожаю” „День зустрічі птахів”, „Свято квітів”, читацькі конференції, виставки робіт учнів тощо).

Особливостями позакласних занять слід вважати:

- добровільність участі учнів у різних заходах;
- зміст занять не обмежується рамками програми;
- методи і форми занять ґрунтовані на творчій діяльності та інтересах учнів.

Однією з форм таких робіт є виконання учнівських проектів.

Робота над навчальним проектом — практика особистісно орієнтованого навчання в процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів. У свідомості учня це має такий вигляд: "Все, що я пізнаю, я знаю, для чого мені потрібно і де я можу ці знання застосувати".

Для педагога — це прагнення знайти розумний баланс між академічними і прагматичними знаннями, вміннями та навичками.

Навчальне проектування орієнтоване перш за все на самостійну діяльність учнів — індивідуальну, парну або групову, яку учні виконують протягом визначеного відрізка часу.

Технологія проектування передбачає розв'язання учнем або групою учнів якої-небудь проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з другого — інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, творчості.

Результати виконання проектів повинні бути "відчутні": якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична — конкретний результат, готовий до впровадження. Проектна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів.

Таким чином, суть проектної технології — стимулювання інтересу учнів до певних проблем, які передбачають володіння визначеною сумою знань, та через проектну діяльність, яка передбачає розв'язання однієї або цілої низки проблем, показ практичного застосування надбаних знань. Від теорії до практики, гармонійно поєднуючи академічні знання з прагматичними, дотримуючись відповідного їх балансу на кожному етапі навчання. (Структуру проектної діяльності див. Додаток).

Запитання для самоконтролю:

1. Які ви знаєте класифікації організаційних форм навчання в початковій школі?
2. Які вимоги ставляться до сучасного вчителя?
3. Які типи уроків найчастіше використовуються під час викладання курсу „Я і Україна”?
4. Яка дидактична мета комбінованого уроку?
5. Яка структура уроку засвоєння нових знань?
6. Які особливості узагальнюючого уроку?
7. Перелічіть види позакласної та позаурочної роботи в курсі „Я і Україна”?

Самостійна робота студентів:

Змоделювати структуру уроку на основі доцільності поєднання ігрової і навчальної діяльності (клас на вибір).

Тема 2. Екологічне виховання молодших школярів

Лекція-візуалізація.

Зміст

1. Екологічна освіта як проблема виховання.
2. Формування екологічної культури.
3. Роль екскурсії в природу в екологічному вихованні учнів початкових класів.

Література до теми:

1. Бенека А. Екологічна освіта: стан і завдання // Рідна школа —1995.- №6.-с.33-35.
2. Вороніна Л. П. Структура діяльності вчителя щодо здійснення міжпредметних зв'язків // Педагогіка.— К.,1984.-Вип. 23.- с.76-80.
3. Голубець М. Екологія і культура до питання про структурно-функціональні зв'язки // Ойкумена.—1991 .-№1.-с.29-40.
4. Екологічне виховання учнів як основа для забезпечення екологічного майбутнього людини // Основи екологічних знань. — Тернопіль, 1994.- с.143-148
5. Екологічне виховання школярів / Під ред. Зверєва І. Д., П.П.Печко.- М.: Педагогіка, 1984.-с.6-30.
6. Ковальчук Г.В. Екологічне виховання молодших школярів // Поч. шк.—1987.-№4.-с.15-20.
7. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навчальний посібник – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
8. Писарчук Е. А., Кухта А. М. Екологічне виховання учнів. — К., 1984.

Нині екологічна криза все більше нівечить природу нашої країни. Людству найближчим часом загрожує небезпека, якщо воно не змінить стиль свого існування й діяльності, не визначить своїх життєвих цінностей. Оскільки наше життя не можна відокремити від навколишнього середовища, в якому живемо, то вся освіта має нести екологічну ідею. Людству потрібні нова філософія життя, висока екологічна культура та свідомість.

Основні освітні, виховні і розвиваючі завдання, які ставить перед собою школа, сучасність:

- формування в учнів перспективності в необхідності піклування та збереження природи та її багатств;
- формування в дітей направленості в пошуках найбільш правильних методів і шляхів захисту природи, а також свідомого і бережливого використання її ресурсів;
- озброєння учнів вміннями і навичками, які дають можливість активно діяти в довіллі щодо питань екології;
- розвиток потреби у спілкуванні і прагненні пізнавати таємниці природи;
- активізація діяльності спрямованої на покращення стану природи.

Одним із завдань екологічного виховання є вироблення в особи соціальної активності, яка проявляється в обереганні рослинного та тваринного світу, свідомому ставленні та любові до рідної природи, здатності сприймати та глибоко відчувати її красу.

Забруднення навколишнього середовища є одним із найсуттєвіших факторів, що негативно впливає на тривалість життя і здоров'я людей і збільшує небезпеку генетичних порушень.

Екологічні умови, що склалися в Україні, не можуть не відобразитися на стані рослинного і тваринного світу. Забруднюються водні джерела, збіднюються степи, у багатьох місцях природне середовище стає непридатним для життя.

Здійснюючи екологічне виховання, треба мати на увазі, що ми живемо в епоху, коли природні ресурси перестали бути практично невичерпними;

людина повинна не просто споживати плоди природи, а й власною працею створювати необхідні умови для примноження багатства і краси природи.

Екологічні проблеми вже сьогодні впливають на всі сторони життя - господарську діяльність, культуру, світогляд, мораль. Все більше вони проникають у зміст освіти.

Сьогодні зміст екологічного характеру органічно включається до всіх напрямків навчання і виховання підростаючого покоління, до всіх ланок системи безперервної освіти: сім'я, дитячий садок, школа, вуз.

Завдання екологічної освіти і виховання - прищепити підростаючому поколінню правильні погляди на взаємозв'язок людини з природою, навчити бачити результати свого впливу на навколишнє середовище, сприяти виробленню екологічного мислення і свідомості.

Проблема збереження навколишнього середовища - одна з найгостріших проблем сучасності. Важливою ланкою в системі екологічного виховання є початкова школа. Любити, оберігати і примножувати багатства природи треба вчити з раннього дитинства. Високий рівень екологічної культури школярів може сформувати лише вчитель з відповідальним ставленням до навколишнього.

У початковій школі екологічне виховання здійснюється у напрямках:

- виховання любові до природи;
- виховання вміння поводити себе в природному середовищі;
- встановлення екологічних взаємозв'язків у природі;
- виховання активної життєвої позиції стосовно навколишнього

середовища.

Поняттям «екологічне виховання та освіта» визначається єдина система заходів, направлена на формування тих якостей людини, які необхідні для гармонійних відносин суспільства та природи.

Екологічна освіта і виховання - це педагогічний процес, спрямований на формування екологічної культури особистості.

Завдання екологічного виховання полягає у формуванні екологічних знань, вихованні любові до природи, прагненні берегти, примножувати її, формуванні вміння і навичок діяльності в природі.

Екологічне виховання передбачає розкриття сутності світу природи - середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена у збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі. Це передбачає вміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан природи, розумно взаємодіяти з нею. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності. Здійснюється вона на всіх етапах навчання у школі, кожному з яких, з огляду на вікові особливості школярів, властива певна мета, завдання, методика.

З природоохоронною роботою пов'язана туристично-краєзнавча робота, спрямована на прищеплення навичок правильної поведінки в місцях відпочинку, в лісах, на річках та ін.

Ефективне екологічне виховання школярів передбачає:

- оптимізацію змісту неперервної екологічної освіти всіх вікових груп школярів, висвітлення екологічних питань у процесі вивчення окремих предметів, використання внутрі- та міжпредметних зв'язків;
- створення в школах належної навчально-матеріальної бази (куточків охорони природи, живих куточків та ін.);
- удосконалення форм і методів екологічного виховання, активне залучення школярів до природоохоронної роботи;
- формування мотивів відповідального ставлення до природи, прагнення глибше пізнати її, примножувати її багатства.

Результатом екологічного виховання має бути сформована екологічна культура людини, що характеризується різнобічними глибокими знаннями про навколишнє середовище (природне та соціальне), наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій щодо природи, екологічним стилем мислення і відповідальним ставлення до природи та свого здоров'я, набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем (насамперед на місцевому та локальному рівнях), безпосередньою участю у природоохоронній роботі, передбаченням можливих негативних наслідків природоперетворювальної діяльності людини.

Екологічне виховання - це цілеспрямований процес виховання в школярів системи наукових знань, поглядів, переконань, які забезпечують формування відповідального ставлення до навколишнього середовища у всіх видах діяльності учнів.

Формування екологічної культури

Мета екологічного виховання сформувати екологічну культуру.

Екологічна культура складається зі знання екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування громадської відповідальності за збереження природи, виховання любові до природи, бажання берегти і примножувати її, формування вмінь і навичок діяльності в природі, а також включити розробку природоохоронних заходів, та безпосередню участь у їх проведенні.

Свідоме оволодіння екологічною культурою має починатися з раннього дитинства, одночасно із засвоєнням положень екологічної культури і продовження в дошкільних закладах, початковій та середній школі.

Формування екологічної культури включає:

- світ природи - середовище перебування людини, яка має бути зацікавлена в збереженні цінності, чистоти, гармонії в природі;
- знання про взаємозв'язок в природі та усвідомлення учнем себе як її частини;
- осмислення екологічних явищ, вміння робити висновки відносно стану природи, давати рекомендації розумної взаємодії з нею;
- розуміти необхідність берегти навколишнє середовище;
- естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за збереження, спонукає до природоохоронної діяльності;
- негативне ставлення до вчинків людей, які завдають шкоди природному середовищу;
- розуміння наслідків тих чи інших дій людини в природі.

Екологічна культура - це особливе світорозуміння, що відображає такий стан соціально-природних залежностей, який характеризує гармонійну єдність.

Формування екологічної культури підрастаючого покоління - одне з найважливіших завдань сьогодення. Виховувати в дітей відповідальне ставлення до природи - це складний і довготривалий процес. Його результатом повинно бути не лише оволодіння відповідними знаннями і уміннями, а й розвиток уміння і бажання активно захищати, поліпшувати природне середовище.

Поняття «екологічна культура» вживається в наш час у різних аспектах.

По-перше, це поняття розглядається як органічна складова всієї культури суспільства і характеризує сферу взаємодії людства з природою. У такому розумінні поняття екологічної культури має історичний характер і визначається дослідниками як сукупність досягнень суспільства в його матеріальному та духовному розвитку, закріплених у звичаях, етичних нормах, в усталених стереотипах ставлення людей до природи, поведінці у природному середовищі.

По-друге, у педагогічному аспекті поняття «екологічна культура» вживається для визначення рис особистості, що передбачає наявність у людини відповідних знань і переконань, підпорядкування практичної діяльності вимогам раціонального природокористування. У такому розумінні екологічна культура є показником свідомого, відповідального ставлення особистості до природи.

Екологічна культура суспільства й екологічна культура особистості пов'язані між собою.

Екологічна культура населення - це екологічна освіченість, свідоме ставлення до природи і практична участь у раціональному її використанні.

Екологічна культура молодшого школяра охоплює:

- знання про взаємозв'язки в природі та усвідомлення людини як її частини;
- розуміння необхідності берегти навколишнє середовище;
- уміння і навички позитивного впливу на природу;
- розуміння естетичної цінності природи ;
- негативне ставлення до дітей, що завдають шкоди природному середовищу.

Свідоме і бережливе ставлення кожної людини до природи можливе тільки при наявності екологічної культури, широких екологічних знань, які

повинні формуватись, починаючи з дитинства. Знання екологічних норм, закономірностей розвитку природи, знайомства з загадковим світом тварин, рослин, з особливостями їх поведінки, проблемами, які виникають в їх житті, дуже часто з вини людини, дадуть можливість кожному відчувати особисту відповідальність за майбутнє природи.

Метою екологічної культури, виховання є формування системи наукових знань, поглядів, переконань, які закладають основи відповідального ставлення до навколишнього природного середовища.

Зміст навчально - виховної роботи в цьому напрямі полягає у розкритті перед дітьми багатогранної цінності природи.

Успіх екологічного виховання значною мірою залежить від урахування ряду педагогічних вимог. При реалізації вимог екологічного виховання необхідний комплекс таких методичних засобів і прийомів, щоб вивчення природи, будь-яке спілкування з нею залишало в пам'яті дітей глибокий слід, обов'язково впливало б на почуття і свідомість.

Саме такий вплив справляють ігри, вікторини, екскурсії, народні прикмети, екологічні дослідження, тому їх розглядають як важливу умову ефективного формування екологічної культури в учнів молодших класів.

Роль екскурсії в природу в екологічному вихованні учнів початкових класів

Однією із форм роботи з молодшими школярами щодо екологічного виховання є екскурсія в природу. Мета екскурсії - навчити дітей читати книгу природи, бережливому ставленню до неї, спостерігати, встановлювати взаємозв'язки між об'єктами та явищами. Якщо під час екскурсії діти помітять мертве джерельце, занесене мулом, вони мають вичистити його та здійснювати за ним постійний контроль.

Подорожуючи в природу, учні можуть спостерігати, як розкривається квітка, випаровується земля, як пташка годує своїх пташенят, вчить їх літати. Все цікаве, що діти побачили чи відчували, вони узагальнюють, а потім розповідають батькам, учням у класі.

Під час екскурсії в парк, ліс діти набувають знань про наш край, про дотримання певних правил поведінки в природі.

Останнім часом досить поширеним засобом природоохоронної освіти дітей стали екологічні стежини, якими класовод проводить екскурсії в різні пори року. Розробці стежин мають передувати теоретичні та практичні заняття з вивчення природних особливостей місцевості.

При розробці навчальної екологічної стежини вчитель повинен включити у зміст екскурсій ті знання, які дозволять глибше зрозуміти цілісність природи, розкрити необхідність вивчення екологічного стану природних систем і підтримки екологічної рівноваги в них, показати вплив антропогенного фактора і його значення для життя природного комплексу. Під час створення екологічної стежини вчителю необхідно працювати над відбором і вивченням об'єктів. Він дає характеристику біоценозів, що передбачені у маршруті (ділянки хвойного та мішаного лісу, галявина в лісі, мурашник, птахи лісу, узлісся тощо).

Під час екологічних екскурсій необхідно встановити причини скорочення чисельності та зникнення окремих видів, а також з'ясувати, як самі учні оцінюють ставлення людей до природи, формувати правила поведінки дітей у навколишньому середовищі.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягає екологічне виховання молодших школярів?
2. Як ви розумієте поняття «екологічна культура» молодших школярів?
3. Які завдання ставить школа перед собою у процесі виховання екологічної культури учнів?

Самостійна робота студентів:

Письмово обґрунтуйте зміст понять "екологічне виховання" та "екологічна культура".

Тема 3. Використання новітніх технологій навчання в освітній галузі „Людина і світ”.

Лекція – презентація

Мета – викласти максимальний обсяг інформації за обмежений час.

План

1. Розвиток педагогічних технологій в історії дидактики.
2. Сучасні педагогічні та навчальні технології.
3. Інноваційна діяльність педагога на уроках курсу „Я і Україна”.
4. Інтерактивні технології в системі вивчення галузі „Людина і світ”.
5. Використання технологій проектного навчання.

Література до теми

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогических технологий. – М., 1989.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К., 1998.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. - К., 1997. - 376 с.
4. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. – М., 1995.
5. Державна національна програма „Освіта” // Україна ХХІ ст. – К., 1999.
6. Державна Національна програма «Освіта». – К., 1994.
7. Кисельов М. Феномен гуманістичної освіти в Україні // Освіта і управління. – 1997. - №4. – С.129-133.
8. Кларин М. В. Педагогические технологии в учебном процессе. – М., 1989.
9. Лопачевська С.П. Дійти до кожного учня. – К., 1991.
10. Нісімчук А., Падалко О., Шпак О. Сучасні педагогічні технології: Навч. посіб. – К.: Просвіта. – 2000. – 368с.
11. Новые педагогические и информационные технологии / Под ред. Е. С. Полат. - М., 1998.
12. Овсянкін Л. Роль особистісно орієнтованої освіти в сучасному суспільстві // Вища освіта України. – 2003. - №10. – С.101-105.
13. Освітні технології: Навч.-метод. посіб./ за заг.ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256с.
14. Падалка О. С., Нісімчук А. М. та ін. Педагогічні технології. – К., 1995.

15. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2004. – 616с.
16. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів пед.фак. – К.: Абрис, 1997.
17. Савченко О.Я. Розвивай свої здібності. – К., 1995.

Розвиток педагогічних технологій в історії дидактики.

В історії педагогіки та науки проблема розвивального навчання учнів існувала не як самостійна, а як складова частина інших проблем навчання.

Уперше давньогрецькі філософи сформувавши деякі ідеї необхідності навчання учнів методів пізнання. Платон (427-347 рр. до н.е.) вважав, що головне завдання педагогіки – передати нащадкам принципи доброчинності і тим самим зміцнити розумову частину душі.

У розробку теоретичних основ і практику побудови української національної школи кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. вагомі внески зроблено провідними спеціалістами у сфері нових форм і методів навчання, теоретиками і практиками, в тому числі і вітчизняними, які розробляли новітні концепції побудови навчального процесу. Було звернуто особливу увагу на необхідність виховання розуму дитини; під розумовим вихованням мається на увазі організована діяльність вчителів, вихователів, спрямована на розвиток сил і мислення учнів.

На початку 30-х років видатний психолог-гуманіст Л.С.Виготський обґрунтував можливість та доцільність навчання, орієнтовано на розвиток дитини як на свою пряму та безпосередню мету. Розвиток інтелекту дитини відбувається через «зону ближнього розвитку», коли дитина спочатку може робити щось у співпраці з дорослими, а потім переходить на такий рівень розвитку, коли цю дію може виконати самостійно. Він вважав, що «тільки те навчання у дитячому віці добре, коли воно випереджає розвиток і веде розвиток за собою...». Не відкидаючи необхідності засвоєння знань, умінь та навичок, Л.Виготський розглядає далі їх як найважливіший засіб розвитку учнів.

Ідею концепції Ельконіна-Давидова можна висловити таким чином: у молодшому шкільному віці через спеціально побудоване навчання у дитини можуть бути сформовані здібності до самовдосконалення, саморозвитку, самопізнання. Тобто дитина повинна поступово, за час навчання в молодших класах, набути «вміння навчатись».

У традиційній школі таке завдання ніколи не висувалось, бо головним вважалось «уміння організувати себе і своє робоче місце». Тому формування здатності навчити самого себе, а значить – змінити себе в бік поліпшення (розвитку, подолання лінощів, своєї обмеженості) вже є новаторським, творчим підходом до учня як до суб'єкта навчально-виховного процесу.

Однією з провідних тенденцій розвитку пояснювально-навчального процесу другої половини ХХ ст. є серйозна трансформація раніше домінуючого принципу «учень для школи» на принципово протилежну йому тезу «школа для учня», яка знаменувала початок розвитку особистісно орієнтованої педагогічної теорії і практики.

Наша школа переживає нині складний і водночас цікавий період реформування. Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту», Концепція загальної середньої освіти, Державного стандарту початкової загальної освіти, в сучасній початковій школі відбувається системне оновлення змісту та перехід до нової структури навчання. Перед педагогами постає завдання забезпечити всебічний розвиток особистості учня. Реалізація цього завдання може здійснюватися лише за умови якомога активнішого включення у навчання – виховний процес кожного учня.

Сучасне життя потребує активної творчої особистості. Виховати її можна лише впроваджуючи у педагогічну практику стратегії розвитку критичного мислення. Завдання цієї стратегії полягає у «пробудженні свідомості», коли молода людина усвідомлює реальність, що оточують її, і шукає шляхи розв'язання проблем. Такий підхід співзвучний концепції особистісно-орієнтованого навчання і нерозривно пов'язаний із застосуванням активних та інтерактивних технологій.

Інновація освіти – цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікації мети, змісту, методів, форм навчання й виховання, адаптації процесу навчання до нових вимог.

Стрижнем інноваційних процесів в освіті є впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику, вивчення, узагальнення та поширення передового досвіду.

Сучасні педагогічні та навчальні технології.

Суттєвою ознакою сучасних інноваційних процесів у сфері навчання і виховання є їх технологізація – неухильне дотримання змісту і послідовності етапів впровадження нововведень. Таким чином, головний стратегічний напрям розвитку світової та вітчизняної системи освіти лежить в площині вирішення проблем розвитку особистості учня та вчителя, технологізації цього процесу.

В умовах цієї парадигми освіти вчитель найчастіше виступає в ролі організатора всіх видів діяльності учня як компетентний консультант і помічник. Його професійні вміння повинні бути спрямовані не просто на контроль знань та умінь школярів, а на діагностику їх діяльності та розвитку. Це значно складніше, ніж традиційна освіта.

Тобто, головною рушійною силою інноваційної діяльності є вчитель, оскільки він – суб'єктивний і вирішальний чинник і під час впровадження, і поширення нововведень. Педагог - новатор є носієм конкретних нововведень, їх творцем, модифікатором. Він має широкі можливості і необмежене поле діяльності, оскільки на практиці переконується в ефективності наявних методик навчання і може коригувати їх, проводити докладну структурування досліджень навчально-виховного процесу, створювати нові методики. Основна умова такої діяльності – інноваційний потенціал педагога, тобто сукупність творчих, соціальних і культурних характеристик особистості педагога, яка виявляє готовність вдосконалювати педагогічну діяльність, наявність внутрішніх засобів та методів, здатних забезпечити цю готовність.

Проблема сьогодні полягає в тому, щоб надати вчителю методологію вибору та механізм реалізації відібраного вченими змісту освіти в реальному

навчальному процесі як з урахуванням інтересів та здібностей учнів, так і його особистої творчої індивідуальності. Окремі форми і методи навчання повинні поступитися цілісним педагогічним технологіям загалом і технології навчання – зокрема.

Історично поняття «технологія» виникло у зв'язку з розвитком технічного прогресу. *Технологія* – це виробничий термін, який означає сукупність різних елементів, зокрема прийомів, операцій, дій, процесів та їх послідовність, тобто це своєрідна майстерність людини. Якщо пов'язати технологію з діяльністю, то структурно це матиме такий вигляд: діяльність → потреба → мета → мотив → мотивація → задача → прийом → дія → операція → результат. Таку саму структуру має і навчальна діяльність, до якої належать вищезгадані складові. Це свідчить про спільність виробничої і навчальної діяльності.

Будь-яка діяльність може бути або технологією, або мистецтвом. Мистецтво ґрунтується на інтуїції, технологія – на закономірностях науки. Все починається з мистецтва, а закінчується – технологією.

Термін «технологія» з'явився у педагогіці ще на початку ХХ ст. Спочатку це була «техніка», потім «технічні засоби навчання», «технологія виховання», «технологія навчання», «педагогічна технологія» тощо.

Людство дійшло висновку, що з розвитком науково-технічного прогресу навчальний процес не може обійтися без технічних засобів. Це пояснюється ще й тим, що носієм навчальної інформації може бути не лише слово, а й образ.

У дидактиці існує закономірність, що навчальна інформація краще засвоюється тоді, коли має місце поєднання слова, образу і дії.

Ще в XVII ст. видатний чеський педагог Я. А. Коменський у «Золотому правилі» «Великої дидактики» підкреслює, що, сприймаючи навчальну інформацію, потрібно створювати такі умови, за яких мала б місце максимальна кількість зовнішніх аналізаторів – зорових, слухових, моторних та ін.

У педагогічній науці особливий інтерес становить еволюція поняття «педагогічна технологія», аналіз якої дає можливість прогнозувати сучасні

технологічні тенденції в освіті. Трансформація терміна від «технології в освіті» до «технології освіти» і потім до «педагогічної технології» зумовлена зміною його змісту. Це явище можна побачити, простежити за період його розвитку. Так, у 20-х роках набуло поширення поняття «педагогічна техніка». У 30-х роках педагогічна техніка була визначена як сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять.

У 40 – 50-х роках, коли почалося впровадження в навчальний процес технічних засобів навчання (ТЗН), цей термін було модифіковано як «педагогічна технологія» і означав застосування інженерної думки в навчально-виховному процесі.

У 60-х роках зміст цього терміна широко обговорювався в педагогічній літературі, на міжнародних конференціях, на підставі чого спеціалісти з питань програмованої освіти (навчання) створили загальну наукову мову в межах нової технології – «педагогічної».

Для періоду 1970 – 1980 рр. характерні такі особливості:

- ✓ розширення бази педагогічної технології (основи інформатики, телекомунікація, системний аналіз, нові форми організації праці викладача вищого навчального закладу);
- ✓ зміна методичної основи педагогічної технології та здійснення переходу від вербального до вербально-візуального навчання;
- ✓ широке використання у навчальному процесі відеомагнітофонів, карусельного кадроектора, поліекранної системи, електронної дошки, синхронізатора звуку та зображення.

Сьогодні в педагогічній науці і практиці є дві цілком різні стратегії, в рамках яких існують системи освіти, – стратегія формування та стратегія розвитку. *Стратегія формування* – педагогічне втручання ззовні у внутрішній світ дитини, нав'язування дитині вироблених суспільством способів діяльності, оцінок. *Стратегія розвитку* – розвиток особистісного потенціалу учня, його самоактуалізація.

Таким чином, вибір освітньої технологи – це завжди вибір стратегії, пріоритетів, системи взаємодії, тактики навчання та системи роботи вчителя з учнем.

В дослівному перекладі з грецької технологія – **це майстерність**. Педагогічна технологія – це вся сукупність знань і дій, спрямованих на досягнення мети розвитку, виховання і навчання. Поняття педагогічної технології можна визначити усе, що міститься **між завданням і результатом**.

методи	ПРОДУКТ	форми
учитель	Технології	учень
зміст	ЗАВДАННЯ	засоби

Існують десятки класифікацій технологій. Складність полягає в тому, що одні і ті ж технології називаються в одних авторів освітніми, в інших – педагогічними, а в третіх – навчальними чи виховними.

У існуючому спектрі технологій *перший* найнижчий ярус займають технології **навчальні, вище – освітні, виховні, ще вище – розвиваючі і формуючі**.

Прикладами технологій *першого, загальнопедагогічного рівня* можуть бути такі, що істотно розрізняються між собою як в ідеях, так і засобах реалізації педагогічного процесу, наприклад:

- догматична зі своєю неповторною технологією, що відбиває ідеали, панівні погляди, неможливості своєї епохи;

- трудова педагогіка як світовий проект зі своїми специфічними підходами, теоріями і концепціями, засобами досягнення запланованих результатів;

- соціалістична педагогіка як різновид світового педагогічного процесу, що відбила ідеологію і можливості того суспільно-політичного ладу, що викликав її до життя і підтримував.

До другого, галузевого рівня можуть бути віднесені технології:

Трудового навчання; проблемного навчання

розвиваючого навчання; навчання через здійснення відкриттів; естетичного виховання й інші.

До технологій *третього рівня* (аспектний, компонентний, авторський) можуть бути віднесені, наприклад, такі: Саморозвитку М.Монтессорі; „переможного” навчання В.Шатовалова і ін.

У збірнику „Освітні технології” (2001) виділяють як технології: Вольдорську педагогіку; технологію саморозвитку; організацію групової навчальної діяльності; навчання як дослідження; проектну технологію; інформаційні технології; колективне творче виховання; створення ситуацій успіху; сугестивну технологію; аналіз образу-персонажу епічного твору.

Професор В.Ликова (2001) виділяє технології: педагогічного спілкування; гуманістичної педагогічної взаємодії; виховної корекційної взаємодії та деяких інших.

Технологія для вчителя уособлює три компоненти: а) ідею, що вносить істотну зміну в організацію процесу; б) детальний опис процесу усіх його особливостей; в) практичний результат, що має бути вищим. Технологія має вписуватись в схему „ідея-процес-результат”.

Технології впливають з основної моделі педагогічного процесу. У педагогічному процесі наявні три головні і постійні складники – учитель, учні, інформація (предмет вивчення). Процес скеровується на засвоєння учнями предмету вивчення. Мета учня – опанувати інформацію. Мета педагога – організувати допомогу.

Організація педагогічного процесу може відбуватися за трьома схемами:

- 1) у голову процесу ставиться навчальний предмет, і процес розгортається „від предмету”.
- 2) у голову процесу ставиться учень, і процес розгортається „від учня”;
- 3) рівноцінними визначаються і учень, і предмет, процес розгортається з обох боків, „від учня” і „від предмету”.

Залежно від того, чому надається пріоритет, з’являється три принципово відмінні між собою технологічні схеми організації навчально-виховного процесу:

- 1) скерованого на засвоєння предмета – предметно зорієнтованого навчання;

2) скерованого на задоволення потреб учня – особистісно зорієнтованого навчання;

3) скерованого на засвоєння предмета і задоволення потреб учня – співпраці (партнерства).

Для зручності і простоти першу технологію називають **продуктивною**, другу – **поблажливою**, а третю – **партнерською**.

Предметно орієнтована технологія

Чільне місце посідає навчальний матеріал. Засвоєння матеріалу – головна мета навчання. Схема: матеріал – учні – результат. Навчання розвивається „від предмета”. Контроль якості засвоєння ігнорує особистість учня і зводиться до контролю засвоєння предмета. Ця технологія безжалісна до учнів, але гарантує високий рівень навченості.

Особистісно орієнтована технологія

У центрі – учень. Матеріал – немов доповнення до нього. Мета – розвивати особистість, а не опанувати навчальний матеріал. Навчальний процес будується „від учня”. Ніякого насильства. Кількість і якість конкретних знань, умінь нікого особливо не цікавлять. Основний критерій – задоволення запитів особистості, створення умов для самореалізації.

Партнерська технологія (технологія співробітництва)

Передбачає оптимальне поєднання предметно орієнтованого і особистісно орієнтованого навчання. Педагог піклується про засвоєння навчального предмета, і про розвиток особистості. Програма навчання багатопланова, а її реалізація – надзвичайно важка. Вона найважча для практичної реалізації. Три завдання – навчити, розвинути, виховати об’єднані однією метою – забезпечити розвиток і виховання, з одного боку, створити умови для самореалізації особистості, з іншого боку. Використання цієї технології вимагає великої праці педагога.

Технологія диференційованого навчання.

У світовій та вітчизняній педагогіці індивідуалізація тісно сполучається з диференціацією. За нашими уявленнями, диференціація охоплює всі організаційні та методичні прагнення, спрямовані на урахування індивідуальних талантів, нахилів, інтересів кожної дитини або певної групи

дітей. Завдання диференціації – створення покращених умов для досягнення навчальних цілей. Найчастіше індивідуалізація розглядається як форма організації та розгортання навчання, що сполучається з індивідуальними відмінностями учнів. Інтереси, нахили, здібності учнів розглядаються і як основа диференційованого навчання, і як його мета.

У Педагогічній енциклопедії під диференційованим навчанням розуміється „розподіл навчальних планів і програм у старших класах середньої школи”. Диференціація навчання розуміється як урахування індивідуальних особливостей учнів у формі, коли вони групуються на основі будь-яких індивідуальних особливостей для окремого навчання.

Навчально-виховний процес, що враховує типові індивідуальні особливості учнів, прийнято називати диференційованими, а навчання за таких умов – диференційованим навчанням. Диференціація навчання змінює зміст та організацію навчання. Вона передбачає: 1) зміну організаційних форм, представлених групами різного рівня, організованими для вивчення окремих предметів; 2) вибір рівня і змісту навчання, що здійснюється за варіативними навчальними планами, різнорівневими програмами і підручниками; 3) відповідне методичне забезпечення навчального процесу.

Позитивним у диференційованому навчанні є те, що: а) воно дає можливість ставити перед учнями навчальні завдання, що передбачають пошук; б) створюються передумови для використання комплексних розумових дій; в) учитель здійснює керівництво навчальним процесом опосередковано.

У такому розумінні диференційоване навчання наближається за своєю сутністю до індивідуально зорієнтованого. Його називають ще індивідуально-диференційованим.

Як співвідноситься диференціація з індивідуалізацією? Індивідуалізація більше стосується сфери методичних прийомів, педагогічної технології, а диференціація – системи, через яку реалізується індивідуальний підхід до розвитку особистості, а відповідно, і до процесу учіння. Інколи індивідуалізацію визначають як мету навчання, а диференціацію як засіб досягнення цієї мети.

Індивідуалізація навчання – організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів з метою створення сприятливих умов для реалізації їх пізнавальних можливостей, потреб, інтересів.

Індивідуальний розвиток – розвиток індивіда в процесі його життя та діяльності (онтогенезі).

Диференціація в практичній діяльності вчителя здійснюється за методикою Ю.Бабанського (критерії: психологічні компоненти, навички навчальної праці, окремі компоненти вихованості, позашкільний вплив, біологічні компоненти) учнів умовно поділяють на такі групи: учні з дуже високими навчальними можливостями; учні з високим рівнем навчальних можливостей; учні з середніми навчальними можливостями; учні з низькими навчальними можливостями.

Для здійснення диференційованого навчання вчитель повинен:

- вивчити індивідуальні особливості учнів, розподілити їх на групи;
- передбачити труднощі, які можуть виникнути в дітей під час засвоєння нового матеріалу;
- застосовувати в системі уроків диференційовані індивідуальні та групові завдання;
- здійснювати перспективний аналіз: з якою метою плануються завдання, чому їх треба використовувати саме на цьому етапі уроку, як продовжити роботу на наступних уроках.

У сучасній початковій школі диференціація переважно здійснюється у класах, де навчаються різні за розвитком учні.

Мета диференційованого навчання:

По-перше, запобігти прогалинам у знаннях або усунути їх, „вирівняти” підготовку учнів, збудити в них інтерес до навчання; по-друге, поглибити й розширити знання, вміння й навички школярів, задовольнити їх різноманітні пізнавальні запити.

Структура уроку рідної мови, на якому здійснюють диференційоване навчання, передбачає таку послідовність структурних елементів: підготовка учнів до заняття; постановка вчителем завдання й усвідомлення його учнями;

попередні роздуми; дискусія про шляхи вирішення завдання; оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності.

Здійснення диференційованого навчання можливе за умов, коли вчитель:

- уміє передбачати труднощі, що можуть виникнути в дітей під час засвоєння матеріалу;

- враховує загальну готовність своїх підопічних до наступної діяльності, тобто рівень сформованих знань, здатність самостійно працювати, ставлення до роботи;

- використовує в системі диференційовані завдання індивідуального та групового характеру;

- проводить перспективний аналіз: для чого плануються завдання, чому їх треба використовувати на цьому етапі уроку, як продовжити роботу на наступних уроках.

Диференційовані завдання – давно відомий і ефективний засіб здійснення індивідуального підходу до організації навчальної діяльності. Їх застосування має бути систематичним і гнучким, відповідати змінам, які відбуваються у підготовці учнів.

Диференційовані завдання повинні бути постійними засобами на уроках рідної мови. Їх мета: з одного боку, - розширити й поглибити уявлення та поняття про виучуваний матеріал, а з другого – відпрацювати певні навички, що становлять труднощі для деяких учнів.

Великі можливості для організації диференційованої самостійної роботи дає використання серії карток з дидактичним матеріалом.

Проте слід пам'ятати, що не можна слабших і середніх учнів орієнтувати тільки на використання спрощених завдань, а сильніших – на прискорене вивчення матеріалу. Диференційовані завдання мають різнитися насамперед ступенем самостійності прийомів розумової діяльності, необхідних для їх виконання. В одному випадку завдання можуть містити вказівки щодо прийомів роботи, їх послідовності, в іншому – орієнтуватися на повну самостійність учнів.

Домашні завдання також слід диференціювати за обсягом і складністю.

Творчий учитель постійно шукає шляхи вдосконалення уроку. Таму виникли нові види уроків, відмінні від типових. Серед них: уроки-ділової гри, уроки прес-конференції, уроки-КВК, уроки-змагання, уроки-консиліуми, уроки-твори, театралізовані та інтегровані уроки, та ін. Для них характерна: максимальна щільність, насиченість різними видами пізнавальної діяльності, використання проблемного навчання та інтерактивних методів, усунення перевантаження учнів.

Інтерактивні технології в системі вивчення галузі „Людина і світ”.

Поняття про інтерактивні технології навчання.

Проголошений в освітньому просторі України принцип варіативності освіти дає змогу навчальний процес будувати на досконаліших стратегіях і технологіях, із застосуванням яких відбувається саморозвиток особистості, забезпечується успіх діяльності учителя.

Інтерактивні технології потребують певної зміни у житті всього класу, а також значної кількості часу для підготовки як учнів, так і педагога.

Інтерактивне навчання – це специфічна форма організації діяльності, яка має на меті створити комфортні умови навчання, за яких кожний учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Інтерактивне навчання – це певний різновид активного, який, проте, має свої закономірності та особливості. Навчальний процес завдяки вищезгаданій технології відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), коли учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами уроку.

Розробку елементів інтерактивного навчання ми можемо знайти у працях Сухомлинського, учителів-новаторів 70-80-х років (Ш.Амонашвілі, В.Шаталова, С.Лисинкової та ін.), теорії розвивального навчання. Наприкінці ХХ ст. інтерактивні технології набули поширення в теорії і практиці американської школи, де їх використовують при викладанні різних предметів від молодшого шкільного віку до старшого. Дослідження, проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 1980-х роках, свідчать, що інтерактивне навчання уможливорює різке

збільшення відсотка засвоєння матеріалу, оскільки впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю, дії і практику.

Сучасна школа стоїть перед прикрим фактом: в умовах традиційних форм та методів навчання школярі, пасивно отримуючи інформацію, не вміють здобувати її самостійно і застосовувати те, що знають.

Нова школа матиме справу з індивідуальністю, самотуністю особистості, оскільки індивідуальність є головним принципом етики і мусить виступити керівним методологічним положенням у вихованні й навчанні.

Цілеспрямований розвиток індивідуальності можливий лише тоді, коли теорія освіти не декларуватиме необхідність творчості педагога і творчості школяра, а систематично за допомогою доцільних методів втілюватиме її у навчально-виховному процесі.

Особистісно-зорієнтоване навчання у цьому плані є досить перспективним, оскільки воно виходить із самоцінності особистості, її духовності та суверенності. Його метою є формування людини як неповторної особистості, творця самої себе і своїх обставин. Відповідне методичне забезпечення має ґрунтуватися на діалогічному підході, який визначає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників педагогічного процесу, їх самоактуалізацію і самоорієнтацію. Технології такого спрямування передбачають перетворення суперпозиції вчителя і субординізованої позиції учня в особистісно рівноправну позицію. Вона й дає дитині можливість бути суб'єктом навчальної діяльності, що сприяє практичній реалізації її прагнення до саморозвитку, самоствердження.

Визначальним для особистісно-зорієнтованого навчання має бути соціокультурний діалог у системі “педагог – дитина” на основі її розуміння, прийняття і визнання.

Якнайактивніше сприяють цьому інтерактивні методи навчання, що активно розробляються останнім часом. Завдяки закладеним в їх суть самостійній діяльності та груповій взаємодії вони можуть бути корисними та перспективними для вчителя та для учнів. Теоретичною основою запровадження інтерактивних методів навчання мусять бути системний, особистісно-зорієнтований та діяльнісний підходи до побудови дидактичних

процесів; теорія оптимізації педагогічного процесу (Ю.К.Бабанський, М.М.Поташник), а також інваріантність процесу навчання, уроку як конкретної форми існування процесу засвоєння знань і методу навчання як мікродіяльності навчання.

Методологічною основою – розробки сучасних українських та зарубіжних педагогів у галузі методів та технологій навчання. Теоретичні та практичні розробки в цій галузі належать В.Гузєєву, А.Гіну, О.Пометун, Л.Пироженко, А.Фасолі.

Термін “інтерактивний” прийшов до нас з англійської і має значення “взаємодіючий”. Існують різні підходи до визначення інтерактивного навчання. Одні вчені визначають його як діалогове навчання: “Інтерактивний – означає здатність взаємодіяти чи знаходитись в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп’ютером) або ким-небудь (людиною). Отже, інтерактивне навчання – це перш за все діалогове навчання, в ході якого здійснюється взаємодія вчителя та учня. Ми схилиємося до визначення, О.Пометун та Л.Пироженко: “Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове навчання в співпраці)...”.

Під час інтерактивного навчання учень стає не об’єктом, а суб’єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій і власної освіти та розвитку (це особливо важливо для старшокласників). Це забезпечує внутрішню мотивацію навчання, що сприяє його ефективності.

Завдяки ефекту новизни та оригінальності інтерактивних методів при правильній їх організації зростає цікавість до процесу навчання.

Особлива цінність інтерактивного навчання в тому, що учні навчаються ефективній роботі в колективі. Інтерактивні методи навчання є частиною особистісно-зорієнтованого навчання, оскільки сприяють соціалізації особистості, усвідомлення себе як частини колективу, своєї ролі і потенціалу.

Мета застосування інтерактивних методів полягає не тільки в спонуканні учнів до активної роботи, а й ініціюванні їх творчості, розвитку комунікативних навичок тощо. Інтерактивні методи навчання - це методи в

основі яких лежить спілкування (О.Січкарук).

Вони вирішують завдання: - навчати, - виховувати, - розвивати особистість, - формувати професійні та соціальні якості фахівця.

Роль і місце інтерактивних методів навчання на уроках "Я і Україна" у початковій школі.

Одним із найважливіших напрямів удосконалення навчання курсу "Я і Україна" учнів початкових класів є впровадження у навчально-виховний процес інтерактивних технологій. Сьогодні вже неможливо навчати традиційно: у центрі навчально-виховного процесу має бути учень. Від його творчої активності на уроці, вміння доказово міркувати, обґрунтовувати свої думки, вміння спілкуватися з учителем, учнями класу залежить, наскільки успішно й усвідомлено він опановує шкільну програму.

Існує велика кількість активних та інтерактивних технологій навчання - мікрофон, мозковий штурм, робота в парах, акваріум, рольова гра, драматизація, дискусія.

Вони можуть бути використані на різних етапах уроку:

- ❖ під час первинного оволодіння знаннями,
- ❖ під час закріплення й удосконалення,
- ❖ під час формування вмінь та навичок.
- ❖ їх можна застосовувати також як фрагмент заняття для досягнення певної мети або ж проводити цілий урок з використанням окремої технології.

Методи інтерактивного навчання можна поділити на дві великі групи: групові та фронтальні. Перші передбачають взаємодію учасників малих груп (на практиці від 2 до 6-ти осіб), другі – спільну роботу та взаємонавчання всього класу. Час обговорення в малих групах – 3-5 хвилин, виступ – 3 хвилини, виступ при фронтальній роботі – 1 хвилинка.

Групові методи:

Робота в парах. Учні працюють в парах, виконуючи завдання. Парна робота вимагає обміну думками і дозволяє швидко виконати справи, які в звичайних умовах є часомісткими або неможливими (обговорити подію, твір, взагалі інформацію, вивести підсумок уроку, події тощо, взяти інтерв'ю один

в одного, проанкетувати партнера). Після цього один з партнерів доповідає перед класом про результати.

Це варіант кооперативного навчання, при якому одночасно залучаються в роботу всі учасники навчального процесу. При цьому відбувається активне спілкування та обговорення проблеми між усіма учнями класу. Цю технологію варто застосовувати для:

- ❖ Збирання інформації з будь-якої теми;
- ❖ Інтенсивної перевірки обсягу та глибини знань;
- ❖ Розвитку вміння аргументувати свою позицію.

Як організувати роботу:

1. Запропонуйте учням завдання, поставте запитання для невеличкої дискусії чи аналізу гіпотетичної ситуації. Після пояснення питання або фактів, наведених у завданні, дайте їм 1-2 хвилини для продумування можливих відповідей або рішень індивідуально.

2. Об'єднайте учнів у пари, визначте, хто з них буде висловлюватись першим, і попросіть обговорити свої ідеї один з одним. Краще одразу визначити час на висловлення кожного в парі та спільне обговорення. Це допомагає звикнути до чіткої організації роботи в парах. Учні мають досягти згоди щодо відповіді або рішення.

3. По закінченні часу на обговорення кожна пара представляє результати роботи, обмінюється своїми ідеями та аргументами з усім класом. За потребою це може бути початком дискусії або іншої пізнавальної діяльності.

Робота в трійках.

По суті, це ускладнена робота в парах. Найкраще в трійках проводити обговорення, обмін думками, підведення підсумків чи навпаки, виділення несхожих думок).

Змінювані трійки.

Цей метод трохи складніший: всі трійки класу отримують одне й те ж завдання, а після обговорення один член трійки йде в наступну, один в попередню і ознайомлює членів новостворених трійок з набутком своєї.

2+2=4. Дві пари окремо працюють над вправою протягом певного часу

(2-3 хвилини), обов'язково доходять до спільного рішення, потім об'єднуються і діляться набутиим. Як і в парах, необхідним є консенсус. Після цього можна або об'єднати четвірки у вісімки, або перейти до групового обговорення.

Карусель.

Учні розсаджуються в два кола – внутрішнє і зовнішнє. Внутрішнє коло нерухоме, зовнішнє рухається. Можливі два варіанти використання методу – для дискусії (відбуваються “попарні суперечки” кожного з кожним, причому кожен учасник внутрішнього кола має власні, неповторювані докази), чи для обміну інформацією (учні із зовнішнього кола, рухаючись, збирають дані).

Робота в малих групах.

Найсуттєвішим тут є розподіл ролей: “спікер” – керівник групи (слідкує за регламентом під час обговорення, зачитує завдання, визначає доповідача, заохочує групу до роботи), “секретар” (веде записи результатів роботи, допомагає при підведенні підсумків та їх виголошенні), “посередник” (стежить за часом, заохочує групу до роботи), “доповідач” (чітко висловлює думку групи, доповідає про результати роботи групи).

Можливим є виділення експертної групи з сильніших учнів. Вони працюють самостійно, а при оголошенні результатів рецензують та доповнюють інформацію.

Акваріум.

У цьому методі одна мікрогрупа працює окремо, в центрі класу, після обговорення викладає результат, а решта груп слухає, не втручаючись. Після цього групи зовнішнього кола обговорюють виступ групи і власні здобутки.

Фронтальні методи:

Велике коло.

Учні сидять по колу і по черзі за бажанням висловлюються з приводу певного питання. Обговорення триває, поки є бажання висловитися. Вчитель може взяти слово після обговорення.

Мікрофон.

Ця технологія є різновидом загально групового обговорення певної проблеми, яка дає можливість кожному сказати щось швидко, відповідаючи

по черзі. Учні швидко по черзі висловлюються з приводу проблеми, передаючи один одному уявний “мікрофон”.

Дискусія

Цю технологію доцільно використовувати на уроках природознавства, зокрема під час вивчення тем, пов’язаних із порами року. Так, наприклад, при вивченні теми уроку „Весняні зміни у природі” Учні утворюють дві команди: перша – „стверджуюча”, друга – „заперечна”. Завдяки участі у роботі дискусії учні мають змогу продемонструвати свою мовленнєву компетенцію, а також тренувати такі вміння та навички: орієнтуватися в умовах спілкування, усвідомлювати тему обговорення, здобувати інформаційний матеріал, відбирати необхідне для розкриття задуму, групувати його, аргументувати свої висловлювання тощо.

„Стверджувальна” команда повинна довести, що весна – найкраща пора року, а „заперечна” – навпаки

Технологія «Ситуативне моделювання».

Гра-експромт «Пожежа».

Діти з «Новин телебачення» отримують інформацію про пожежу та її наслідки для сільського господарства регіону й починають «реагувати на повідомлення», виконуючи свої ролі.

Потім збираються в свої групи й вирішують проблему.

Після обговорення ситуації виходять з ролей:

- Як ви почувалися в тій чи іншій ролі?
- Що подобалося під час гри, що ні?
- Чи бували ви самі в подібній ситуації?
- Чи була вирішена проблема? Чому? Як?
- Яку іншу лінію поведінки можна було б виробити?
- Яким чином цей досвід може вплинути на ваше подальше життя?

Технологія «Два — чотири — всі разом».

Тема. Вода. Властивості води. Підсумковий урок.

Пари отримують завдання: сформулювати запитання-відповіді, які б розкривали зміст основних понять, положень, законів розділу «Вода», і розташувати їх у логічній послідовності, обов'язково дійшовши згоди.

Пари об'єднуються в четвірки. Завдання: порівняти результати попередньої роботи, побудувавши спільно логічну послідовність запитань з розділу, дійшовши згоди.

Кожна четвірка повинна сформулювати одне запитання-відповідь, яке відображає основний зміст розділу, записати його на дошці.

Працює весь клас, діти вилучають «слабкі ланки», залишаючи основні.

Організація діяльності учнів:

1. Перед класом ставиться запитання.
2. Учні пропонується предмет, що імітує мікрофон, який вони будуть передавати один одному, по черзі беручи слово.
3. Говорити може тільки той, хто тримає мікрофон. Якщо учень не має що сказати, він передає слово однокласнику.
4. Важливо не обговорювати і не критикувати чужі відповіді.
5. По закінченню вчитель або учень, який добре володіє цією темою підбиває підсумок.

Під час вивчення теми «Поняття про середовище існування» для визначення рівня компетентності учням пропонується, використовуючи знання, здобуті у попередніх класах, назвати одне середовище існування та вказати, як певний організм адаптувався до нього (водне - риби мають тіло, вкрите слизом; наземно-повітряне - птахи та ссавці мають легені ...).

Незакінчені речення.

Дещо ускладнений варіант великого кола: відповідь учня – це продовження незакінченого речення типу “можна зробити такий висновок...”, “я зрозумів, що...”

Мозковий штурм.

Загальновідома технологія, суть якої полягає в тому, що всі учні по черзі висловлюють абсолютно всі, навіть алогічні думки з приводу проблеми. Висловлене не критикується і не обговорюється до закінчення висловлювань. Мозковий штурм спонукає учнів виявляти творчість, розвиває вміння швидко аналізувати ситуацію.

За короткий термін (до 3 хв.) вдається зібрати велику кількість ідей (записуються на дошці). На завершальному етапі цієї ідеї систематизують,

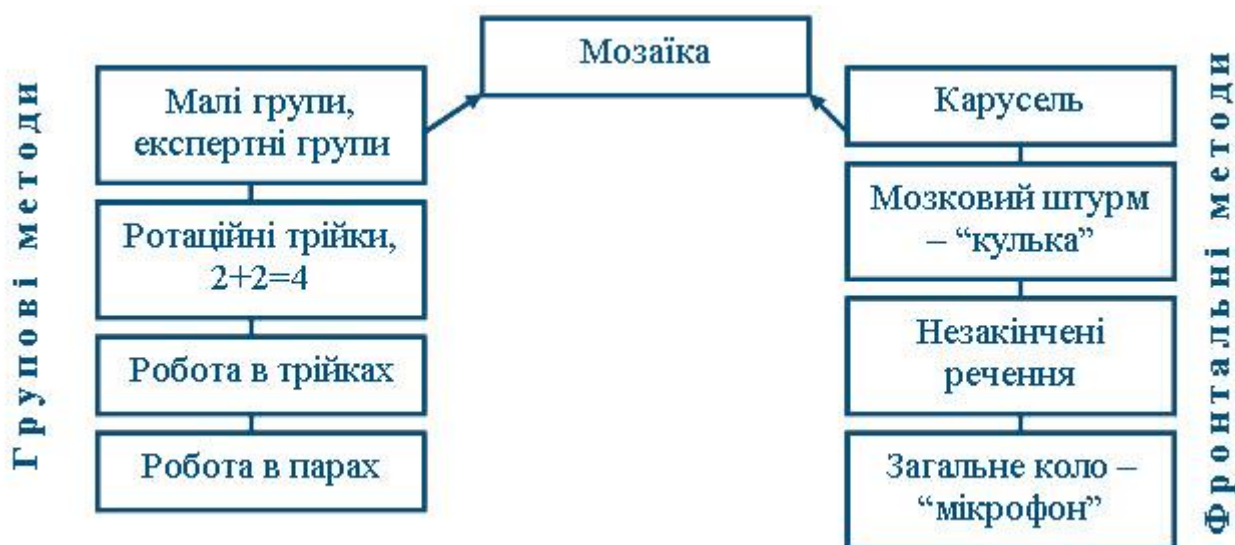
аналізують, обговорюють та виділяють абсурдні, хибні й ті, що допоможуть розв'язати проблему. Пропозиції щодо вирішення проблеми зберігаються протягом уроку й використовуються як опорний конспект під час узагальнення і систематизації вивченого матеріалу.

Перед виконанням завдання учнів ознайомлюють з правилами мозкового штурму:

1. Висловлюйте все, що спадає на думку.
2. Не обговорюйте і не критикуйте висловлювання інших.
3. Можна повторювати ідеї, запропоновані будь-ким іншим.
4. Розширення вже озвученої ідеї заохочується.

Форми організації інтерактивних методів навчання під час уроків з курсу "Я і Україна".

Впровадження інтерактивних методів навчання відбувалося за логікою “від простого до складного”, паралельно застосовуючи як фронтальні, так і групові методи за такою схемою:

Такі заняття проходять цікаво, продуктивно, змінюють закомплексованість в учнів з рівнем навчальних досягнень. Головне, що настає розвиток творчих здібностей учнів, пізнавальних інтересів, значно зростає ефективність уроків природознавства. Використання інтерактивних технологій – не самоціль. Це лише засіб тієї атмосфери в класі, що найліпше

сприяє співробітництву, порозумінню і доброзичливості, надає можливості дійсно реалізувати особистісно орієнтовне навчання.

На одному занятті можна використовувати одну-дві інтерактивні вправи, а не цілий комплекс. Дібрати для уроку або заняття такі інтерактивні вправи, які дали б учням „ключ” до засвоєння теми. Під час цих вправ дати учням час подумати над завданням, щоб вони виконували його вдумливо, а не механічно або „граючись”. Важливо провести спокійне глибоке обговорення за підсумками інтерактивної вправи.

Для здійснення контролю за ходом навчання на підставі інтерактивних технологій учитель має попередньо добре підготуватися:

- глибоко вивчити і обміркувати матеріал, у тому числі і додатковий: різноманітні тексти, приклади, ситуації, завдання для груп тощо;

- ретельно планувати й розробляти заняття, визначити хронометраж, ролі учасників, підготувати питання і можливі відповіді, виробити критерії оцінювання ефективності заняття;

- заохочувати учнів до вивчення нової теми шляхом добору найцікавіших випадків, проблем;

- оголошувати очікувані результати (мету) заняття і критерії оцінювання роботи учнів;

- передбачити різноманітні методи привернення уваги учнів, налаштувати їх до занять, підтримувати дисципліну, необхідну для нормальної роботи; цьому, зокрема, можуть сприяти різноманітні вправи-розминки, розподіл ролей у групах тощо.

Використання інтерактивних методів навчання веде до фахового зростання самого вчителя. Варто зробити перший крок, і після декількох старанно підготовлених уроків учитель зможе відчутти, як змінилося ставлення до нього учнів, сама атмосфера в класі, що послужить додатковим стимулом роботи за інтерактивними технологіями.

Використання технологій проектного навчання

Теоретичне зародження методу проектів відбулося наприкінці ХІХ століття у США. У період між 1900 та 1915 рр. виник справжній Проектний рух, який пропагував створення нової школи з орієнтацією на дитину. Одним із перших став поширювати та реалізовувати ці ідеї американський педагог і філософ Дж. Дьюї у своїй концепції змісту освіти. На його думку, навчання повинне орієнтуватися на природний розвиток вроджених якостей дитини. Тому в центрі розробки змісту освіти має перебувати не «обізнаний дорослий», із заздалегідь заготовленими планами та програмами навчання, а учень з його власними інтересами і потребами. У поглядах ученого на сутність методу проектів відстежується розуміння його як засобу розвитку в дитині її індивідуальних нахилів і здібностей, поєднання теоретичних знань з практичним досвідом учня.

Пошук раціонального поєднання теоретичних знань та їх практичного застосування для вирішення конкретних проблем зробив цей метод популярним. Його широко застосовують у навчальних закладах США, Англії, Німеччини, Нідерландів та ін., а з 90-х рр. – і в школах України.

У будь-якому випадку, **метод проектів** – це педагогічна система, яка має певну сукупність взаємопов'язаних засобів і процесів, необхідних для створення організованого та цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості учня.

На практиці метод проектів розглядається як інновація, метою якої є створення для дитини умов, за яких вона оволодіє вмінням активно здобувати, оновлювати та розвивати свої знання, зможе їх творчо застосувати.

Для шкільної освіти метод проектів становить інтерес передовсім як спосіб організації проектної діяльності учнів.

Проектна діяльність – похідна від методу проектів категорія – у педагогіці розглядається у двох аспектах:

- 1) як процес розробки окремими педагогами або колективами вчителів цілей і конструктивних схем їх досягнення, теоретичних моделей – навчально-виховних програм і методик застосування;

2) як проектна діяльність учнів – складова навчальної діяльності, підпорядкована певним організаційним засадам.

За своєю суттю проектна діяльність учнів є засобом їхнього навчання, розвитку та виховання. У проектній діяльності у школярів розвиваються:

- пізнавальні здібності (планування проектної діяльності, пошук шляхів розв’язання проблеми, вибір оптимальних способів і засобів діяльності, аналіз і синтез інформації);

- креативне мислення (на всіх стадіях роботи над проектом);

- дивергентне мислення (учень має подати якнайбільше ідей щодо розв’язання проблеми в межах теми проекту);

- активність і самостійність (опис індивідуальної частини проекту, планування, дослідження, оцінювання, самостійний вибір форми представлення результату діяльності);

- просторова уява (планування часу роботи над проектом, передбачення необхідних ресурсів, вміння оцінити та відібрати найбільш слушні ідеї);

- критичне мислення (на всіх етапах проектної діяльності);

- сенсомоторні навички (на етапі виготовлення освітнього продукту).

Крім того, в учнів формуються:

- навички вербальної та невербальної комунікації (в умовах ситуативно-ділового спілкування);

- навички та прийоми роботи в колективі (виконання різних ролей у груповій роботі, взаємодопомога та взаємопідтримка учасників проектної діяльності);

- навички емоційно-вольової сфери (на всіх етапах роботи над проектом);

- навички спілкування в соціумі (на етапі збору необхідної інформації, під час презентації результату діяльності);

- вміння враховувати потреби навколишніх (під час планування та виготовлення продукту, який має соціально ціннісне або прикладне значення);

- вміння приймати оцінку інших (здійснення само- та взаємооцінювання проектної діяльності за визначеними критеріями).

Проектну діяльність учнів варто розглядати як особливий вид навчальної активності, що полягає в мотивованому досягненні свідомо поставленої мети для створення навчальних проектів. Для початкової школи прийнятним є розуміння навчального проекту як навчально-пізнавального завдання для учнів, спрямованого на розв'язання проблеми, пов'язаної зі створенням суб'єктивно чи об'єктивно цінного освітнього продукту.

Виходячи з принципів, на яких будується проектна діяльність учнів, виділимо специфічні ознаки, притаманні навчальному проекту:

- наявність актуальної в дослідницькому або творчому аспекті проблеми, для розв'язання якої необхідний інтегрований зміст;
- значущість для учня передбачуваних проектованих результатів і потреба в розв'язанні проектної проблеми чи задачі;
- самостійне виконання частини проекту (на певних етапах) або всієї проектної задачі;
- використання учнем пошукових і дослідницьких прийомів роботи.

Типологія навчальних проектів залежить від цілей і задач навчання, отже, визначається кількома параметрами. За класифікацією, запропонованою Є. Полат, розрізняють такі види навчальних проектів.

За домінуючою діяльністю:

• *прикладні.* Проектами передбачається розробка та виготовлення виробу, наділеного суб'єктивною новизною. Мета таких проектів – формувати систему інтелектуальних, загальнотрудових і спеціальних знань, умінь і навичок учнів, втілену в кінцевий продукт. Ці проекти мають чітко визначену структуру взаємодії учасників, кожен з яких виконує певну роль. Їх результат обов'язково втілюється в матеріальну форму, він зорієнтований на життєві потреби самих учасників, спрямований на впровадження в практику, їх зміст у початковій школі найчастіше пов'язаний з освітніми галузями «Технологія», «Здоров'я і фізична культура», «Людина і світ».

• *рольові (ігрові).* У проектах засобами гри імітуються соціальні або ділові форми поведінки в схожих з реальними ситуаціях. Їх учасники виконують ролі, зумовлені характером та змістом проектів. Метою цих проектів є оформити навчальний процес у вигляді ігрової діяльності та

лімітувати суспільні відносини. За формою рольові проекти аналогічні до симуляційної гри, їх структура залишається несталою до завершення роботи й залежить від діапазону реакцій учасників. Результати роботи намічаються на початку, проте повністю виявляються лише в самому кінці проекту. Рольові проекти доречно використовувати на уроках читання, основ здоров'я, громадянської освіти, трудового навчання.

- *інформаційні (ознайомлювально зорієнтовані)*. Проекти пов'язані зі збором інформації про певний об'єкт чи явище, аналізом та узагальненням фактів, ознайомленням з ними широкого загалу. їх дидактичною метою є створити умови, за яких учні самостійно знаходять інформацію, необхідну для розв'язання пізнавальних і практичних задач, отримують досвід роботи з різноманітними інформаційними джерелами – вербальними, друкованими, електронними, телекомунікаційними. Описані проекти більшою мірою задовольняють зміст предметів гуманітарного циклу. Продуктом проектної діяльності може бути атлас, альманах, стіннівка, електронна газета, репортаж, щоденник мандрівника, фотовиставка тощо.

- *мистецькі (творчі)*. Домінуючим аспектом проектів є вільний і нетрадиційний підхід до виконання, оформлення та презентації результату. Такі проекти дають змогу максимально враховувати мистецькі інтереси учасників, їх метою є ознайомити школярів з культурним надбанням людства; розкрити й розвивати творчий потенціал особистості; розвивати презентаційні уміння і навички (уміння триматися перед аудиторією, використовувати під час виступу засоби наочності, елементарні артистичні навички); виховувати естетичний смак. Зазвичай такі проекти не мають сталої структури діяльності учасників – вона намічається й розвивається залежно від жанру кінцевого результату та його представлення. Результат може бути оформлений у вигляді сценарію, статті, виставки, рекламного проспекту, літературного чи художнього твору тощо. Мистецькі проекти найчастіше використовуються в межах предметів естетичного циклу, в позаурочній та позакласній роботі.

- *дослідницько-пошукові*. Діяльність учнів спрямовується на вирішення проблеми, результат якої заздалегідь невідомий. Педагогічна мета цих

проектів – формувати навички пошукової діяльності та навчального дослідження; розвивати уміння і навички самостійної діяльності з навчальним матеріалом. Проекти за своєю структурою наближені до досліджень і мають такі етапи: виявлення проблеми; формулювання припущення; планування та розробка дослідницьких дій; збір інформації, її аналіз та узагальнення; спостереження, проведення експерименту; аналіз отриманих матеріалів; оформлення результату пошуку чи дослідження; публічна презентація проекту; рефлексія, висновки. Продуктом діяльності може бути публікація, довідник, карта, усна газета, колекція тощо.

За предметно-змістовим наповненням:

- *монопредметні*. Провідна проблема проектів вирішується в межах одного навчального предмета, хоча для її розв’язання залучаються знання з інших галузей. Такі проекти вимагають чіткого формулювання мети, методичних завдань, а також визначення компетентностей, яких у результаті мають набути учні.

- *міжпредметні*. Зміст проектів має інтегрований характер – він охоплює кілька навчальних предметів. Такі проекти вимагають злагодженої роботи творчих груп, чіткого визначення дослідницьких завдань, проведення проміжних звітів.

- *надпредметні (позапредметні)*. Проекти інтегрують знання з різних галузей, у тому числі з тих, які не вивчаються в початковій школі. До їх організації можуть долучатися спеціалісти різного фаху.

За характером координації:

- *з безпосередньою координацією* – впроваджуються на початковій стадії ознайомлення учнів з проектною діяльністю; у ході всього проекту вчитель планує діяльність учнів, організовує виконання дослідження, допомагає знаходити необхідну інформацію, вчить опрацьовувати її, стежить за дотриманням визначених термінів виконання проекту, спільно з учнями організовує презентацію результатів, бере безпосередню участь в оцінюванні проектної діяльності.

- *з прихованою координацією* – застосовуються за умови наявності в учнів певного досвіду проектної діяльності; учитель виконує роль

рівноправного учасника: більшу активність виявляє на початковому етапі проектування, а далі – консультує.

За характером контактів:

- *серед дітей однієї вікової групи* – найчастіше до складу учасників таких проектів входять учні одного класу.

- *серед дітей різновікової групи* – мають статус загальношкільних, районних, міських, регіональних або міжнародних.

За кількістю учасників:

- *індивідуальні*. Проект виконується одним учнем. Учитель допомагає скласти план діяльності, проводить індивідуальні консультації. Тему та проблему проекту формулює сам учень, і вона залежить від його інтересів та можливостей.

- *парні*. Проект виконують двоє учнів. Вони складають спільний план дій; визначають форму представлення результату; добирають творчу назву свого проекту; беруть активну участь в організації публічного захисту проекту.

- *групові*. Чисельність учасників визначається на етапі планування; вона залежить від загальної теми, провідної проблеми, а також від бажання учасників об'єднуватись за інтересами (чи особистими симпатіями). Робота в групі полягає в тому, щоб у процесі розробки навчального проекту учасники обмінювались власним досвідом, радились один з одним, вчилися знаходити спільні рішення. Учитель узгоджує діяльність груп учасників; гнучко підпорядковує її спільній темі та меті; проводить індивідуальні консультації, за потреби – надає допомогу.

За тривалістю:

- *короткотривалі* – від двох до шести годин (або уроків);
- *середньої тривалості* – від тижня до місяця;
- *довготривалі* – від одного до кількох місяців.

В основу роботи над навчальним проектом покладено взаємодію суб'єктів, яка полягає у спільній праці, пізнанні, спілкуванні. Учень є активним учасником проектної діяльності. Він визначає мету, відкриває нові знання, обирає шляхи розв'язання проблеми, експериментує, несе відповідальність за свою роботу. Вчитель – партнер учня у цій діяльності.

Він допомагає визначити мету, розкриває можливі форми роботи, рекомендує джерела отримання інформації, сприяє прогнозуванню результатів, допомагає оцінити роботу, створює умови для активності учня. Такий підхід дає змогу уникнути авторитарного впливу на особистість дитини, встановлює та підтримує взаємні зв'язки суб'єктів у спільній діяльності, результатом якої є вияви активності, формування суспільно значущих потреб і зростання мотивації.

Залежно від домінуючої в навчальному проекті діяльності її об'єктом може бути продукт, що має практичну або теоретичну цінність. Як правило, така цінність суб'єктивна. З точки зору педагогіки, у проектній діяльності вищу вартість має не сам продукт, а власне досвід проектування.

Відповідно до провідної мети проекту, об'єкт може досліджуватися за ознаками групи, структури, місця, функції, часу та властивостей. У процесі дослідження об'єкта розвиваються соціально значущі якості, компетентності та пізнавальні інтереси учня.

Робота над навчальним проектом організовується за такими етапами:

I. Етап постановки мети – усвідомлення учнями конкретної задачі (організація проекту).

II. Етап планування роботи – вибір раціонального способу дії (планування проекту).

III. Етап виконання – реалізація діяльності, яка супроводжується поточним контролем і перебудовою за необхідності (реалізація проекту).

IV. Етап перевірки результатів, виправлення помилок, зіставлення отриманих результатів із запланованими, підбиття підсумків роботи та її оцінювання (підсумок проекту).

Особливості методики

Оскільки у проектній діяльності відтворюються основні етапи навчально-пізнавального процесу, то, відповідно, домінуючими будуть такі *групи методів*:

- методи первинного засвоєння змісту діяльності;
- методи стимулювання і мотивації навчання;

- методи відтворення певного способу діяльності та застосування прийомів проектної діяльності в процесі розв'язання задач;

- методи оцінювання діяльності.

Метою *першого* етапу роботи над навчальним проектом є засвоєння фактів або опис явища, яке буде досліджуватись. Провідним психологічним механізмом виступатиме асоціація, а домінуючими видами діяльності – сприйняття, осмислення та запам'ятовування. Відповідними методами при цьому будуть розповідь, репродуктивна бесіда, демонстрування, ілюстрація та ін. Вони активізують психічні процеси учня, сприяють первинному сприйняттю змісту роботи.

Метою *другого* етапу – планування роботи – є створення навчального середовища, сприятливого для природного виникнення в учнів бажання брати участь у проектній діяльності, усвідомлення її задач, передбачення цілі задуму. Психологічними механізмами при цьому є механізми творчої діяльності (передбачення, прогнозування, висування припущень, перебирання альтернатив, уявне моделювання, інтуїтивне обґрунтування тощо). Засобами такої діяльності стануть методи стимулювання і мотивації навчання, а саме: навчальна дискусія, створення проблемної ситуації, «коло ідей», «мозковий штурм», метод висування і перевірки припущення, навчальне заохочення та ін.

Поєднання на цьому етапі репродуктивних та інтерактивних методів забезпечує в умовах розвивального навчання перехід кількісного накопичення відомостей і фактів у нову якість – уміння застосовувати засвоєні прийоми в процесі подальшої пошуково-дослідницької діяльності.

Метою *третього* етапу роботи над навчальним проектом є відтворення певного способу діяльності в процесі розв'язання сформульованих задач. Провідним психологічним механізмом є механізм продуктивної діяльності, а домінуючою групою методів – методи застосування прийомів діяльності. До них належать частково-пошуковий метод, дослідницький, навчальний експеримент, аналіз нової інформації, порівняння фактів, навчальне моделювання та конструювання, комбінування способів розв'язання проблеми, ділова гра, взаємонавчання тощо. Їх головною функцією є

підготовка та розробка необхідних ресурсів для проведення індивідуальної чи групової роботи; організація активної пошукової (дослідницької) та продуктивної діяльності учнів у нових умовах; створення розвивального освітнього середовища, яке ініціюватиме творчий процес у всіх учасників навчальної ситуації.

Метою *завершального* етапу роботи над навчальним проектом є оцінювання діяльності учасників. Провідним психологічним механізмом діяльності – рефлексією - визначається відповідна група методів контролю за результатом і самоконтролю. Перший з них передбачає підсумкові, констатувальні дії. Не заперечуючи самостійне значення цього методу, зауважимо, що діяльність залишається незавершеною, якщо далі не йде оцінка й самооцінка, що особливо важливо в проектній діяльності.

Спектр задіяних у проектній діяльності методів не обмежується зазначеними. Аналіз досвіду організації проектної діяльності молодших школярів свідчить про те, що на кожній стадії роботи над проектом обирається основний метод (спосіб діяльності), решта – доповнюють його.

Організація проектної діяльності передбачає використання на кожному її етапі одночасно з методами різноманітних інформаційних, інструментальних та інших засобів. Так, на етапах організації і планування проекту ефективними є ідеальні об'єкти: образні уявлення, знакові моделі, розумові експерименти. Процедура пошуку інформації та збору матеріалу на етапі реалізації проекту супроводжується використанням водночас з ідеальними інформаційних (паперові, електронні, оптичні тощо), механічних (прилади, інструменти) та природних (натуральні об'єкти, препарати, колекції тощо) засобів.

Долучаючись до проектної діяльності, її учасники набувають знань, які за дидактичним значенням виходять за межі окремого навчального предмета, а за своїм особистісним сенсом – за межі звичного шкільного середовища, пов'язуючи учнів з реальними соціальними проблемами.

Розглянемо *зміст діяльності* учасників проекту на кожному його етапі.

1 етап. Організація проекту.

Етап визначення вчителем стратегії діяльності, яка полягає у виборі виду і теми проекту, формулюванні провідної проблеми та дидактичної мети. До роботи на цьому етапі молодші школярі переважно не долучаються.

Обираючи тему проекту, вчителю варто орієнтуватись на такі критерії:

- чи дійсно серйозно захопить учнів пропонуванний проект;
- чи піддаватиметься він успішній реалізації з їхнього боку;
- чи буде мати практичний, особистісно чи соціально значущий результат;
- чи зумовить виконаний проект у процесі його реалізації подальшу серію проектів.

2 етап. Планування проекту.

Етап організації проектної діяльності учнів. Учитель ознайомлює дітей із загальною темою навчального проекту та стимулює виникнення інтересу до неї; окреслює коло проблемних питань та зорієнтовує учнів на усвідомлення задуму проекту; допомагає вжитися в ситуацію та виділити низку проблем, які цікавлять учнів; скеровує на можливі шляхи розв'язання проблеми та ймовірний результат діяльності, допомагає у плануванні.

Після такого «занурення» в проект організовується активна спільна (чи індивідуальна) проектна діяльність учнів. Для цього, за бажанням учасників, утворюються творчі групи й обирається напрям діяльності, який узгоджується із загальною темою та ідеєю проекту. Учасники визначаються із формою представлення результатів.

На цьому етапі ініціатива переходить до учнів. Це зумовлено тим, що виконання певних завдань за прямою вказівкою вчителя може не відповідати нахилам та бажанням дітей.

На цьому ж етапі визначаються - критерії оцінювання діяльності учасників.

3 етап. Реалізація проекту.

Характер діяльності учасників – інформаційно-операційний. Учні з допомогою вчителя визначають можливі джерела інформації, самостійно збирають необхідний матеріал, безпосередньо виконують поставлені завдання проекту. Педагог займає позицію консультанта, а за потреби –

координатора; він спрямовує пошукову діяльність школярів в оптимальному напрямі. Самостійна пошукова робота підпорядкована певній логіці та здійснюється за таким алгоритмом:

- усвідомлення проблеми власного пошуку;
- з'ясування незрозумілих питань;
- спостереження, збір фактів, доказів;
- аналіз та узагальнення зібраних даних;
- узгодження виконаної роботи із запланованою;
- висновки.

Проведене учнями дослідження завершується застосуванням набутих знань у практичній роботі. Її результатом повинен бути реальний освітній продукт, що має суб'єктивну або об'єктивну цінність. Отримавши його, учні дають відповіді на такі запитання:

- Які знання знадобилися в практичній роботі?
- Який особистий досвід змогли використати? Який новий досвід отримали?
- Що змінилося в результаті виконання проекту?
- Що покращили для себе чи для інших людей?

4 етап. Підсумок проекту.

На завершальному етапі розробки проекту передбачається оформлення й презентація його результату, аналіз та оцінювання проектної діяльності учасників. Важливість цього етапу пояснюється тим фактом, що кожна справа має бути доведеною до кінця. Відчуття завершеності виникає в учнів під час представлення результату проекту.

Педагогічна цінність підсумкового етапу полягає не у виявленні якості виконаного продукту, а в ході самої діяльності. Учителя передусім цікавить, як працювали діти, як змогли реалізувати свої можливості, якою мірою виявили свою самостійність, яких нових знань і вмінь набули. Для учнів цей етап пов'язаний із демонструванням зростання своєї компетентності.

Запитання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття «технологія».

2. Опишіть класифікацію сучасних технологій.
3. Які є види педагогічних технологій?
4. Охарактеризуйте головні ознаки педагогічної технології.
5. Розкрийте сутність технології традиційного навчання. Які його дидактичні особливості?
6. Розкрийте сутність проблемного навчання. Назвіть його характерні психолого-методичні риси, особливості.
7. Розкрийте сутність розвивального навчання. Назвіть його дидактико-методичні особливості.

Самостійна робота студентів:

- Розробіть схему структури технології проблемного навчання.
- Укладіть картотеку публікацій для вчителя з означеної проблеми.
- Обґрунтуйте своє ставлення до проблеми технологізації виховного процесу (письмово).

Тема 4. Методика проведення уроків з курсу "Я і Україна" в початковій школі.

Лекція-інформація

План

1. Зміст і методика проведення уроків з суспільствознавчим змістом у початковій школі.
2. Зміст і методика проведення уроків з народознавчим змістом у початковій школі.
3. Перевірка результатів знань та вмінь учнів.
4. Оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення курсу.

Література до теми:

1. Бабовал Т.І. Рядова С.І. Я і Україна. Уроки громадянської освіти. 3 клас: Посібник для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 112с.

2. Методичні рекомендації до робочих зошитів «Я і Україна. Навколишній світ» для 2 класу / Укладач М.В. Панова. – Х.: Веста: Вид-во «Ранок», 2006. – 32с.

3. Нарочна Л.К. та ін. Методика викладання курсу «Я і Україна»: Навч. Посібник / Л.К.Нарочна, Г.В.Ковальчук, К.Д.Гончарова. 2-ге вид., перероб. І допов. – К.: Вища школа, 1990. - 302с.

4. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр 8, 1997. – 256с.

Методична система вивчення курсу, запитання і завдання, що подаються в підручниках, спрямовують навчальний процес на систематичне використання загальних закономірностей, розуміння змісту яких доступне дітям 6-7 річного віку. У процесі пошуків відповіді на запитання, під час спостережень, досліджень на уроках серед природи учні відкривають зміст загальних закономірностей, а методичний апарат підручника спрямовує навчальний процес на застосування їх для формування образу світу.

Через послідовне застосування найбільш загальних зв'язків у природі між об'єктами довкілля учні набувають знань щодо самозбереження, збереження свого природного і суспільного середовища. Водночас відбувається соціалізація свідомості дитини, оскільки саме систематизація знань важлива умова формування соціально зрілої особистості, громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Наскрізними для всього курсу є інтерактивні методи навчання, види діяльності учнів, що задовольняють природні потяги дитини до дослідництва і висновків, конструювання, комунікації, вияву своїх творчих здібностей. Вони реалізуються у підручниках через систему методів навчання: "прочитай з дорослими", "робота в групах", "поміркуй", "зверни увагу", "намалюй, змоделюй", "пофантазуй", "практичні завдання", "пограйте в гру". Відповідно до зазначених методів систематизовано завдання в зошитах з друкованою основою, щоденниках спостережень та досліджень.

У 1 класі зміст навчального матеріалу спонукає учнів задуматися над тим, що людині необхідно знати про своє середовище життя, як вона може

набути знання про нього. Дитина починає осмислювати зв'язки в довкіллі. Зміст першої теми дає змогу учням отримати попереднє уявлення про довкілля та людину як його частину, ознайомлює із засобами пізнання людиною свого середовища життя, дає можливість зацікавити його об'єктами і явищами, набути вмінь виражати свої знання. У другій темі учням надається змога ознайомитися з життям рослин і тварин у своєму довкіллі та зацікавити їх вивченням, виявити єдність живих істот і середовища, в якому вони живуть. Третя тема присвячена довкіллю дитини. Вивчаючи її, діти отримують уявлення про свою належність до роду, народу, Батьківщини. В останній темі дитина має змогу "відкрити" для себе одну із загальних закономірностей природи – періодичності змін у світі, і за її допомогою пояснити і передбачити зміни у своєму житті і житті довкілля. У цій темі закладається поетапне усвідомлення довкілля і місця людини в ньому.

Навчальний матеріал 2 класу структуровано чотирма темами. У першій темі розкриваються зв'язки людини і її суспільного оточення. Вона сприяє формуванню уявлення про риси людини, які необхідні для щасливого життя, для збереження свого суспільного і природного середовища – про вихованість, акуратність, розум людини, про дотримання правил поведінки в різних ситуаціях. У другій і третій темах дитина розширює отримані в першому класі знання про рослини та тварин, про ознаки живих організмів, зовнішню будову рослин і тварин; учні ознайомлюються з народними уявленнями про екологічне ставлення до рослин і тварин. Четверта тема спрямовує діяльність дітей на пізнання змін у довкіллі, особливо тих, що повторюються, на їх передбачення із застосуванням уявлень про повторюваність явищ навколишнього світу. Учні ознайомлюються з роллю Сонця як джерела світла і тепла на Землі, з роллю повітря, води, землі в існуванні життя в довкіллі. Сонце, складові довкілля розглядаються у взаємозв'язках. Продовжується поетапне усвідомлення довкілля і формується уявлення про цілісність світу.

У 3 класі мисленнєва діяльність, пізнавальна активність учнів, задоволення їхніх дослідницьких, конструкторських, комунікативних прагнень зосереджені на питаннях, що послідовно вивчаються в 5 темах.

Вивчаючи першу тему, учні оволодівають знаннями і вміннями щодо планування і проведення спостережень, використання необхідних при цьому приладів. Під час вивчення другої теми учні отримують уявлення про тіла, речовини, зміни, що відбуваються в докільлі з об'єктами неживої природи, "засвоюють" зміст закономірності збереження стосовно перетворень речовин, ознайомлюються з гірськими породами, корисними копалинами, їх добуванням та використанням, збереженням; вивчаючи поняття про ґрунт, доходять висновку про необхідність збереження ґрунтів як багатства країни; набувають умінь і навичок проводити спостереження за об'єктами і явищами неживої природи. Третя тема присвячена формуванню уявлень про енергоносії, про перетворення енергії в докільлі. Під час її вивчення формується уявлення про обмін енергією між об'єктами навколишнього світу.

Під час вивчення четвертої теми учні на більш високому науковому рівні, ніж у 2 класі вивчають живі організми свого докільля, їхню будову, в тому числі і організм людини; привчаються пояснювати процеси життєдіяльності, спираючись на уявлення про обмін речовин і енергії між організмом і докільлям, на уявлення про незнищуваність речовин і енергії. В учнів розширюється коло знань. Умінь, навичок спостерігача – ними ведуться спостереження як за окремими живими організмами, так і за угрупованнями організмів.

Під час вивчення п'ятої теми учні застосовують знання, вміння і навички щодо проведення спостережень за більш складними об'єктами, ніж у попередніх темах. У них формуються поняття про людину як частину суспільства, життя людини в суспільстві; проводяться спостереження за побутовою, господарською, професійною, громадською діяльністю членів родини, роду, за відносинами у шкільному колективі; аналізуються власні обов'язки і права в сім'ї, в родині, в державі; усвідомлюються моральні цінності українського народу.

Закінчуючи 3 клас, учні повинні володіти початковими вміннями і навичками проведення спостережень у природному, суспільному середовищі, використовувати їх для зміцнення свого здоров'я, корекції поведінки. У

цьому класі акцентується увага на формуванні рис людини-дослідника, яка, на відміну від спостерігача, здатна змінювати ситуацію для одержання запланованого результату і брати на себе відповідальність за нього.

У 4 класі вивчаються 6 тем, навчальний матеріал яких об'єднується в цілісність на основі уявлень про зміст загальних закономірностей природи.

Під час вивчення першої теми учні доходять висновку про необхідність мати вміння і навички дослідника для планування будь-якої діяльності людини; вчать планувати хід досліджень, моделювати різноманітні ситуації для проведення експерименту – оволодівають загальними вміннями та навичками дослідника.

Під час вивчення другої та третьої тем учні ознайомлюються з поняттям: "особистість", "громадянин" і відповідно досліджують свою спрямованість, риси характеру, темперамент, права та обов'язки.

Під час вивчення четвертої та п'ятої тем, поряд із використанням приладів, дослідження проводяться за допомогою карт, глобуса, довідників.

Остання тема, як і в попередніх класах, дає змогу набуті знання й уміння застосовувати під час дослідження життя людей, зокрема, людей минулого, які протягом віків оберігали довкілля, створювали духовне багатство рідного краю та України. Учні пояснюють, виходячи із природних умов того чи іншого регіону країни, особливості житла, їжі, одягу, господарської діяльності українців в минулі часи, а на уроках серед природи відтворюють ігри та забави дітей минулих часів.

На вивчення інтегрованого курсу "Я і Україна. Довкілля" у 1, 2 класах загальноосвітніх навчальних закладів відводиться по 1 годині на тиждень, відповідно до чинних програм, у 3, 4 класах – 2 години на тиждень.

Основною формою організації занять з інтегрованого курсу є урок. Систему уроків з кожної теми складають комбіновані уроки серед природи, уроки узагальнення та контролю знань.

Майже кожний урок містить завдання, розраховані на роботу в групі. Навчання невеликими групами є ефективним, оскільки спонукає учнів до висловлювання власних думок, виховує вміння рахуватися з іншою точкою зору, висловлювати думки своїх товаришів. Ефективність навчального

процесу підвищують також рольові, дидактичні ігри, моделювання, конструювання, складання розповідей та казок.

У системі уроків особливу роль відіграють уроки серед природи. На них учні ознайомлюються з довкіллям, народними звичаями свого народу, вивчають народні прикмети, намагаються пояснити їх на основі загальних закономірностей природи. Уроки серед природи рекомендується проводити у свята українського народу, оскільки саме для цих днів знаходимо найбільше екологічних сценаріїв для дітей у народному календарі.

Уроки серед природи є не тільки необхідною умовою засвоєння знань про природу, а й умовою природовідповідного розвитку дитини. Учень, який отримує знання про природу, сидячи в класі за партою, і учень, який засвоює знання про природу, спостерігаючи і досліджуючи об'єкти довкілля, розвиваються по-різному. Пізнання відбувається в дії, через дії істоти, що пізнає; через дії формуються і когнітивні здібності. Суб'єкт пізнання має рухатися в середовищі, з яким він взаємодіє, яке він пізнає.

Вивчення тем у кожному класі курсу закінчується узагальненням знань. Така структура навчального матеріалу сприяє його цілісному засвоєнню як у межах теми, так і курсу загалом, що призводить до формування у дітей природничо-наукової картини світу, об'єктивації їхньої свідомості.

Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю молодших школярів є складовою частиною навчального процесу. Він сприяє виявленню навчальних досягнень учнів, розкриттю причин поганого засвоєння ними змісту навчального предмета і вживанню раціональних заходів для ліквідації виявлених недоліків як у роботі дітей, так і вчителя.

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється за відповідними критеріями. (Див додаток)

Об'єктами систематичного контролю та оцінювання в 1-4 класах є:

- знання фактичного матеріалу;
- уявлення про зв'язки між об'єктами навколишнього світу;
- уміння встановлювати зв'язки між явищами навколишнього світу;
- уміння виділяти головні знання, аргументувати їх значення для себе;
- уміння виражати свої знання в малюнках, моделях, розповідях, гру;

- уміння самостійно формулювати запитання.

Додатково учні 3-4 класів повинні: - виконувати практичні роботи, коригуватися відповідними приладами; - вести спостереження, дослідження відповідно до самостійно складеного плану; - вести записи в щоденниках спостережень, досліджень; - встановити цілісність знань на основі найбільш загальних зв'язків у природі; - аргументувати цінність одержаних на уроках знань, умінь для особистого використання.

Знання, уміння і навички учнів оцінюються за результатами усного опитування, роботи в зошитах; проводяться поточна, тематична, підсумкова перевірки. Перевірка може здійснюватися фронтально, в групах, індивідуально; в усній або письмовій формі. Під час роботи зі щоденниками для 3-4 класів учитель заохочує учнів до ведення календаря спостережень за погодою, але не примушує проводити їх щодня. За допомогою цих щоденників учні досліджують залежність стану здоров'я та настрою від погоди, зіставляють власні результати спостережень з даними однокласників.

Під час вивчення курсу учні вчаться виражати свої знання в казках, розповідях, малюнках, грі. Казки слугують індикаторами сприйняття дитиною навчального матеріалу, його "привласнення". Тому слід створювати необхідні умови учням для вираження свого ставлення до світу і за допомогою казки.

Робота над казкою, малювання, гра – улюблені види діяльності учнів початкових класів. Переважна більшість дітей із задоволенням виконують їх удома самостійно. Вчитель не повинен залишати без уваги дитячі роботи, за можливості він має їх оцінити. Для виставлення оцінок за творчі роботи в журналі можна виділити окрему колонку.

Особливу увагу варто звернути на практичні роботи, що проводяться під час вивчення курсу. Виконуючи ці роботи, учні вчаться самостійно спостерігати, досліджувати, складати план спостереження та дослідження.

У четвертому класі учні самостійно працюють над проектами. Тематику проектів, їх кількість визначає вчитель, орієнтуючись на загальну підготовку класу, інтереси учнів.

Поточний контроль дозволяє своєчасно виявити і відкоригувати помилки, яких припускаються діти. У ході поточної перевірки вчитель з'ясовує сформованість в учнів уявлень та понять; знання фактичного матеріалу; уміння логічно висловлювати свої думки та аргументувати відповіді; користуватися прикладами з підручника та власними прикладами.

У першому класі під час поточного контролю здійснюється словесне оцінювання учнів. З другого класу оцінювання здійснюється в балах з аргументацією вчителем індивідуальних досягнень кожного учня. Тематичний контроль передбачає систематизацію та узагальнення знань учнів; перевірку й оцінювання їхніх навчальних досягнень з кожної теми курсу "Я і Україна. Довкілля". Мета тематичного контролю – виявити й оцінити якість засвоєння учнями системи природничих, суспільствознавчих та народознавчих знань, уміння застосовувати їх у певних видах навчально-пізнавальної діяльності з різною мірою самостійності.

Тематичний контроль, як правило, здійснюється після опанування учнями програмової теми і якісно відрізняється від поточного контролю тим, що спрямований на виявлення та оцінювання рівнів оволодіння системою основних елементів знань та способів діяльності, вміннями застосовувати їх за зразком і в новій ситуації, висловлювати оцінні судження. Тематична перевірка здійснюється шляхом проведення тематичного опитування або письмової роботи, при цьому краще надавати перевагу усному опитуванню. Письмові завдання мають бути невеликими за обсягом (в 3 класі самостійна робота може тривати до 10хв, з переходом учнів до 4 класу тривалість роботи збільшується до 20 хв). Зміст завдань може подаватися учнем не тільки словесно, а й графічно у вигляді малюнка, схеми, моделі. Готуючись до тематичної перевірки, вчитель може використовувати тематичні завдання зі щоденників спостережень і досліджень, питання, подані в підручниках до узагальнюючих уроків.

У зв'язку з різними рівнями розумового розвитку дітей завдання для тематичного контролю мають бути диференційованими за рівнем складності.

Під час узагальнення знань з теми вчитель акцентує увагу на сформованості в учнів особистісно-значущої системи знань про світ. Тематичне оцінювання за семестр здійснюється з урахуванням поточних та тематичних оцінок.

В кінці навчального року проводиться узагальнюючий урок, на якому виставляється підсумкова оцінка.

Запитання для самоконтролю:

1. Яка дидактична мета уроків з суспільствознавчим змістом?
2. Яка дидактична мета уроків з народознавчим змістом?
3. Які особливості оцінювання учнів в 1-4 класах?
4. Перелічіть рівні навчальних досягнень учнів із курсу "Я і Україна"?

Самостійна робота студентів:

1. На основі програми складіть тематичний план однієї з тем курсу галузі „Людина і світ”.

Клас	Назва розділу теми; кількість годин на опрацювання	Теми уроків	Обладнання та наочні посібники	Демонстрація дослідів (за необхідністю)

2. Перелічіть основні вимоги навчальних досягнень учнів у процесі вивчення курсу.

Назва курсу	Вимоги до навчальних досягнень учнів

Тема 5. Наступність і перспективність ознайомлення дітей з довкіллям в дошкільних закладах освіти та першому класі школи.

Лекція-конференція

План

1. Наступність – як об'єктивна закономірність безперервного розвитку особистості.
2. Необхідність наступності в роботі дошкільного закладу і школи в процесі ознайомлення дітей з довкіллям.
3. Програмне забезпечення ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному закладі та початковій школі.
4. Наступність у змісті навчання та в поєднанні всіх структурних компонентів ознайомлення дітей з предметним довкіллям у дошкільному закладі і початкових класах.

Література до теми:

1. Богуш А.М. моє довкілля. – К.: «Шкільний світ», - 2006.
2. Богуш А.М., Єльченко В.Р. Довкілля. – Для дітей дошкільного віку – част.11. Полтава, 2003.
3. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років. – К.: «Богдан». – 2003.
4. Єльченко В.Р. Освітня програма "Довкілля". Концептуальні засади. Інтеграція змісту природничо-наукової освіти. К., Полтава, 1999. – С.31.
5. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К., 1999.
6. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. К.: „Початкова школа”. – 2006. – 432с.
7. Програма розвитку дитини дошкільного віку. – К.: «Світич», 2004.

Наступність визначається як зв'язок між різними етапами або ступенями розвитку в природі, суспільстві, пізнанні, коли нове, змінюючи старе, зберігає в собі деякі його елементи, тобто у новому завжди зберігаються елементи попереднього етапу розвитку. Таким чином,

наступність – це одна з об'єктивних закономірностей розвитку будь-якого явища, завдяки якому розвиток безперервний.

Проблемою наступності у навчанні дітей займалися чимало вчених (Люблінська Г.О., Ганелін Ш.І. та ін.). Зокрема, Ш.І. Ганелін вказує, що наступність – це така опора на пройдений матеріал, при якій у свідомості дитини утворюються різноманітні зв'язки, взаємодіють старі і нові знання, в результаті чого створюється система міцних і глибоких знань.

За визначенням А.М. Богуш, “наступність – це вищий щабель розвитку, коріння якого міцно проросло в попередньому ґрунті”. Автор стверджує, що саме наступність запобігає кризовим явищам у психічному розвитку особистості.

М.Р. Львов підкреслює, що наступність не можна розглядати у відриві від перспективності, вважаючи, що це дві сторони одного й того ж явища. На його думку, наступність – це погляд “зверху вниз”, перспективність – спрямування “знизу вверх”. Наступність та перспективність забезпечує стабільність знань, умінь і навичок.

Стратегічний напрямок вирішення проблеми наступності теоретично розроблено в концепції Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова, які досліджували перехідні від дошкільного дитинства до молодшого шкільного віку форми розвитку дитини. Їх концепція розвивального навчання забезпечує єдність, системний розвиток, наступність роботи освітніх установ, як дошкільний заклад і школа, наступність дошкільного виховання і шкільного (зокрема в молодшому шкільному віці).

На сучасному етапі реформування та побудови національної школи особливо гостро постає проблема забезпечення наступності у навчанні та вихованні дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, яка хвилює всю педагогічну громадськість, про що засвідчують публікації на сторінках педагогічної преси та наукові дослідження останніх років.

Актуальність даної проблеми і увага до неї зумовлені тим, що за останні роки відбулися зміни в змісті програм як дошкільної установи, так і початкової школи. Відхід від авторитарних форм і методів організації навчально-виховного процесу, надає педагогам самостійності у їх діяльності.

Отже, цілком закономірно постають завдання дослідження стану реалізації наступності в роботі дошкільної установи і школи в сучасних умовах і пошуку ефективних шляхів її забезпечення. Мовленнєва підготовка є одним із важливих розділів навчально-виховної роботи дошкільної установи і школи. Саме в процесі цієї роботи здійснюються такі важливі завдання, як розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатися з запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, а також вести діалог та складати різні види розповідей.

Чимало непорозумінь є в методиці навчання і виховання дітей в дошкільному закладі освіти і початковій школі в руслі наступності методів і прийомів роботи з дітьми. Зміст ознайомлення дітей з предметний довкіллям визначають загальнопедагогічні і тематичні програми навчання, розвитку і виховання дітей у дошкільному навчальному закладі. Кінцеві результати навчання подано в Базовому компоненті дошкільної освіти. Метою Базового компонента, дошкільної освіти є визначення вимог до змісту, рівня та обсягу дошкільної освіти, які є основою певного освітнього рівня, встановлення норм, які узгоджують, інтереси дитини й потреби суспільства щодо освіченості особистості.

Базовий компонент дошкільної освіти побудовано за сферами життєдіяльності дитини ("Природа", "Культура", "Люди", "Я сам"), зміст кожної із них містить два блоки: світосприймання - це звання і уявлення, якими повинна оволодіти дитина, і власне діяльність - це вміння дитини користуватися набутим досвідом у довкіллі, тобто її вміння і навички. Усі сфери життєдіяльності взаємопов'язані між собою і спрямовані на формування цілісної особистості.

Сфера "Природа" передбачає екологічне спрямування пізнавальної діяльності у природі, виховання цілісної особистості, орієнтованої на відтворення екологічної культури суспільства; формування екологічної культури світорозуміння, позитивного емоційно-ціннісного ставлення дитини до природного довкілля, розвиток чуттєвої сфери, засвоєння знань та оволодіння практичними вміннями.

Компетентність у галузі "Природа планети Земля" складають відомості про природне довкілля як цілісний організм, у якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди в багатоманітності їх єдності, русі і мінливості.

Компетентність у галузі "Природа Космосу" становлять елементарні уявлення про зорі (Сонце), планети, і в тому числі, планету Земля, Місяць.

Компетентність у предметному довкіллі передбачає сформованість у дітей уміння диференціювати предмети за їх функціональними ознаками; здатності орієнтуватись у розмаїтті предметів, класифікувати їх, володіння навичками практичного життя, культурного споживання та елементарного виробництва продуктів праці.

У 2006 році опублікована тематична програма "Моє довкілля" (Автор А.М. Богуш), яка складена відповідно до змісту державного стандарту освіти випускника дошкільного закладу Базового компонента дошкільної освіти. Програма охоплює всі сфери життєдіяльності дитини в довкіллі: "Природа", "Культура", "Люди", "Я сам".

Кінцевою метою навчально-виховної роботи за програмою "Моє довкілля" є засвоєння узагальнених емпіричних уявлень про довкілля (природне, предметне, соціальне) і місце в ньому людини, духовну спадщину, формування потреби пізнати свою країну, довкілля; свідоме ставлення до інших людей; природного й соціокультурного середовища, до традицій і звичаїв українського народу; особистості культури і культури поведінки в довкіллі.

Специфіка програми полягає в інтеграції знань з різних розділів нині чинних загально педагогічних програм: рідна природа, ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, розвиток мовлення, художня література, народознавство, образотворче мистецтво. Такий підхід дає змогу сформувати у дітей поняття про цілісність довкілля, що їх оточує, природне, предметне, соціокультурне оточення, середовище життєдіяльності людини як біологічної та соціальної істоти. Водночас засвоєння матеріалу, запропонованого програмою, підготує дітей до вивчення навчального курсу "Моє довкілля" у початковій школі.

Змістові лінії ознайомлення з довкіллям у програмі "Моє довкілля"

Сфери життєдіяльності	Змістові лінії
Сфера «Природа»	<ul style="list-style-type: none"> - Природне довкілля планети Земля - Рослинний світ - Тваринний світ - Заповідні території України - Екологічне довкілля Природа Космосу
Сфера «Культура»	<p>Я і моя Україна:</p> <ul style="list-style-type: none"> - моє рідне довкілля – стежинки і вулиці рідного краю - Україна – моя Батьківщина - історичні корені України - Символи України. Державні символи України - Національні символи, обереги України - Предметний світ - Предмети харчування - Національна їжа - Одяг і взуття - Регіональні назви і специфіка національного одягу - іграшки - Українська національна іграшка - Транспорт і зв'язок - Праця дорослих - Правила пожежної безпеки - Свята і розваги - Основи суспільствознавства - Образотворче мистецтво - Народно-декоративне мистецтво і промисли
Сфера «Люди»	<ul style="list-style-type: none"> - Родовід. Сім'я. Родина - Люди
Сфера «Я сам»	<ul style="list-style-type: none"> - Моє "Я" - Соціальне "Я" - Розвиток мовлення - Художньо-мовленнєва діяльність - Усна народна творчість - Розповідання вихователя з ілюстративним матеріалом - Виразне читання - Театрально-ігрова діяльність
Матеріал для виховання	<ul style="list-style-type: none"> - Природа рідного краю - Тварини - Рослини - Ландшафти - Нежива природа - Заповідні території - Народна метеорологія - Народні ігри - Твори письменників класиків - Орієнтовний перелік картин українських художників - Орієнтовний словник - мінімум

Як бачимо, програма "Моє довкілля" побудована за принципом інтегрованого змісту ознайомлення дітей з довкіллям з різних розділів, що є у загальноосвітніх програмах ДНЗ, а також містить цінний довідниковий матеріал для вихователя.

У "Програмі розвитку дитини дошкільного віку" (проект) подано інтегровані показники розвитку пізнавальної активності дітей за сферами життєдіяльності дитини. Пізнавальна активність, у свою чергу, поділяється на загальну і логіко-математичного характеру. Окремі розділи ознайомлення дітей з предметним довкіллям у програмі відсутні.

За освітньою програмою "Довкілля" для дітей дошкільного віку (шостий-сьомий рік життя) було розроблено й опубліковано навчально-методичний посібник "Довкілля" (Автори А.М.Богущ, В.Р.Ільченко) у двох частинах. Навчально-методичний посібник для вихователів дошкільних навчальних закладів і батьків складено за інтегрованим принципом, закладеному в Базовому компоненті дошкільної освіти. Він допоможе одержати і закріпити знання дітей за варіативними і тематичними програмою ознайомлення дітей з довкіллям. Перша книга "Довкілля" присвячена ознайомленню дітей з предметами довкіллям, друга – Людині в Довкіллі.

Отже, проблема наступності в роботі дошкільного закладу і школи може бути вирішена на науковій основі з урахуванням закономірностей вікового розвитку дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, специфіки та особливого місця і значення в розвитку особистості даного періоду. Встановлення спадкоємних зв'язків у навчально-виховному процесі в підготовчій групі і в першому класі в значній мірі залежить від професійної підготовки вихователів і вчителів перших класів до практичного вирішення наступності в роботі дошкільного закладу і школи при вивченні ними дисциплін психолого-педагогічного циклу.

Запитання для самоконтролю

1. Що ви розумієте під поняттям «наступність»?
2. Перелічі зміст та форми ознайомлення дітей дошкільного віку з предметним довкіллям?

3. Що передбачає компетентність у предметному довшілі?
4. Які сфери життєдіяльності охоплює програма "Моє довшілля"?
5. Чи існує наступність в роботі дошкільного закладу і школи в процесі ознайомлення дітей з довшіллям?

Самостійна робота студентів

1. Розробіть кросворд до означеної теми.
2. Розробіть блок запитань, які б з'ясували рівень готовності дошкільників до навчання у першому класі засобами довшілля.

Іноваційно-технологічні навчальні модулі

М-1

Просемінар

Зміст освітньої галузі „Людина і світ” та її місце в системі початкового навчання.

План

1. Наукові засади викладання курсу.
2. Характеристика основних змістових ліній галузі „Людина і світ”.
3. Структурування змісту галузі.

Спосіб організації студентів на занятті:

- повідомлення студентів;
- педагогічний диктант.

Самостійна робота студентів:

Складіть таблицю:

Змістові лінії	Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів	
		Знати	Вміти

Рекомендована література:

1. Державна національна програма „Освіта” // Україна ХХІст. – К., 1999.
2. Державний стандарт початкової освіти. Освітня галузь „Людина і світ”// Інф. Зб. МОН України. – 2006. - № 2-3. – С.46-50.
3. Людина і світ: Підручник./ За ред. Л.В. Губерський. – К.: ”Знання”, 2001. – 349.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. - К.: Генеза, 1999.

Практична

Аналіз змісту та структури чинних навчальних програм та підручників з курсу „Я і Україна” в початковій школі.

План

1. Специфіка шкільного предмета „Я і Україна” в початкових класах.
2. Діючі підручники для початкової школи.
3. Аналіз робочих зошитів та методичної літератури з курсу.

Спосіб організації студентів на занятті:

- повідомлення студентів;
- робота в малих групах;
- колективне обговорення.

Самостійна робота студентів

- 1.Опрацювавши програму заповни таблицю:

Назва курсу	Мета курсу	Завдання курсу

2. Письмово доведіть взаємозв'язок між шкільних підручників з курсу „Я і Україна” та зошитом з друкованою основою.

Рекомендована література:

1. Байбара Т., Бібік Н. М., Я і Україна: Підручник для 4 класу. - К.: Форум, 2004.

2. Жаркова І.І., Мечник Л.А. Уроки з курсу „Я і Україна. Природознавство”. 4 клас. – К.: Грамота, 2007. – 208с.

3. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. К.: „Початкова школа”. – 2006. – 432с.

Семінар

Методи та прийоми навчання учнів при вивченні курсу "Я і Україна".

План

1. Проблема методів і їх класифікація в науково-методичній літературі.
2. Характеристика методів і прийомів під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі.
3. Інтерактивні методи навчання в курсі „Я і Україна”.

Спосіб організації студентів на занятті:

- фронтальне опитування – невелика самостійна робота (10 хв.);
- повідомлення студентів;
- колективне обговорення.

Завдання для індивідуальної роботи:

На прикладі одного уроку з курсу „Я і Україна” покажіть взаємозв'язок методів і методичних прийомів.

Тема уроку	Методи навчання		Методичні прийоми навчання
	Групи методів	Використані	

		методи	
	словесні		
	наочні		
	практичні		

Теми рефератів:

1. Методи і прийоми навчання учнів при вивченні курсу „Я і Україна” в початковій школі.
2. Словесні методи навчання та їх використання в курсі „Я і Україна”.
3. Методи практичної перевірки знань учнів з курсу „Я і Україна” в початковій школі.
4. Методи організації процесу навчання під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі.
5. Методи проблемного навчання в курсі „Я і Україна” в початковій школі.
6. Інтерактивні методи навчання в курсі „Я і Україна” в початковій школі.
7. Вибір та оптимальне поєднання методів і прийомів під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі.

Рекомендована література:

1. Бабанский Ю. К. Методи обучения в современной общеобразовательной школе.— М.: Просвещение, 1985.— 208 с.
2. Князева Т. Використання методів проблемного навчання на уроках курсу «Я і Україна» // Початкова школа. – 2002. - № 2. – С.35-36.
3. Лернер Й. Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981.— 185с.

Практичне заняття

Методи контролю і самоконтролю школярів під час вивчення курсу „Я і Україна”.

План

1. Методи контролю та їх класифікація.

2. Методи практичної перевірки знань учнів з курсу.
3. Методи самоконтролю та самооцінки знань учнів під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі.

Спосіб організації студентів на занятті:

- повідомлення студентів;
- робота в малих групах;
- колективне обговорення.

Самостійна робота студентів:

За допомогою методу графічного контролю розробіть узагальнену наочну модель для теми «Правила поведінки в гостях».

Індивідуальні завдання на вибір:

- підготувати тези, есе;
- підготувати реферат з теми.

Рекомендована література:

Бабанский Ю. К. Методи обучения в современной общеобразовательной школе.— М.: Просвещение, 1985.— 208 с.

Лабораторна

Характеристика методів та прийомів навчання в курсі „Я і Україна” в початкових класах.

Мета: розвивати вміння поєднувати різні методи і методичні прийоми при моделюванні фрагментів уроків з суспільствознавчим та народознавчим змістом.

Логіка обговорення проблеми:

1. Системне використання методів на уроках “Я і Україна”.

2. Характеристика методів ознайомлення дітей з суспільствознавчим та народознавчим змістом.
3. Ознайомлення з довкіллям засобами дидактичної гри у початкових класах.

Спосіб організації студентів на занятті:

Індивідуальна робота та робота в підгрупах по 3-5 осіб за завданнями викладача.

Завдання для самостійної роботи:

Підібрати дидактичні ігри народознавчого змісту для уроків "Я і Україна" (клас на вибір).

Розробити та змодельовати одну із дидактичних ігор суспільствознавчого змісту (1-4 клас).

Рекомендована література:

Князева Т. Використання методів проблемного навчання на уроках курсу «Я і Україна» // Початкова школа. – 2002. - № 2. – С.35-36.

Модуль 2

Ділова гра

Сучасні підходи до організації навчання в курсі „Я і Україна” в початкових класах.

План

1. Особливості проведення уроків „Я і Україна” в початковій школі.
2. Підготовка вчителя до уроку з курсу „Я і Україна”.
3. Планування уроків курсу, та їх значення для роботи вчителя початкових класів.
4. Підготовка і проведення інтегрованих уроків з курсу "Я і Україна".

Спосіб організації студентів на занятті:

- робота в командах;

- робота в парах;
- колективне обговорення результатів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Зробити добірку кросвордів, ребусів, прислів'їв, загадок задля використання в початковій школі (Освітня галузь „Людина і світ”).
2. Скласти перспективний план інтегрованих курсів, відповідно до освітньої галузі „Людина і світ”(використовуючи програму).

Клас	Назва розділу (теми)	Кількість годин на опрацювання	Тема і тип уроків у межах теми

Рекомендована література:

1. Байбара Т. Урок-екскурсія. Методика його організації і проведення// Початкова школа. – 1998. - № 11. – С.11-13, - №12. – С.18-22.
2. Присяжнюк Н. Інтегровані уроки. //Початкова школа. – 1997. - № 2,6,7.
3. Савченко О. Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр. - 1997.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. –К.: Абрис, 1997. – С.256-318.
5. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів пед.фак. – К.: Абрис, 1997.
6. Шейко Г.К. Інноваційні методи роботи в початковій школі. – Харків. – 2008. – 208с.

Практична

Організація позаурочної та позакласної роботи в курсі „Я і Україна”.

План

1. Методика проведення позаурочної роботи в курсі „Я і Україна”.

2. Організація домашньої навчальної роботи з курсу "Я і Україна" в початковій школі.
3. Методика проведення позакласної роботи в курсі „Я і Україна”.
4. Організація індивідуальної позакласної роботи.

Спосіб організації студентів на занятті:

- повідомлення студентів;
- колективне обговорення.

Навчально-дослідні завдання: 1. За структурою проектної діяльності молодших школярів змодельовати учнівський проект. (див. Додаток)

2. Розробити сценарій позакласного заходу на теми:

- формування в учнів початкових класів наукового світогляду;
- формування в учнів початкових класів екологічної культури;
- засвоєння традицій українського народу у взаємовідносинах людини з природою.

Рекомендована література:

1. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. К.: „Початкова школа”. – 2006. – 432с.
2. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. –К.: Абрис, 1997. – С.256-318.

Лабораторна

Форми організації навчального процесу при вивченні курсу "Я і Україна".

Мета: сприяти формуванню у студентів умінь проводити різні типи уроків із навчального предмета "Я і Україна";

Логіка обговорення проблеми:

1. Організація підготовки і проведення комбінованого уроку.

2. Узагальнюючий урок, його значення в процесі вивчення курсу "Я і Україна".
3. Закономірності методики підготовки і проведення предметного уроку в початковій школі.

Спосіб організації студентів на занятті:

Індивідуальна робота та робота в підгрупах по 3-5 осіб за завданнями викладача.

Завдання для самостійної роботи:

Розробити конспект комбінованого уроку (тема на вибір).

Розробити та змодельовати узагальнюючий урок (тема з суспільствознавчим або народознавчим змістом).

Розробити модель предметного уроку з вибраної теми, його макро- і мікроструктуру.

Рекомендована література:

1. Досяк І.М. Нестандартні уроки з використанням інноваційних технологій 1-4 класи Харків., 2007. – 160с.
2. Савченко О. Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр. - 1997.

Семінар-дискусія

Виховання екологічної культури в учнів початкової школи.

План

1. Екологізація навчально-виховного процесу в початковій школі.
2. Педагогічні вимоги до екологічного виховання молодших школярів.
3. Формування екологічної культури учня початкової школи.
4. Формування ціннісного ставлення до природи в учнів початкової школи.
5. Екологічні ігри як метод ознайомлення дітей з природою в молодшому шкільному віці.

Спосіб організації студентів на занятті:

- актуалізація знань шляхом фронтального опитування при створенні проблемної ситуації.

Навчально-дослідні завдання:

1. Розробити екологічну стежинку з ознайомлення дітей 2 класу з рослинним світом рідного краю.
2. Розробити сценарій екологічне дозвілля для молодшого школяра.

Проблемне запитання:

"Чи важливий вплив сім'ї на розвиток екологічного виховання учнів?". Обґрунтуйте письмово свою відповідь. Логіка обговорення: Як батьки можуть виховувати любов до природи у своїх дітей? Хто із батьків повинен більше звертати увагу на екологічне виховання у дітей? Чи приклади батьків мають вагомий вплив на дітей?

Теми рефератів:

1. Особливості формування екологічної культури в молодшому шкільному віці.
2. Педагогічні вимоги до екологічного виховання молодших школярів.
3. Виховання екологічної культури засобами народознавства.
4. Взаємодія школи і сім'ї в екологічному вихованні.
5. Виховання екологічної культури молодших школярів в процесі вивчення природи рідного краю.
6. Ігри як засіб екологічного виховання молодших школярів.
7. Екологічні подорожі у системі виховної роботи з молодшими школярами.
8. Екологічні дозвілля в системі природоохоронної роботи сучасної початкової школи.

Рекомендована література:

1. Біда О. А. Природничо-екологічний тлумачний словник.- К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998.
2. Бурдіян Б. Г., Дерев'янка В. О., Кривульченко А. І. Навколишнє середовище та його охорона.- К.: Вища шк., 1993.

3. Василенко В. А., Фоломкіна Я. О. Природа як засіб розумового виховання у творчій спадщині Сухомлинського // Почат. шк.- 1986.- № 9.- С. 65-67.

4. Рева М. Л., Краснікова Л. М. Основи екології та охорона природи: Метод, поради до проведення уроків.- К.: ІСДО, 1995.

5. Ткачук Г. П. Формування екологічної культури учнів.- К.: Знання, 1988.- № 15. - С. 32.- Сер. 7. Педагогічна.

Семинар-дискусія:

Інноваційна діяльність у галузі "Людина і світ" в системі початкового навчання.

План

1. Створення умов щодо реалізації інноваційної діяльності у сучасній початковій школі.
2. Перспективні освітні технології в ракурсі курсу „Я і Україна”.
3. Технологія диференційованого навчання молодших школярів на уроках "Я і Україна".
4. Технологія організації самостійної навчальної діяльності учнів на уроках "Я і Україна" в початковій школі.

Спосіб організації студентів на занятті:

- актуалізація знань шляхом фронтального опитування при створенні проблемної ситуації.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Підготуйте мікроповідомлення за одним із джерел літератури.
2. Скласти тематичну павутинку до словосполучення «освітні технології».

Проблемні запитання:

В чому полягає сутність і головні ознаки технологічної організації процесу навчання? Обґрунтуйте письмово свою відповідь.

Теми рефератів:

1. Перспективні освітні технології в ракурсі курсу «Я і Україна».
2. Ігрові навчальні технології в системі вивчення галузі «Людина і світ».
3. Технологія диференційованого навчання молодших школярів на уроках «Я і Україна».
4. Особливості диференційованого навчання в курсі «Я і Україна».
5. Інноваційна діяльність у галузі «Людина і світ» в системі початкового навчання.
6. Інтерактивні методи навчання в курсі «Я і Україна» в початкових класах.
7. Сучасні навчальні технології в методиці викладання галузі «Людина і світ».
8. Використання новітніх технологій навчання в освітній галузі «Людина і світ».

Рекомендована література:

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогических технологий. — М., 1989.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. - К., 1997. - 376 с.
3. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. — М., 1995.
4. Кисельов М. Феномен гуманістичної освіти в Україні // Освіта і управління. – 1997. - №4. – С.129-133.
5. Нісімчук А., Падалко О., Шпак О. Сучасні педагогічні технології: Навч. посіб. – К.: Просвіта. – 2000. – 368с.
6. Освітні технології: Навч.-метод. посіб./ за заг.ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256с.
7. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2004. – 616с.

Інтерактивні методи навчання в курсі „Я і Україна” в початкових класах.

План

1. Використання інтерактивних методів навчання в початковій школі.
2. Класифікація інтерактивних методів навчання.
3. Особистісно орієнтоване навчання в курсі „Я і Україна”.
4. Особливості диференційованого навчання на уроках "Я і Україна".

Спосіб організації студентів на занятті:

- робота в командах;
- робота в парах;
- спільні роздуми за опрацьованим матеріалом.

Письмове творче завдання:

1. Розробіть блок-схему «Інтерактивні методи навчання».
2. Складіть конспект уроку за технологією особистісно орієнтованого навчання.

Проблемні запитання:

Чи потрібно на кожному уроці з курсу "Я і Україна" використовувати нетрадиційні форми організації? Обґрунтуйте письмово свою відповідь.

Рекомендована література:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К., 1998.
2. Лопачевська С.П. Дійти до кожного учня. – К., 1991.
3. Овсянкіна Л. Роль особистісно орієнтованої освіти в сучасному суспільстві // Вища освіта України. – 2003. - №10. – С.101-105.
4. Особистісно орієнтований підхід в початковій освіті / Упоряд. О.Кондратюк. – К.: Шк.світ, 2008. – 128с.
5. Савченко О.Я. Розвивай свої здібності. – К., 1995.
6. Шейко Г.К. Інноваційні методи роботи в початковій школі – Х.: Вид. «Ранок», 2008. – 208с.

Лабораторна

Сучасні навчальні технології в методиці викладання галузі „Людина і світ”.

Мета: розкрити зміст та методику використання новітніх технологій навчання в освітній галузі „Людина і світ”.

Логіка обговорення проблеми:

1. Сучасні підходи до організації процесу навчання в курсі „Я і Україна”
1. Моделювання процесу навчання освітньої галузі „Людина і світ”.
2. Моделювання структури уроку з елементами диференціації.

Спосіб організації студентів на занятті:

Індивідуальна робота та робота в підгрупах по 3-5 осіб за завданнями викладача.

Завдання для самостійної роботи:

Моделювання структури уроку в курсі „Я і Україна” з елементами диференціації.

Письмові творчі завдання: 1. Розробити урок з використанням новітніх педагогічних технологій з курсу „Я і Україна”(для 1-4класу). 2. Чи існує зв'язок між технологією і майстерністю? Обґрунтуйте письмово свою відповідь.

Рекомендована література:

1. Кларин М. В. Педагогические технологии в учебном процессе. — М., 1989.
2. Новые педагогические и информационные технологии / Под ред. Е. С. Полат. - М., 1998.
3. Падалка О. С., Нісімчук А. М. та ін. Педагогічні технології. — К., 1995.
4. Шейко Г.К. Інноваційні методи роботи в початковій школі – Х.: Вид. «Ранок», 2008. – 208с.

Практична
Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів з курсу „Я і Україна”.

План

1. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів із курсу "Я і Україна".
2. Характеристика рівнів навчальних досягнень учнів в курсі "Я і Україна".
3. Тематичний та поточний контроль.

Спосіб організації студентів на занятті:

- письмова робота (10 хв.);
- індивідуальне усне опитування;
- повідомлення студентів.

Навчально-дослідницькі завдання:

1. Розробіть рекомендації щодо методики проведення різних видів контролю навчальних досягнень учнів 1-4 класів.
2. Складіть анотацію на статтю І.Жаркової Тематичний контроль навчальних досягнень учнів 3-4 класів із курсу "Я і Україна", - Початкова школа. - №4, 2006. – С.25-27.

Рекомендована література:

1. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. К.: „Початкова школа”. – 2006. – 432с.
2. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. - К.: Абрис, 1997. – 416с.
3. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр 8, 1997. – 256с.

Лабораторна

Особливості проведення уроків з суспільствознавчим та народознавчим змістом курсу "Я і Україна" в початковій школі.

Мета: ознайомити студентів з особливостями та методикою проведення уроків з суспільствознавчим та народознавчим змістом.

Логіка обговорення проблеми:

1. Методика проведення уроків з суспільствознавчим та народознавчим змістом у початковій школі.
2. Методика ознайомлення дітей з явищами суспільного життя.
3. Ознайомлення учнів початкової школи з соціальним довкіллям.
4. Ознайомлення дітей з рідним краєм і Батьківщиною.
5. Ознайомлення дітей з національними символами України.

Спосіб організації студентів на занятті:

Індивідуальна робота та робота в підгрупах по 3-5 осіб за завданнями викладача.

Завдання для самостійної роботи:

1. Скласти розгорнутий план-конспект уроку з суспільствознавчим та народознавчим змістом курсу "Я і Україна" (1-4 класи).
2. Виготовити зразки роздаткового та дидактичного матеріалу для уроків з суспільствознавчим та народознавчим змістом курсу "Я і Україна" в початковій школі.

Рекомендована література:

1. Арцишевський Р.А., Балашова С.П. Я і Україна: Я і світ. Підручник для 1 кл. – К.: ЛТД, 2002. – 104с.
2. Бабовал Т.І. Рядова С.І. Я і Україна. Уроки громадянської освіти. 3 клас: Посібник для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 112с.

3. Байбара Т.М. Я і Україна: Підруч. Для 3 кл. / Т.М. Байбара Н.М. Бібік – К.: Форум, 2003. – 176с.
4. Байбара Т.М. Я і Україна: Підруч. Для 4 кл. / Т.М. Байбара Н.М. Бібік – К.: Форум, 2004. – 176с.
5. Бібік Н.М., Волощук В.М., Коваль Н.С. Зошит до підручника "Я і Україна": 2кл. – К.: Вид. А.С.К., 2004. – 24с.
6. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Зошит до підручника "Я і Україна": 1кл. – К.: Вид. А.С.К., 2003. – 24с.
7. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Я і Україна: Віконечко для 1кл. загальноосвіт. шк.. – К.: Вид. А.С.К., 2002. – 120с.
8. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Я і Україна: Підруч. Для 2кл. – К.: Форум, 2003. – 144с.
9. Гуз К.Ж., Єльченко В.Р., Собакар С.І. Моє довкілля. Підручник для 1кл. поч.. шк. – Полтава: НМЦІЗО, - 2001. – 64с.
10. Методичні рекомендації до робочих зошитів «Я і Україна. Навколишній світ» для 2 класу / Укладач М.В. Панова. – Х.: Веста: Вид-во «Ранок», 2006. – 32с.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Навчальний проект:

- Розробка сценарію ділової гри.
- Розробка сценарію уроку за обраною педагогічною технологією.

Пізнавально-операційні навчальні модулі

Програмові вимоги до Модуля № 1

1. Зміст освітньої галузі „Людина і світ” та її місце в системі початкового навчання.
2. Характеристика освітньої галузі „Людина і світ”.
3. Зміст, мета та завдання освітньої галузі.
4. Принципи освітньої галузі „Людина і світ” в початковій школі.
5. Змістові лінії освітньої галузі.
6. Аналіз програм та підручників, які реалізують зміст освітньої галузі „Людина і світ”.
7. Аналіз розділу чинної програми „Я і Україна” для середньої загальноосвітньої школи.
8. Викладання інтегрованого курсу „Я і Україна. Довкілля” в початковій школі.
9. Аналіз підручників, що реалізують предмет „Я і Україна” (суспільствознавчий та народознавчий аспекти).
10. Методика формування природничих уявлень, понять, й умінь в процесі навчання природознавства.
11. Формування понять в курсі „Я і Україна”.
12. Формування суспільствознавчих понять.
13. Формування народознавчих понять.
14. Методи і методичні прийоми навчання учнів.
15. Підходи до класифікації методів навчання.
16. Словесні методи навчання.
17. Наочні методи навчання.
18. Практичні методи навчання.
19. Вибір та оптимальне поєднання методів і прийомів у навчанні курсу „Я і Україна”.

Тестові завдання.

1. Освітні стандарти галузей знань це:
 - а) цілісність сприймання і освоєння навколишньої дійсності;
 - б) практична спрямованість змісту та інтеграція знань;
 - в) система вимог, що визначають обов’язкові результати навчання;
 - г) узагальнені знання про реальний світ у його зв’язках і залежностях.

2. Закінч речення.

Змістовими лініями освітньої галузі „Людина і світ” є.....

3. Через який предмет у типових навчальних планах реалізується галузь „Людина і світ”:

а) образотворче мистецтво; б) основи здоров'я і фізична культура; в) художня праця; г) Я і Україна.

4. Закінч речення.

Метою освітньої галузі є.....

5. Зміст освітньої галузі „Людина і світ” визначається:

- а) індивідуальними можливостями молодшого школяра;
- б) особливостями соціалізації особистості молодшого школяра в українському суспільстві;
- в) забезпеченням первинних цінностей орієнтацій у різноманітних галузях життя;
- г) специфікою діяльності молодшого школяра.

6. Закінч речення.

Поняття – це.....

7. Об'єктом вивчення освітньої галузі „Людини і світ” є:

- а) розвиток мислення, мови та спостережливості учнів;
- б) процес навчання молодших школярів знаннями та формування в них відповідних умінь та навичок;
- в) виховання в учнів правил та норм поведінки в оточуючому середовищі;
- г) особистісний розвиток школяра.

8. Закінч речення.

Уявлення – це

9. Предметом вивчення освітньої галузі „Людини і світ” є:

- а) методичні підходи до викладання предмету „Я і Україна”;
- б) зміст підручників; в) принципи навчання; г) засоби навчання.

10. Закінч речення.

Відчуття – це

11. У якому розподілі годин на тиждень пропонується для вивчення матеріал програми курсу „Я і Україна”:

а) 1-2 клас 2 години; б) 1-2 клас 1 години; в) 3-4 клас 3 години; г) 3-4 клас 2 години.

12. Основною метою освітньої галузі „Людини і світ” є:

- а) засвоєння узагальнених та емпіричних уявлень і понять, які відбивають основні властивості і закономірності реального світу та забезпечення ціннісних орієнтацій у різноманітних галузях життя;
- б) визначення в компоненті пізнавальних, виховних і розумових цілей галузі „Людина і світ”;
- в) формування наукового світогляду.

13. Ідеями освітньої галузі „Людини і світ” є:

- а) способи пізнання і орієнтації в навколишньому житті;
- б) відповідність діяльності людини закономірностям функціонування природи;
- в) основним відображенням чуттєво-наочного образу предмета явищ навколишньої дійсності;
- г) цілісність і різноманітність природи.

14. Структурування програми за лінійним принципом передбачає:

- а) одноразовий розгляд питання;
- б) поступове розширення і поглиблення матеріалу;
- в) розгляд питання декілька разів на різних рівнях.

15. Скільки навчальних годин у рік відводиться на вивчення курсу „Я і Україна. Природознавство” в 3-4 класах:

- а) 36 годин; б) 28 годин; в) рідний край; г) 32 години.

16. Метою курсу „Громадянська освіта” є:

- а) засвоєння духовних цінностей в різноманітних сферах;
- б) формування у малого українця потреби до пізнання світу та людини в ньому як соціальної та біологічної істоти;
- в) створення передумов для усвідомленого сприйняття та засвоєння соціальних норм;
- г) засвоєння еталонів поведінки.

17. Найпростішою формою чуттєво-образного відображення є:

- а) сприйняття; б) уявлення; в) поняття; г) відчуття.

18. Кращому запам'ятовуванню створених образів сприяє:

- а) замальовування розглянутих об'єктів по пам'яті;
- б) відтворення образів за подібністю;
- в) відтворення за допомогою словесного опису;
- г) відтворення за допомогою комплексного використання наочних посібників.

19. Уявлення - це:

- а) форма думки, яка відображає істотні ознаки і відношення предметів та явищ реального світу;
- б) вища форма психічного відображення;
- в) чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, які раніше діяли на органи чуттів;
- г) це дії з об'єктами, відображеними в образах.

20. Сприйняття – це:

- а) відображення в корі мозку цілісних наочних образів і явищ дійсності;
- б) стійке емоційне ставлення людини до явищ дійсності;
- в) мобілізаційні зміни;
- г) особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами.

21. Перерахуйте зміст напрямів, що складають Держстандарт початкової школи у галузі „Людини і світ”.

22. До якого з підходів класифікації методів навчання належать дані методи: пояснювально-ілюстративний, інструктивно-репродуктивний, проблемного викладу, дослідницький:

- а) за джерелом знань; б) за характером пізнавальної діяльності учнів; в) за ступенем активності учнів; г) за дидактичною метою.

23. Розповідь – це:

- а) монологічна форма письмового викладу навчального матеріалу;
- б) діалогічна форма усного викладу навчального матеріалу, за якої вчитель із допомогою вдало поставлених питань спонукає учнів відтворювати раніше набуті знання;
- в) монологічна форма усного викладу навчального матеріалу, широко застосована в початкових класах.

24. Розрізняють такі види бесіди:

а) початкова, пояснювальна, заключна; б) вступна, основна, заключна, контрольна; в) підготовча, пояснювальна, підсумкова, контрольньо-перевірочна.

25. Демонстрування – це:

а) наочний метод навчання, що передбачає використання приладів, дослідів, технічних установок;

б) метод оснащення натуральними об'єктами та статичною зображувальною наочністю, плакатами, картами, рисунками на дошці, картинами тощо; в) наочний метод, за якого відбувається безпосереднє сприймання явищ природи.

26. До якого з підходів класифікації методів навчання належать дані методи: словесні, наочні, практичні:

а) за ступенем активності учнів; б) за дидактичною метою; в) за джерелом знань; г) за характером пізнавальної діяльності учнів.

27. Діалогічна форма усного викладу навчального матеріалу, за якої вчитель із допомогою вдало поставлених питань спонукає учнів відтворювати раніше набуті знання, робити самостійні висновки-узагальнення на основі засвоєного фактичного матеріалу – це:

а) художня розповідь; б) опис; в) розповідь; г) бесіда.

28. Практична робота – це:

а) відображення знань учнів у кресленнях, ескізах, замальовках з натури, схемах тощо; б) пошукові завдання і проекти, що передбачають індивідуалізацію навчання, розширення обсягу знань учнів; в) застосування знань учнями у ситуаціях, наближених до життєвих; г) вивчення у школі природних явищ за допомогою спеціального обладнання.

29. До практичних методів навчання належать:

а) лабораторні роботи, практичні роботи, вправи, дослід, експеримент; б) вправа, лабораторна та практична роботи, робота з підручником, дослідна робота; в) вправи, лабораторні, практичні, дослідні та графічні роботи; г) лабораторна робота, практична робота, дослід, вправа, географічна робота.

Програмові вимоги до Модуля № 2

1. Форми організації навчального процесу при вивченні курсу „Я і Україна” в початковій школі.
2. Сучасні підходи до класифікації організаційних форм навчання в початковій школі.
3. Вимоги до сучасного уроку освітньої галузі "Людина і світ".
4. Типи і структура уроків з курсу „Я і Україна”.
5. Урок засвоєння нових знань під час вивчення курсу „Я і Україна”.
6. Урок формування вмінь і навичок під час вивчення курсу „Я і Україна”.
7. Урок узагальнення та систематизації знань під час вивчення курсу „Я і Україна”.
8. Урок перевірки знань, умінь і навичок під час вивчення курсу „Я і Україна”.
9. Комбінований урок під час вивчення курсу „Я і Україна”.
10. Урок-екскурсія під час вивчення курсу „Я і Україна”.
11. Зміст і методика проведення уроків з суспільствознавчим змістом у 1 класі початкової школи.
12. Зміст і методика проведення уроків з суспільствознавчим змістом у 2 класі початкової школи.
13. Зміст і методика проведення уроків з суспільствознавчим змістом у 3 класі початкової школи.
14. Зміст і методика проведення уроків з суспільствознавчим змістом у 4 класі початкової школи.
15. Зміст і методика проведення уроків з народознавчим змістом у 1 класі початкової школи.
16. Зміст і методика проведення уроків з народознавчим змістом у 2 класі початкової школи.
17. Зміст і методика проведення уроків з народознавчим змістом у 3 класі початкової школи.
18. Зміст і методика проведення уроків з народознавчим змістом у 4 класі початкової школи.

19. Методи контролю і самоконтролю школярів під час вивчення курсу „Я і Україна”.
20. Класифікація методів контролю і самоконтролю.
21. Контроль навчальних досягнень учнів під час вивчення курсу „Я і Україна”.
22. Проведення уроків з використанням новітніх педагогічних технологій в освітній галузі "Людина і світ".
23. Активізація пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках „Я і Україна”.
24. Нестандартні уроки з курсу "Я і Україна".
25. Структура сучасного уроку освітньої галузі "Людина і світ" в початковій школі.

Тестові завдання.

1. На сучасному етапі виділяють такі **групи форм навчання**:
 - а) форми організації всієї системи навчання, навчально-виховного процесу;
 - б) форми організації навчальної діяльності учнів.
 - в) цілісність сприймання і освоєння навколишньої дійсності;
 - г) практична спрямованість змісту та інтеграція знань;
 - д) система вимог, що визначають обов'язкові результати навчання;
2. Назви структуру комбінованого уроку.
3. Назви структуру узагальнюючого уроку.
4. Назви структуру предметного уроку.
5. Урок з курсу „Я і Україна” має, які реалізуються через
6. Закінч речення.
Предметний урок - це.....
7. Закінч речення.
Узагальнюючий урок - це
8. Майже у всіх типах уроків наявні такі **структурні елементи**:
.....
9. Закінч речення.
Комбінований урок - це.....

10. Закінч речення.

Урок-екскурсія – це.....

11. Урок з курсу „Я і Україна” має *цїлі*, які реалізуються через
.....

12. Закінч речення.

Позаурочна робота – це.....

13. Закінч речення.

Позакласна робота – це

14. Дидакти І.Я. ЛЕРНЕР, М.М.Скаткін, В.О.Онищук та інші вважають, що
організаційні форми навчання можна класифікувати за такими ознаками:

- *кількістю учнів* (.....);
-
-

15. Закінч речення.

Поточний контроль дозволяє.....

16. Закінч речення.

Тематичний контроль передбачає.....

Орієнтовна тематика рефератів

1. Методи і прийоми навчання учнів при вивченні курсу „Я і Україна” в початковій школі.
2. Словесні методи навчання та їх використання в курсі „Я і Україна”.
3. Методи практичної перевірки знань учнів з курсу „Я і Україна” в початковій школі.
4. Методи організації процесу навчання під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі.
5. Особливості формування екологічної культури в молодшому шкільному віці.
6. Педагогічні вимоги до екологічного виховання молодших школярів.
7. Виховання екологічної культури засобами народознавства.
8. Взаємодія школи і сім’ї в екологічному вихованні.
9. Виховання екологічної культури молодших школярів в процесі вивчення природи рідного краю.
10. Ігри як засіб екологічного виховання молодших школярів.
11. Екологічні подорожі у системі виховної роботи з молодшими школярами.
12. Екологічні дозвілля в системі природоохоронної роботи сучасної початкової школи.
13. Методи проблемного навчання в курсі „Я і Україна” в початковій школі.
14. Інтерактивні методи навчання в курсі „Я і Україна” в початковій школі.
15. Вибір та оптимальне поєднання методів і прийомів під час вивчення курсу „Я і Україна” в початковій школі.
16. Перспективні освітні технології в ракурсі курсу «Я і Україна».
17. Ігрові навчальні технології в системі вивчення галузі «Людина і світ».
18. Технологія диференційованого навчання молодших школярів на уроках «Я і Україна».
19. Особливості диференційованого навчання в курсі «Я і Україна».
20. Інноваційна діяльність у галузі «Людина і світ» в системі початкового навчання.
21. Інтерактивні методи навчання в курсі «Я і Україна» в початкових класах.
22. Сучасні навчальні технології в методиці викладання галузі «Людина і світ».
23. Використання новітніх технологій навчання в освітній галузі «Людина і світ».

Рекомендована література

1. Арцишевський Р.А., Балашова С.П. Я і Україна: Я і світ. Підручник для 1 кл. – К.: ЛТД, 2002. – 104с.
2. Бабанский Ю. К. Методи обучения в современной общеобразовательной школе.— М.: Просвещение, 1985.— 208 с.
3. Бабовал Т.І. Рядова С.І. Я і Україна. Уроки громадянської освіти. 3 клас: Посібник для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 112с.
4. Байбара Т.М. Я і Україна: Підруч. Для 3 кл. / Т.М. Байбара Н.М. Бібік – К.: Форум, 2003. – 176с.
5. Байбара Т.М. Я і Україна: Підруч. Для 4 кл. / Т.М. Байбара Н.М. Бібік – К.: Форум, 2004. – 176с.
6. Бібік Н.М., Волощук В.М., Коваль Н.С. Зошит до підручника "Я і Україна": 2кл. – К.: Вид. А.С.К., 2004. – 24с.
7. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Зошит до підручника "Я і Україна": 1кл. – К.: Вид. А.С.К., 2003. – 24с.
8. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Я і Україна: Віконечко для 1кл. загальноосвіт. шк.. – К.: Вид. А.С.К., 2002. – 120с.
9. Бібік Н.М., Коваль Н.С. Я і Україна: Підруч. Для 2кл. – К.: Форум, 2003. – 144с.
10. Гуз К.Ж., Єльченко В.Р., Собакар С.І. Моє довкілля. Підручник для 1кл. поч.. шк. – Полтава: НМЦІЗО, - 2001. – 64с.
11. Державний стандарт початкової освіти. Освітня галузь „Людина і світ”// Інф. Зб. МОН України. – 2006. - № 2-3. – С.46-50.
12. Ільченко В.Р., Гуз К.Ж., Ільченко О.Г. Я і Україна. Довкілля: Підручник для 3 класу. – Полтава: Довкілля. – К., 2003. – 176с.
13. Князева Т. Використання методів проблемного навчання на уроках курсу «Я і Україна» // Початкова школа. – 2002. - № 2. – С.35-36.
14. Куценко Н.Я., Походжай Н.Я. Я і Україна. Навколишній світ. 1 клас: Посібник для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 128с.

15. Лернер Й. Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981.— 185с.
16. Лернер Й. Я. Процесе обучения й его закономерности. — М.: Знание, 1980.—96с.
17. Людина і світ: Підручник./ За ред. Л.В. Губерський. – К.: ”Знання”, 2001. – 349.
18. Майхрук М.І., Митохір Н.Б., Янусь С.В. Я і Україна. Навколишній світ і я. 2 клас: Посібник для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга –Богдан, 2003. – 248с.
19. Методичні рекомендації до робочих зошитів «Я і Україна. Навколишній світ» для 2 класу / Укладач М.В. Панова. – Х.: Веста: Вид-во «Ранок», 2006. – 32с.
20. Нарочна Л.К. та ін. Методика викладання курсу «Я і Україна»: Навч. Посібник / Л.К.Нарочна, Г.В.Ковальчук, К.Д.Гончарова. 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 1990. - 302с.
21. Особистісно орієнтований підхід в початковій освіті / упор. О.Кондратюк. – К.: Шк. світ, 2008. – 128с.
22. Побірченко Н., Копернік Г. Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій // Поч..шк.: № 10. – С.8-10.
23. Програма для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. К.: „Початкова школа”. – 2007. – 432с.
24. Савченко О. Я. Урок у початкових класах: Навч.- метод. посібник.— К.: Освіта, 1993.— 224 с.
25. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. - К.: Абрис, 1997. – 416с.
26. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр 8, 1997. – 256с.
27. Слободян І.М. Природоохоронна робота в школі. – К.: Рад.шк., 1977.
28. Соколова М.В. Краеведческая работа в начальных классах. – М.: Просвещение, 1977.

29. Фінько Г.М., Дурдас Г.І. Я і Україна 1 клас: Методичний посібник.
– Тернопіль: Мальва-ОСО, 2002. 136с.
30. Фінько Г.М., Дурдас Г.І. Я і Україна 2 клас: Методичний посібник.
– Тернопіль: Мальва-ОСО, 2003. 148с.
31. Шейко Г.К. Інноваційні методи роботи в початковій школі – Х.:
Вид. «Ранок», 2008. – 208с.

Додатки

Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів з курсу "Людина і світ" з методикою викладання

Види рейтингового контролю

У межах кожного модуля студент має справу як з предметними знаннями, так і з видами діяльності, де застосовуються ці знання. Тому контроль з модуля може бути змістовним, діяльнісним або змістовно-діяльнісним (вивчення матеріалу, виконання дослідження, розв'язання завдань).

Мета кожного модуля – досягти запланованого результату навчання. Підсумки контролю з модуля характеризують як успішність у навчанні студента, так і ефективність педагогічної технології, обраної викладачем.

Основні вимоги, які ставляться перед системою контролю:

1. Охопити усі етапи навчальної діяльності студента.
2. Процес контролю має відповідати дидактичним принципам і бути всеохоплюючим, диференційованим та індивідуальним.
3. Кожний вид контролю, залежно від мети, проводити за оптимальними методами й формами.
4. Забезпечувати своєчасний і систематичний контроль.
5. Забезпечувати об'єктивність оцінювання за розробленою 5, 12 чи 100-бальною системою різних видів навчальної діяльності студентів.

Дотримання цих вимог забезпечить ефективність процесу навчання, оскільки визначається вона за реально отриманим результатом. Планування результатів впливає на зміст і характер контролю, тому для його дотримання слід створювати банк еталонів запланованих результатів. Таким банком є формування вимог (критеріїв) оцінювання знань, умінь і павичок.

В основу вимог покладено ознаки формування ступенів навченості студентів:

1. Рівень володіння теоретичним матеріалом (пізнання).
2. Уміння використовувати теоретичні знання під час простих розрахунків (абсолютні показники) та їх аналіз.

3. Уміння проводити складні розрахунки, аналізувати відносні показники, робити висновки і давати пропозиції.

4. Здатність застосовувати теоретичні знання і практичні уміння під час виконання самостійних завдань, бізнес-планування, творчого формування аналітичних обґрунтувань, підготовки рефератів, виступів на науковій економічній конференції, складання ситуаційних завдань, схем тощо.

У робочій програмі (див. табл. 9) визначається обсяг годин на модуль, конкретизуються методи проведення занять і види контролю.

Під час виконання практичних розрахунків передбачається вхідний, побіжний, модульний та індивідуальний контроль.

На початковому етапі вивчення дисциплін проводиться вхідний контроль для визначення рівня знань студентів, на базі якого вони продовжуватимуть вивчення предмета.

Поточний контроль проводиться на основі результатів вхідного контролю і ґрунтується на ефективності взаємозв'язку учіння і викладання.

Підсумковий контроль виявляє кінцевий результат процесу учіння і викладання.

За даними вхідного контролю викладач може передбачати відповідні методи роботи з групою, диференціацію та індивідуалізацію навчання і контролю, надолужувати прогалини у підготовці студентів з окремих питань. Методика вхідного контролю має на меті виконання таких завдань:

1. Визначення рівня знань студентів із основ попередньо вивченого матеріалу логічно пов'язаних дисциплін для забезпечення неперервності та наступності у навчанні.

2. Допомога у розподілі студентів на групи за їхніми індивідуальними особливостями й знаннями.

3. Встановлення вхідного рейтингу, підготовка для інших видів контролю: поточного, модульного та підсумкового.

Найпоширенішим є поточний контроль, який проводиться після вивчення певного розділу (теми) модуля, для отримання інформації про якість засвоєння теоретичного матеріалу, визначення рівня навченості студентів.

У кінці вивчення модуля проводиться модульний контроль знань і вмінь. Методи контролю – письмовий, усний, тестовий, програмований.

Досить вагома частина курсу передбачає виконання практичних розрахункових завдань. Оцінювання їх здійснюється індивідуально в балах з урахуванням терміну виконання та якості оформлення матеріалів завдання.

З методами контролю і формою оцінювання студенти мають ознайомитися на першому занятті, щоб правильно сприймати кожний вид контролю.

Оцінювання навчальних досягнень студентів

Для визначення ступеню оволодіння навчальним матеріалом із подальшим його оцінюванням рекомендується застосовувати наступні рівні досягнень студентів.

Контрольні завдання для модулів, побудованих на змістовно-діяльнісній основі, дають можливість оцінити рівень засвоєння конкретних знань і формування у студентів умінь і навичок. При цьому враховуються рівні навчальних досягнень:

початковий — студент володіє навчальним матеріалом, виконує дії за заданим алгоритмом, на репродуктивному рівні робить прості розрахунки;

середній — студент має початковий рівень знань, виконує завдання за зразком, впевнено працює з підручником, самостійно відтворює матеріал під час виконання розрахунків;

достатній — знання студента є повними, він здатний виконувати роботу самостійно, аналізувати і робити висновки, систематизувати знання;

високий — студент міцно володіє знаннями, здатний застосовувати їх у нестандартних умовах, розв'язує творчі завдання, вирішує проблеми, формулює власні висновки, пропозиції, моделює економічні ситуації у нових умовах тощо.

Залежно від якості виконання контрольних завдань студент отримує відповідну суму балів (оцінку). Викладач, оцінюючи й визначаючи рейтинг (табл. 14), враховує якість та різні види діяльності студентів.

Критерії оцінювання знань, умінь і навичок студентів

<i>Рівні навчальних досягнень</i>	<i>Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)</i>	<i>Критерії оцінювання</i>
Початковий (понятійний)	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними; відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні»
	2	Студент мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні», може самостійно знайти в підручнику відповідь
	3	Студент намагається аналізувати на основі побутових знань і навичок; виявляє окремі властивості, спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру, за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом
Середній (репродуктивний)	4	Студент володіє початковими знаннями, знає - близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, провести за зразком економічні розрахунки; слабо орієнтується у поняттях, визначеннях, самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі
	5	Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність предмета, може дати визначення економічних понять, категорій, однак із помилками, впевнено працювати з підручником, самостійно оволодіти частиною навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але висновки не логічні, не послідовні
	6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхово аналізувати події, економічні ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою, самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами
Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії і факти, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними, вміє наводити свої власні приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; за допомогою викладача може скласти план реферату, виконати його і правильно оформити, самостійно користуватися додатковими джерелами, правильно використовувати термінологію, скласти прості таблиці, схеми
	8	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, логічно висвітлює суспільні події в державі і за рубежом, вміє аналізувати, робити висновки до економічних розрахунків; відповідь його повна, логічна, обґрунтована, однак із деякими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і захистити його положення
	9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує економічні знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і

		систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації, чітко тлумачить економічні поняття, формулювання законів, нормативних документів, може самостійно опрацювати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички
Високий (творчий професійний)	10	Студент володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних умовах, ситуаціях; може визначати тенденції та суперечності процесів; робить аргументовані висновки, практично оцінює окремі нові факти, явища, процеси, самостійно визначає мету власної діяльності; розв'язує творчі завдання, може сприймати іншу позицію як альтернативну, знає суміжні дисципліни, використовує знання, аналізуючи економічні явища
	11	Студент володіє узагальненими знаннями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях, уміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, дискусії, круглі столи), спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію, самостійно вивчити матеріал, визначити програму своєї пізнавальної діяльності, знаходити інформацію в газетах, журналах, публікаціях, Інтернеті, мультимедійних програмах тощо, оцінювати економічні явища в суспільстві, виявляє свою життєву позицію
	12	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, використовує широкий арсенал засобів доказів своєї думки, розв'язує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї, виконує науково-дослідну роботу, логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує Інтернет, моделює економічні ситуації в нестандартних умовах

При застосуванні рейтингової форми контролю самостійної роботи студентів результати виконання кожного виду завдань під час вивчення дисципліни оцінюються окремо. Оцінка (бал) за кожний модуль залежить від якості і термінів виконання усіх видів завдань. Загальна оцінка роботи студентів визначається сумою балів за окремі модулі та види занять.

Аналіз результатів рейтингу студентів дає можливість встановити зворотний зв'язок про хід засвоєння знань. Зворотний зв'язок не лише містить відомості про правильність чи неправильність кінцевого результату, а й здійснює контроль за ходом процесу та діями студента.

Як показала практика, для зручності підрахунків кожна навчальна дисципліна і вид роботи, з яких передбачено підсумковий контроль (залік,

іспит), оцінюється у 100 балів. Це максимальна сума балів за всі види навчальних занять.

Оцінка у 100 балів складається з двох оцінювальних блоків і розподіляється в певних пропорціях між ними:

I блок — бали за активну участь під час занять і самостійну роботу з вивчення і конспектування першоджерел, освоєння тем і розділів, написання рефератів, курсових робіт, статей та інший поточний контроль і здачу модулів протягом семестру (проміжний модульний контроль).

II блок — бали за результатами підсумкового контролю (залік, іспит). Рейтинг студента з окремої навчальної дисципліни встановлюється за результатами поточного, проміжного та підсумкового контролю і виражається в балах.

Визначається загальний рейтинг за формулою

$$R_{c.d} = R_n + R_a + R_o (- R_u)$$

де $R_{c.d}$ – рейтинг студента з дисципліни; R_n – рейтинг з навчальної роботи; R_a – рейтинг з атестацій (залік, курсова робота, навчальна практика тощо); R_o – рейтинг з додаткової роботи (реферат, виступ на конференції, наукова стаття, предметна олімпіада); R_u – рейтинг штрафів.

Рейтинг з навчальної роботи складається із суми рейтингів усіх модулів дисципліни.

Складові рейтингу дисципліни визначаються відповідно до рекомендованих показників:

$$R_n \geq 50\% ; \quad R_a \leq 35\% ; \quad R_o \leq 10\% ; \quad R_u \leq 5\%$$

Рішенням кафедри коефіцієнти складових рейтингу дисципліни можуть змінюватися.

Навчальний рейтинг визначається за традиційною 4-бальною системою і позначається оцінкою або записом «зараховано» в заліково-екзаменаційній відомості та заліковій книжці. Пропонується використати таку шкалу:

- ✓ менше ніж 50 балів — «незадовільно»;
- ✓ 50 – 69 – «задовільно», «зараховано»;
- ✓ 70 – 84 – «добре»;
- ✓ 85 – 100 – «відмінно».

Отже, модульно-рейтингова система навчання створює сприятливі умови для усвідомлення особистістю вагомості нового знання, активізації, самоосвіти й самовиховання. Студенти мають змогу продемонструвати свою начитаність, ерудицію, культуру мовлення, рівень самостійного аналізу, суджень, висновків, узагальнити їх новизну й оригінальність, виявити здатність формулювання пропозицій, нових підходів. А для викладачів такий контроль є індикатором їхньої педагогічної майстерності, творчого підходу до викладання дисципліни.

Нова технологія навчання позитивно впливає на дисципліну студентів, ритмічність навчального процесу. Звичайно, як і все нове, модульно-рейтингова система стикається з певними матеріально-технічними та організаційними труднощами: необхідні тексти лекцій, конспекти, підручники, методичні вказівки та рекомендації, контрольні завдання, тести тощо. Потребує додаткових витрат часу викладачів підготовка модульного забезпечення та перевірка численних письмових завдань.

Схема аналізу уроку з курсу "Я і Україна"

1. Загальні відомості.

1. Підготовка приміщення до уроку, готовність учнів.
2. Тема і дидактична мета уроку.

2. Досягнення освітньої мети уроку.

1. Методи і прийоми перевірки домашнього завдання.
2. Аналіз запитань і завдань, які пропонуються для опитування учнів.
3. Дотримання критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з курсу "Я і Україна".
4. Методи вивчення нового матеріалу; достовірність фактичного матеріалу.
5. Послідовність і систематичність викладу.
6. Зв'язок матеріалу з раніше вивченим, між предметні зв'язки.
7. Практичні роботи й досліди на уроці, їх унаочнення, ефективність, правильність проведення.

8. Способи активізації пізнавальної діяльності учнів, використання засобів наочності. Зміст і методика закріплення матеріалу: вправи, самостійна робота учнів, дидактичні ігри з природознавства.

9. домашнє завдання, його обсяг, складність і диференційованість.

3. Досягнення виховної мети уроку.

Формування якостей особистості на уроціб наукового світогляду, патріотизму, естетичного й екологічного виховання, любові до природи, розвиток спостережливості та інтересу до вивчення природи.

4. Досягнення розвиваючої мети уроку.

Розвиток самостійності і творчих сил учнів.

5. Поведінка учнів на уроці.

1. Активна розумова діяльність, рівень зацікавленості, дисциплінованості.

2. Цілеспрямованість і зосередженість уваги.

6. Стель роботи вчителя на уроці.

1. Засоби управління поведінкою учнів.

2. Контакт з учнями: вміння володіти класом, організувати працю учнів, підтримувати дисципліну і підвищувати активність учнів.

3. Доступність викладу навчального матеріалу, вміння підібрати матеріал до різних видів роботи.

4. Робоче місце вчителя.

7. Оцінка професійних рис студента, який проводить урок.

Рівень прояву його специфічних професійних якостей: здатність володіти собою, знання методики навчання природознавства, вміння оцінювати психологічні особливості учня, уважне, тактовне, доброзичливе, вимогливе ставлення до учнів.

8. Результат уроку.

1. Досягнення дидактичної мети.

2. Якість засвоєння нового матеріалу.

3. Позитивні і негативні сторони уроку та ліквідація недоліків.

Зміст освіти розподілено за такими напрямками:

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Людина як особистість	
Людина як складноорганізована, моральна і самоцінна істота. Неповторність кожної людини	Усвідомлювати людину як частину природи і суспільства; знати її відмінності від інших живих істот; усвідомлювати неповторність і самоцінність кожної людини; розглядати людське життя як найвищу цінність; вважати неприпустимим заподіяння будь-якої шкоди собі та іншим; розуміти цінність таких особистісних якостей як чесність, правдивість, доброта, милосердя, працьовитість, наполегливість, відповідальність; прагнути до вироблення цих властивостей
Людина серед людей	
Взаємодія людей у родині, колективі, суспільстві. Моральні цінності українського народу	Мати уявлення про правила співжиття й взаємодію людей у родині, в колективі, у суспільстві, узгодження власних потреб з потребами інших людей для уникнення конфліктів; мати уявлення про загальновизнані права людини та рівноправність, взаємні обов'язки батьків і дітей; про основні правопорушення, поширені серед дітей, юридичну відповідальність за них; усвідомлювати відповідальність за свої вчинки; знати і дотримуватися моральних вимог до товаришування і дружби; розуміти цінність таких рис як скромність, вірність, обов'язковість, виховувати їх у себе, прагнути до взаємодії з іншими людьми
Людина, природа, суспільство	
Поетапне усвідомлення довкілля і себе у ньому	Знати свій родовід, історію і традиції своєї школи; дотримуватися правил поведінки учня; з повагою ставитися до вчителів та інших працівників школи; відповідально ставитися до навчання і доручень учителів; знати національну символіку і державні символи; основні права та обов'язки громадянина; мати уявлення про Конституцію України, державний устрій, головні історичні події, традиції і звичаї українського народу, етнічний і демографічний склад населення; відчувати гордість за свою Батьківщину; розуміти її місце серед інших країн світу; бережливо і шанобливо ставитися до всього живого в довкіллі, до результатів людської праці
Культура	
Елементи культурно-історичного середовища (пам'ятки писемності, національні герої, визначні діячі культури, пам'ятки архітектури і народного мистецтва тощо)	Мати уявлення про основні пам'ятки, заклади і визначних діячів культури України, рідного краю; розуміти і цінувати кращі зразки народної культури; брати посильну участь у культуротворчій і культууроохоронній

	діяльності краю
Об'єкти природи	
Природа. Жива і нежива природа. Тіла, речовини, частинки.	Мати уявлення про природу, про неживу і живу природу, елементарні уявлення про тіло, речовину; спостерігати за змінами, що відбуваються з тілами і речовинами; визначати їх властивості з допомогою дослідів, знати про три стани речовин: твердий, рідкий, газоподібний, перехід одного стану в інший залежно від температури; розрізняти твердий, рідкий та газоподібний стан речовин, які використовується у повсякденному житті
Сонце — головне джерело енергії на Землі	Мати уявлення про значення сонячного світла і тепла в природі, особливості нагрівання поверхні Землі сонячними променями; вміти вимірювати температуру повітря і води; встановлювати залежність температури повітря від висоти сонця на небосхилі; мати уявлення про теплові процеси (нагрівання тіл, випаровування і кипіння води), про енергоносії (сонячне випромінювання, вітер, кам'яне вугілля, нафта, природний газ, рухома вода); знати способи і вміти зберігати тепло і електроенергію у побуті
Повітря, вода, гірські породи, ґрунт	Мати уявлення про повітря, воду, ґрунт і гірські породи, про способи видобування та використання корисних копалин; знати про значення й охорону повітря, води, гірських порід, ґрунту; уміти досліджувати деякі їх властивості
Організм – одиниця живої природи. Індивідуальний розвиток живих організмів. Різноманітність живих організмів	Мати уявлення про зовнішню будову живих організмів, про їх основні ознаки (живлення, дихання, ріст, розвиток, розмноження, рух, старіння, відмирання); уміти спостерігати за живими організмами, їх поведінкою, процесами життєдіяльності, планувати і виконувати найпростіші досліди для виявлення росту, розвитку і поведінки живих організмів; уміти відрізняти живі організми від предметів неживої природи мати уявлення про особливості розвитку рослин, тварин, людини, залежність їх розвитку від дії зовнішнього середовища і про деякі ознаки пристосування до умов життя; мати уявлення про різноманітність живих організмів (віруси; бактерії; гриби; рослини, тварини, людина); уміти розрізняти серед рослин дерева, кущі, трав'янисті рослини, дикорослі і культурні рослини, серед тварин - комахи, риби, земноводні, плазуни, птахи, звірі, дикі і свійські тварини; про значення живих організмів у природі; знати основні органи і системи органів людини, їх значення;

	мати уявлення про організм людини як єдине ціле
Взаємозв'язки в природі	Знати про сезонні зміни в природі, про взаємодію людини і природи, цінність природи для життя людини (практична, моральна, пізнавальна, валеологічна, естетична), залежність життя людей від стану навколишнього середовища; уміти встановлювати найпростіші зв'язки: в неживій і живій природі, між об'єктами неживої і живої природи; дотримуватися правил поведінки в природі
Методи пізнання об'єктів природи: спостереження, практична робота, дослід	Уміти вести спостереження за об'єктами природи, виконувати досліди, практичні роботи; знати призначення деяких приладів (гномон, бінокль, компас, підзорна труба, термометр, флюгер), уміти користуватися ними
Планета Земля	
Земля – планета Сонячної системи. Зображення земної поверхні на плані та карті. Різноманітність природи на Землі	Мати уявлення про Сонячну систему, форму Землі, глобус - модель Землі, обертання Землі навколо осі і рух Землі навколо Сонця; мати уявлення про план, масштаб, карту, компас; уміти орієнтуватися на місцевості за Сонцем, компасом і місцевими ознаками мати уявлення про материки й океани Землі, особливості природи материків та океанів
Населення Землі	Мати елементарне уявлення про раси людей на Землі
Охорона і збереження Землі — завдання людства	Мати уявлення про екологічні проблеми Землі (забруднення морів, океанів, знищення чисельності та різноманітності видів рослин, тварин, забруднення земної поверхні побутовим сміттям, промисловими відходами, транспортом тощо), про міжнародну Червону книгу
Україна	
Розташування України	Уміти показувати кордони України, її розташування на фізичних картах світу, півкуль та Європи і на глобусі
Різноманітність природи України	Мати уявлення про основні форми земної поверхні, природні і штучні водойми та корисні копалини України; знати назви морів, найбільших річок та озер, уміти показувати їх на фізичній карті України; мати уявлення про розташування природних зон на території України, особливості їх природних умов, рослинного і тваринного світу та взаємозв'язки між ними; знати деякі ознаки пристосування рослин і тварин до умов зовнішнього середовища в природних зонах; уміти користуватися географічними картами
Населення України	Мати уявлення про населення України, її

	територіальний поділ (на області), сільське і міське населення, залежність розташування міст і сіл від природних умов; уміти пояснювати причини, що впливають на зайнятість населення кожної природної зони України
Охорона і збереження природи України	Мати уявлення про природоохоронну діяльність в Україні, Червону книгу України; знати найбільші державні заповідники України
Рідний край	
Розташування рідного краю на карті України	Уміти показувати розташування свого краю на фізичній карті України
Різноманітність природи рідного краю	Уміти розпізнавати форми земної поверхні; знати водойми, корисні копалини, ґрунти та особливості погоди своєї місцевості; мати уявлення про деякі природні угруповання живих організмів (ліс, лука, озеро, болото) і сільськогосподарські угіддя (сад, город, поле) та елементарні зв'язки між їх компонентами; уміти спостерігати за сезонними змінами в природі, передбачати погоду на основі атмосферних явищ та за народними прикметами, дотримуватися народних традицій у взаємовідносинах людини з природою
Господарська діяльність населення рідного краю	Мати уявлення про галузі сільського господарства і промисловості рідного краю; спостерігати за господарською діяльністю людей у своїй місцевості, здійснювати посильну побутову та господарську діяльність
Охорона і збереження природи рідного краю	Мати уявлення про природоохоронну діяльність у своїй місцевості (охорону повітря, води, ґрунтів, корисних копалин, рослин і тварин); знати кілька рослин і тварин свого краю, занесених до Червоної книги України; шанобливо ставитися до природних багатств; виконувати правила поведінки в природі; брати посильну участь в природоохоронній діяльності

Глосарій

Бесіда — метод навчання, при якому вчитель, спираючись на досвід і знання учнів, користуючись питаннями, підводить учнів до розуміння і засвоєння нових знань, повторення і перевірки навчального матеріалу.

Біоценоз - 1) стала система постійно існуючих на певній ділянці суходолу або водойми організмів (біоти) і створеного ними біоценозного середовища: 2) сукупність рослин, тварин і мікроорганізмів, які населяють певну ділянку земної поверхні з більш чи менш однорідними умовами існування (біотоп), створених природно або під впливом діяльності людини, яка безперервно розвивається й характеризується певними взаємовідносинами між членами біоценозу та між біоценозом і середовищем існування. Біоценоз поділяють на фітоценоз і зооценоз.

Відчуття - процес відображення в мозку людини окремих властивостей, якостей предметів і явищ об'єктивної дійсності внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуття.

Гербарії - набори засушених рослин.

Гномон - метровий або півтораметровий кілок, який використовується для встановлення залежності висоти сонця на небосхилі від довжини тіні від цього кілка.

Дедуктивний метод забезпечує перехід від загального до одиничного.

Домашнє завдання - важлива складова процесу засвоєння знань, ефективний засіб навчання й самоосвіти; форма організації учнів для самостійного виконання завдань удома: практичних і за підручником (а також за іншими книжками).

Дощомір - прилад, за допомогою якого вимірюють кількість атмосферних опадів.

Екологічна культура - культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних із пізнанням, освоєнням чи перетворенням природи. Складається зі знання екологічних норм, їх розуміння, усвідомлення необхідності виконання, формування почуття відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі у їх

виконанні. Передбачає дотримання норм природоохоронного законодавства, зміцнення законності у справі охорони навколишнього середовища.

Екологія - 1) наука, що досліджує сукупність взаємовідносин організмів із середовищем їх існування; 2) наука про взаємозв'язки та взаємовідносини біологічних систем різного рівня (особин, популяцій, видів, біоценозів) із навколишнім середовищем; 3) комплексна наука, що досліджує середовище існування живих істот (людину включно).

Екологія рослин - 1) наука про взаємовідношення рослин та рослинних угруповань із середовищем; 2) розділ екології, що вивчає взаємодію та взаємозалежність між рослинними організмами, а також між ними і середовищем їхнього існування.

Експедиція - вивчення об'єктів та явищ у їх природному середовищі (у природі, полі, саду, на городі тощо).

Забруднення природи - забруднення середовища, викликане будь-якими природними факторами незалежно від впливу людини на природні процеси. Наприклад, виверження вулкана.

Заповідник - ділянка простору, на якій законом зберігається непорушно весь природний комплекс і ведуться наукові дослідження. Заповідники бувають біосферні, природні, еталонні тощо.

Засмічення - вид фізичного забруднення навколишнього середовища побутовими і промисловими відходами.

Зміст - це сукупність систематичних знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні у процесі навчання.

Зміст поняття - сукупність ознак предметів, відображених у понятті. Так, у зміст поняття "тварини" входять такі ознаки: належать до живої природи (живляться, дихають, ростуть, активно переміщуються у просторі, розвиваються, розмножуються); живляться за рахунок живої природи (рослинами і тваринами).

Індуктивний метод забезпечує перехід від одиничного до загального.

Кабінет природознавства у початкових класах — спеціально обладнана класна кімната, в якій вміщено все необхідне для навчання молодших школярів природознавству.

Клімат — багаторічний режим погоди, тобто сукупність і послідовність зміни погоди в даній місцевості, що залежить від її географічних умов.

Метод (від грец. *methodos*) означає шлях, спосіб пізнавальної та практичної діяльності людини. Чим складніша діяльність, тим різноманітніші методи.

Метод навчання - 1) конкретний вид цілеспрямованої спільної діяльності вчителя й учнів, яка забезпечує активну пізнавальну роботу останніх; 2) спосіб передачі вчителем і засвоєння учнями знань, умінь і навичок, розвитку пізнавальних сил учнів, формування їх світогляду і підготовки підростаючих поколінь до життя. Методи навчання включають різноманітні прийоми, які є їх складовими частинами; 3) спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність.

Методичний прийом - 1) елемент того чи іншого методу, який виражає певну дію вчителя й учнів у процесі навчання; 2) складова частина, деталь методу навчання. Одні й ті самі прийоми застосовуються у різних методах.

Методологія - вчення про метод наукового дослідження.

Моделі - це об'ємні зображення, виготовлені із пап'є-маше та інших матеріалів, копії природних об'єктів у натуральну величину.

Муляжі - це точно відлиті й розфарбовані у природні кольори зліпки із воску, гіпсу та пластмас.

Навчальна програма - документ, в якому визначається основний зміст навчання з даного навчального предмета, коло завдань, навичок і вмінь, що підлягають засвоєнню учнями.

Навчальний план - документ, який визначає склад навчальних предметів, порядок і послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на кожний навчальний предмет, визначає структуру навчального року.

Наукова гіпотеза - науково обґрунтоване припущення про можливу ефективність певного нововведення, що перевіряється експериментально.

Об'єм поняття - безліч предметів, кожному з яких належать ознаки, що становлять зміст поняття. Так. поняття «тварини» об'єднує групи: звірі, птахи, комахи, риби, жаби, змії, ящірки тощо.

Обладнання - це різноманітні прилади, інструменти та інвентар, які потрібні для роботи з учнями в класі, на екскурсії, в кутку живої природи, на географічному майданчику та шкільній навчально-дослідній ділянці.

Облік знань учнів - важливий засіб регулювання багатьох показників навчального процесу й одночасно засіб управління якістю навчання, в тому числі й навчальною працею учнів.

Охорона природи - комплекс заходів, пов'язаних з охороною і раціональним використанням природних багатств і вихованням у людей розумного, бережливого ставлення до природи.

Оцінка - визначення і вираження в умовних знаках (балах), оцінних судженнях вчителя ступеня засвоєння учнями знань, умінь і навичок, що встановлені програмою, рівня старанності та стану дисципліни.

Педагогічна техніка вчителя - система певних умінь і навичок, до складу яких входять: техніка мовлення, міміка та пантоміміка, культура зовнішнього вигляду вчителя, саморегуляція емоційних станів, педагогічна увага та увага, елементи акторських умінь тощо.

Погода - сукупність атмосферних явищ у даній місцевості в даний момент.

Позакласна робота - 1) форма різноманітної організації добровільної роботи учнів поза уроками під керівництвом учителя з метою збудження їх пізнавальних інтересів і творчої самодіяльності. Зміст її виходить за межі шкільної програми; 2) організовані та цілеспрямовані заняття з учнями, які проводяться в позаурочний час для розширення і поглиблення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності особистих здібностей і схильностей учнів, а також задоволення їх інтересів та забезпечення розумного відпочинку.

Позаурочна робота - спрямована на виконання в позаурочний час завдань, які передбачені програмою. Вона обов'язкова для всіх учнів.

Поняття - складне узагальнення, яке відбиває істотні ознаки об'єкта або групи об'єктів.

Поточний облік знань - індивідуальний або груповий контроль засвоєння матеріалу, перевірки готовності дитини до виконання завдання, лабораторної роботи або практичного заняття.

Предметні уроки - це такі уроки, на яких діти під керівництвом учителя спостерігають, порівнюють, описують, обговорюють факти та явища, що спостерігають, роблять висновки, узагальнення й перевіряють їх доступними дослідженнями.

Принцип доступності - це принцип, пов'язаний з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей школярів. Свідомість і активність учнів можливі лише за умов посильності для них навчальної роботи.

Принцип зв'язку теорії з практикою - це участь школярів у доступних їм видах суспільно корисної діяльності.

Принцип наочності - принцип, який пов'язує чуттєве сприймання з мисленням. Особливістю мислення дітей є його конкретність. Тому наочність у навчанні робить для учнів знання більш доступними.

Принцип науковості - озброєння учнів знаннями об'єктивних закономірностей природи і життя суспільства.

Принципи навчання - основні положення, що визначають характер навчання згідно з цілями виховання й освіти підростаючих поколінь.

Природокористування - використання природних ресурсів, природного середовища.

Репродуктивна бесіда застосовується тоді, коли вчитель стимулює учня до відтворення.

Спостереження - цілеспрямоване сприйняття предметів і явищ природи, у процесі якого виділяють спільні та відмінні ознаки, встановлюють закономірності і на цій основі роблять висновки й узагальнення.

Сприйняття - відображення у корі головного мозку наочних образів предметів і явищ дійсності в результаті їх безпосереднього діяння на органи чуття. Сприйняття виникає на базі відчуттів.

Тематичний облік знань - облік, за допомогою якого концентрується увага учнів на окремих питаннях і розділах, стимулюється додаткове повторення виучуваного матеріалу.

Урок - складна форма систематичного, регулярного навчання згідно з програмою і розкладом, із застосуванням різноманітних методів і прийомів.

Урок у малокомплектній школі - 1) два чи три самостійні за метою і змістом уроки, кожен з яких має включати основні елементи: організацію дітей до роботи, повідомлення нових знань, їх закріплення, перевірку засвоєння матеріалу; 2) фактично два або три уроки, зведені в один.

Уявлення - відтворення в пам'яті образів об'єктів чи явищ природи, раніше сприйнятих. 2) Уявлення - чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, які раніше діяли на органи чуття. Уявлення створюються в пам'яті людини головним чином на основі безпосереднього сприймання нею предметів і явищ навколишньої дійсності

Фенологія - наука, яка вивчає сезонний розвиток органічної природи (рослин і тварин), зумовлений зміною пір року.

Флюгер - прилад, за допомогою якого визначають напрямок вітру.

Форма організації навчання - спеціально організована діяльність учителя й учнів, яка проводиться в установленому порядку і в певному режимі. У природознавстві розрізняють такі організаційні форми: уроки, позаурочна, позакласна та позашкільна робота.

Червона книга - список рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин; анотований перелік видів та підвидів за даними про сьогодення й минуле, поширення, чисельність, причини їх скорочення, заходи охорони.

Штучні посібники - моделі та графічні зображення тварин і рослин на таблицях, картинах в альбомах.

Ярусність - явище вертикального розшарування рослинних угруповань на структурні частини - яруси. Це своєрідне пристосування рослин до сумісного існування. Ярусність дає змогу рослинам повніше використовувати світловий потік: під шатром високих рослин можуть існувати тіневитривалі.

Структура проектної діяльності молодших школярів

учнівський проект

«Краса землі в твоїх руках, людино»

У чому полягає задум?

Дізнатися якомога більше про походження назв квітів; про їх характерні особливості; про квіти, які занесені до Червоної книги України. Зібрати легенди про квіти.

Для чого це потрібно?

1. Щоб учні знали рослини своєї місцевості.
2. Допомогти зрозуміти, для чого людина повинна знати, що в природі все взаємопов'язано.
3. Допомогти дітям навчитися правильно поводити себе в природі і оцінювати наслідки своїх вчинків.

Мета проекту

Пробуджувати пізнавальні інтереси дітей; розширювати знання про оточуючу дійсність; стимулювати учнів до пошуку матеріалів про рослини: народознавчих (легенди, народні назви квітів, цікаві факти), художніх (поезії, сценки, пісні). Розвивати вміння працювати в групах, вдосконалювати творчі здібності дітей. Виховувати активну життєву позицію, екологічну культуру, дбайливе ставлення до роботи.

Завдання

1. Зацікавити учнів роботою гуртка «Юний еколог».
2. Цікаві знахідки опублікувати на сторінках шкільної газети.

Провідна проблема

- збагатити знання про рослини;
- виховувати гуманне ставлення до природи.
- поглибити знання про Червону книгу;

Спосіб вирішення

1. Дослідницько-пошукова робота.
2. Ознайомлення з додатковою літературою.
3. Власна творча робота.

Очікувані результати

- підвищення інтересу дітей до природи, її вивчення і збереження;
- підвищення екологічної свідомості учнів початкових класів;
- грамотно, з екологічної точки зору, застосовувати відповідні знання, вміння та навички;
- прогнозування наслідків впливу людини та суспільства на природу;
- формування вміння висловлювати, аргументувати та захищати свої ідеї.

План реалізації проекту

№ з/п	ЗАХОДИ	ТЕРМІН	ВІДПОВІДАЛЬНІ	ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ
1.	Проведення анкетування учнів	Березень	Горук О.П.	Вивчення кола інтересів дітей
2.	Зустріч авторського колективу з батьками	Квітень	Тимофійчук В.В.	Ознайомлення з метою проекту
3.	Екскурсія «Стежечка в природу»	Травень	Блошко С.В.	Ознайомлення з флорою і фауною місцевості
4.	Догляд за кімнатними рослинами. Акція «Посади і збережи»	Протягом року	Авторський колектив	Озеленення класних кімнат і коридорів
5.	Посадка кущів, дерев та квітів поблизу школи. Акція «Доріжка дитинства»	Весна, осінь	Тимофійчук В.В.	Посадити дерева і декоративні кущі
6.	Організація виховних заходів на екологічну тему	Протягом року	Класоводи	Виготовлення екологічних пам'яток для дітей та дорослих
7.	Організація виставки робіт з природного матеріалу «Дива природи»	Листопад	Горук О.П.	Виготовлення саморобок, композицій з природного матеріалу
8.	Зустрічі з членами гуртка «Юний еколог»	Протягом року	Блошко С.В.	Отримання теоретичних, практичних знань і дослідницьких навиків
9.	Організація щотижневих рейдів «Прибери сміття!»	Протягом року	Авторський колектив	Виховання культури поведінки в природі
10.	Створення «Екологічної стежини» для учнів початкових класів	Листопад	Блошко С.В.	Узагальнення досвіду

Кросворд «Дари лісів»

1. Є у кошику суниці,
І малина, й полуниці.
Спробуйте слівце дібрати,
Щоб разом усе назвати.

2. Ні гілка, ні листок,
А на дереві росте.

3. Стоїть при дорозі
На одній нозі.
І шапочку має,
Та нікого не вітає.

4. Тихо під листочком
Синя ягідка сховалась.
Ми її знайшли
Та додому понесли.

5. Сини в шапках,
А батько — ні.

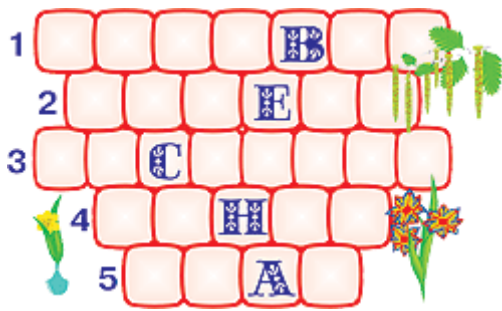
6. Яскраві пелюстки
І запах пречудовий.
І хочеться усім
Побачити їх знову.

7. Зимою і літом
Одним цвітом.

8. У зеленім кожушку,
В костяній сорочці.
Я расту собі в ліску,
Всім зірвати хочеться.

9. На літо одягається,
А на зиму одежі цурається.

Кросворд «Весна»

1. Сам вечірньої години
Заховався в кущ калини
Та на дудочку одну
Грає пісню чарівну.
2. Довгі ноги, довгий ніс,
По болоті ходить скрізь.
Хату на хаті має,
Жабам рахунок знає.
3. Швидко скрізь цей птах літає,
Безліч мушок поїдає,
За вікном гніздо будує,
Тільки в нас він не зимує.
4. Вдень по небу гуляє,
А ввечері на землю сідає.
5. Не людина, а живе в хатці.

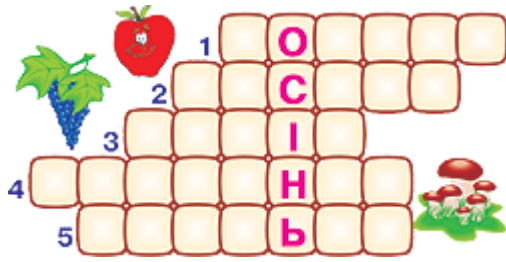
Кросворд «Літо»

1. Червоне коромисло
Через річку повисло.
2. Тече, тече — не витече;
Біжить, біжить — не вибіжить.
3. Крил не має, скрізь літає
Та ще й куряву здіймає.

4. Мене частенько просять, ждуть,
А тільки покажусь —
Ховатися почнуть.

Кросворд «Осінь»

1. Сидить дівчина в коморі,
А коса її надворі.

2. Без рук, без ніг,
А пнеться на батіг.

3. У зеленім кожушку,
Костяній сорочечці.
Я расту собі в ліску, —
Всім зірвати хочеться.

4. На сонечко я схожий,
І сонце я люблю,
За сонцем повертаю
Голівоньку свою.

5. Поховались за пеньки
Довгоногі хлопчаки.
У картузиках руденьких
Називають їх

Кросворд «Зима»

1. Влітку сірий, взимку білий.

2. Лід на річках, сніг на полях,
Віхола гуляє, — коли це буває?

3. Влітку наїдається,
Взимку висипляється.

4. Без рук, без ніг,
А по полю гасає.

ЛЕГЕНДИ

Фіалка триколірна

Цвінуть посеред густих пшениць біло-жовто-сині квіточки, перешіптуються з колоссям налитим і ніби розповідають людям ось цю давню легенду про велике кохання.

У підгірському селі жили в сусідстві легінь Іван та дівчина Марія. Змалку дружили вони, в дитячих забавах минали, мов хмари легенькі пливли над горами, безжурні їхні літа. І незчулися обоє, як стали дорослими.

Глянув Іван на Марічку одного погожого травневого дня, і відчув, що серце його виповнилося солодким передчуттям щастя. Те ж саме відчула й Марічка. Бачили те й батьки закоханих молодих і раділи, милуючись ставним, як олень, легінем і красною, мов ружа, дівчиною.

Та прочув про те велике кохання злий чарівник, який убарложився в глибокій печері на Чорногорі. І задумав той злий дух викрасти Марічку.

Того вечора, коли село гуляло на весіллі Йвана та Марічки, налетів чорний вихор, зірвав покрівлю з хати, І зникла в тому вихорі Марічка. Зникла, як і не було її!

Убитий горем Іван кинувся шукати свою кохану. Довго йшов він зворами, видираючись на найвищі скелі, спускаючись у глибокі печери, все гукав-кликав свою кохану Марічку.

Якогось дня дійшов легінь до тієї печери, в якій жив злий чарівник. Голосом, сповненим туги і пристрасті, Іван гукнув:

— Марічко! Де ти, Марічко? Це я, твій Іванко, прийшов, щоб тебе визволити з неволі і відвести до рідної хати. Чуєш, Марічко?!

Почула Марічка той голос і кинулася бігти темними підземеллями. Сила її кохання була такою великою, що перед нею самі собою відчинялися важкі кам'яні двері. І ось вже двоє закоханих зустрілися і впали одне одному в обійми.

На їхнє нещастя саме на той час повернувся до своєї оселі злий чарівник. Побачивши Марічку в обіймах Івана, він закричав страшним голосом:

— Гей, ти, нікчемна людино! Хочеш забрати належне мені по праву сильнішого! Ти по смерть свою прийшов! То ж ставай на останній бій зі мною!

Вихопив Іван бартку з-за пояса і кинувся на свого кривдника.

Довго билися вони над глибоким урвищем. І невідомо ще, чим би скінчився той бій, коли б Іван, стоячи на самім краю урвища, не оглянувся на свою Марічку. Вона стояла бліда і перестрашена, всім серцем жадаючи перемоги своєму Іванкові над злим ворогом.

Та от коли Іванко глянув на Марічку, чарівник підступним ударом в спину збив його з високої кручі і зареготав злим сміхом, святкуючи перемогу.

Як побачила Марічка загибель свого Іванка, так і кинулась у безодню, лебедицею білою полетіла услід за коханим.

Упали вони на ґрунь якогось чоловіка, що жив на відлюдді далеко в горах. Упали на м'яку пшеницю, що саме починала колоситись. І сталося диво: тіла їхні зникли безслідно, а на тім місці виросла квітка, забарвлена у три кольори: білий, жовтий і синій.

Білий колір — то знак весільний, знак єднання двох закоханих; жовтий — знак розлуки, вічної розлуки з життям; синій — колір неба, під яким рости і цвісти цій квітці та розповідати людям про велике кохання.

Шумить зеленокоса нива. І в тому тихому шепоті, коли добре прислухатися, можна почути розмову двох закоханих. Та кажуть, що мову ту може зрозуміти лише той, хто носить у своєму серці жар кохання.

Чистотіл

Давно колись жила в підгірянському селі дівчина Марічка. Жила бідно з матір'ю-вдовою, працювала тяжко з раннього ранку до пізньої ночі. А вродою дівочою була як пава мальована, така гарна, що всі люди милувалися її красою.

Закохався в Марічку син сільського багатія Дурманюка Олекса. Не пішов він у батькову натуру, зажерливу та люту. Покохав Марічку щиро, як тільки може покохати двадцятилітній легінь. Марічка, хоч і противилася

спочатку цьому нерівному в очах людей кохання, але згодом теж полюбила всім серцем сором'язливого лагідного Олексу.

Старий Дурманюк од люті аж синів. Кричав на сина:

— Що ти з тою лайдачкою дрантивою знайшов спільного! Чи в неї грунт є, чи маржина хоч яка на придане? Нічого вона за душею не має. А що файна, то краса ж не вічна: постаріє, та й по красі. А я висватаю тобі дівку газдівського кореня, щоб придане за нею порядне дали. А те саме голе, і тебе з торбами по світу пустить.

Та Олекса стояв на своєму:

— Поберусь, — каже, — тільки з Марічкою, бо лиш вона одна люба мені.

На такі слова ще більше лютував старий Дурманюк. Та й злигався зі старою відьмою, що мешкала на краю села. Заплатив їй, звичайно, добрі гроші, аби вона за те наврочила Марічку чи якусь болячку наслала на неї.

І стара відьма зробила свою чорну справу: наворожила, нашептала, та й укрилося Маріччине біле личко бридкими виразками та бородавками.

Плаче дівчина, людям на очі боїться показатися.

Дізнався про те Олекса, засмутився тяжко. Але не сидів склавши руки: пішов до доброї ворожки і розповів їй про лихо, яке спіткало його кохану.

— Одразу видно, що то вроки, — сказала ворожка. — Це відьомська робота, інакше й бути не могло. Та я маю од відьминого напущення таке зілля, від якого Марічка ще гарнішою стане.

Слухав те Олекса і в серці його народжувалася радісна надія. А ворожка вела своє:

— Ось візьмеш цю суху травицю, — ворожка дістала пучок сушеного зілля, — віддаси Марічці, нехай зварить його в полив'яному горщику. Варити зілля треба тільки вночі, потім остудити на підвіконні і до сходу сонця тричі вмити в тому відварі лице. Але вмиватися треба так, щоб і краплі не пролити на землю. Після вмивання нехай віднесе відвар до відьминої хати і виляє його під поріг. І ще одне: нехай тихо промовить тричі оце закляття: “Зілля-зіллячко зелене, забери болячку від мене. Поки сонечко зійде, хай

болячка пропаде і на відьму перейде”. Та й по всьому. А лице Марічки стане від того чистим і гарним, бо зіллячко це люди чистотілом називають...

Відніс Олекса Марічці зілля і вона зробила так, як нарадила ворожка.

І тільки-но зійшло сонце, як Марічка знову стала вродливою, болячки з її лица як рукою зняло.

А о тій же порі завила стара відьма в своїй хаті, дряпаючи лице, на якому з'явилися ті самі виразки та бородавки, які наслала вона на ні в чому не винну дівчину. Об стіни билася відьма, по долівці качалася, та зрештою так і сконала.

Олекса ж згодом засватав Марічку та й жив з нею довго, хоч і бідно, зате щасливо, бо що може бути краще за згоду та мир у сім'ї, за чистоту душевну, за кохання щире та вірне?..

Барвінок хрещатий

Ще за тих часів, коли в Карпатах люди поклонялись язичницьким богам, теплої купальської ночі молодь бавилася біля яскравої ватри. А потім дівчата, співаючи, опускали в швидкі води Черемоша барвисті вінки. Нехай пливуть до милого, хай причарують його серце навіки, хай зв'яжуть серця вірним коханням на все життя.

Однієї такої ночі дівчата плели вінки, слухаючи пісню хвиль Черемоша, ловлячи голоси ставних легінів, котрі гуляли на березі ріки.

Ось вінки і сплетені. Лунко сміючись, веселою ватагою побігли юні чарівниці до Черемоша, аби кинути вінки на воду. Пливіть, мовляв, віночки, до щасливого берега кохання!

Лише Лади, наймолодшої і найвродливішої, не було серед дівчат. Вона так захопилася збиранням квітів, що забрела далеко в ліс та й заблукала.

Злякалася Лада, опинившись сама-самісінька в нічному лісі. Почала гукати, кликати своїх подруг. Та дарма, лиш таємниче відлуння відгукувалося на її голос.

А ніч, ця чудова купальська ніч, творила в лісі справжні дива: чулися голоси якихось незнаних птахів, на галявині, що світилася феєричним сяйвом, завели свій танок лісові дівчата-мавки. А під темними кущами

розквітали небачені квіти. Вони розкривали свої ніжні пелюстки і сяяли сріблясто, манили до себе, ніби обіцяючи розкрити якусь незвідану таємницю.

Нахилилася Лада, зірвала квітку, вплела до свого барвистого вінка. І сталося диво: засвітився вінок голубуватим світлом. Замість різнобарвних лісових квітів постали у вінку темно-зелені гладенькі листочки, а з-поміж них виглянули ніжно-блакитні п'ятипелюсткові квіти.

І почула дівчина тихий голос, народжений нічним вітерцем:

— Пам'ятай, Ладю, що п'ять пелюсток цієї квітки — то п'ять засад щасливого подружнього життя. Запам'ятай їх і збережи в серці своєму на все життя: перша пелюстка — то краса, друга — ніжність, третя — незабутність, четверта — злагода, п'ята — вірність. Будь щаслива!..

Замовк голос, приліг вітерець між трав лісових, стало доокруж тихо-тихо.

І тоді якась невідома сила повела дівчину через ліс. Почало благословлятися на світ. Лада опинилася на крутому березі Черемоша.

Нікого там уже не було. Молодь давно додивлялась останні сні купальської ночі по своїх оселях.

Стояла Лада над Черемошем і все вагалася: чи кидати їй цей дивний вінок у кришталеві води, чи зберегти його для себе?

Незчулася, як підійшов до неї легінь красний, торкнувся легенько рукою її плеча і мовив:

— Ти забарилася, Ладю, зі своїм вінком. Черемош його не прийме. Може, мені подаруєш той вінок?

Не промовила дівчина ні слова. Мовчки простягнула красному легіню свій вінок.

А потім гойдалися дерева, сп'яніло плив зелений ліс, і радісно шепотіли хвилі Черемоша.

Вінок упав на траву, розсипався, розрісся веселими зеленими стьожками попід кущами, глянув на світ блакитними очима квіточок.

... Довге і щасливе життя прожила з того часу Лада зі своїм судженим, а молодь відтоді плете вінки з барвінку, аби не переводилося на нашій землі щасливе і вірне кохання.

А от обізнані люди з давнини і донині лікують барвінком серцеві недуги, бо люблячим серцем народжена ця ніколи не в'януча рослина.

Та хіба тільки серце?..

Рута запашна

У гуцульського майстра-різьбяр Бербенюка зростала, як файна смерічка гірська, донька Анничка. Вже й на порі стала. А що старий майстер був удівцем, то він ревно оберігав доньку від зазіхань легінів з навколишніх сіл, боявся видати її заміж десь в інше село і зовсім лишитися самотнім.

Вона ж покохала Василя з села, що було за високою Маковицею. Покохала відразу, як побачила його у своєму селі на весіллі, де він грав на скрипці. Присушив легінь серце дівчини, і почали вони удвох крадькома зустрічатися в горах о тій порі, коли на землю спускалося надвечір'я.

Одного разу старий майстер, тільки-но Анничка вийшла з хати і завернула за оборіг, крадькома пішов за нею. Коли молодята зустрілися на краю крутого кам'янистого схилу і припали одне до одного в довгому поцілунку, Бербенюк вийшов зі своєї криївки за великим каменем тай пішов просто до них, вигукуючи:

— То так ти, доню, шануєш свого тата, так його старе серце втішаєш? То знайте ж обоє, що ніколи я не віддам за музику свою єдину дочку, свою надію останню!

Настрашилися молодята. Дівчина вивільнилась із обіймів легеня і кинулася бігти вниз по крутому схилу, подалі від розсердженого батька.

Василь, забувши про все, побіг услід за Анничкою, яка вже добігала до прямовисного урвища.

— Анничко, там круто! — у страху і розпачі закричав він. Та було пізно: дрібне каміння ковзнуло під ногами дівчини, і вона білим птахом полетіла в прірву. Гори підхопили той вигук Василя і ніби зітхнули глибоко: «Там круто... круто... руто... руто... о-о-о!»

З горя старий майстер геть закинув своє красне ремесло і скоро помер. А Василь геть-чисто втратив розум: обшарпаний і простоволосий блукав він горами, грав на старій скрипці і все шепотів: «Руто моя, запашна Руто... Де ти, Руто? Гори відають, а я не відаю... Скажіть мені, гори високі, чому ви гукали: «Руто, Руто!»? Ви кликали мою Анничку, та й забрали від мене... Поверніть мені її, чуєте? Поверніть!»

Одного разу він зупинився на тім місці, де востаннє зустрічався з Анничкою, і побачив якийсь зелений кущик, що саме починав цвісти, розповсюджуючи довкола запаморочливі пахощі. Сів на плесканий камінь і жалібно-жалібно загравав на своїй скрипці. Аж смереки посмутніли, аж пташки щебетати перестали.

А гори ніби зітхнули, і вчувся в тім зітханні знайомий голос:

Не сумуй, мій легінику,

Зірви цю травичку,

Звари її, потім випий,

Забудеш Анничку.

Ще раз вип'єш — вернеш розум

І щасливим станеш.

А як втретє вип'єш зілля —

В цей бік і не глянеш...

Замовк голос. Замовкла і скрипка. Помутнілий розум Василя ніби освітився тим голосом. Хлопець нарвав листя з того зеленого кущика та й зробив так, як радив рідний і знайомий голос. Напився тричі відвару з листя і все забув. Анничка навіть мертва бажала своєму коханому щастя. Лиш запам'ятав єдине слово — “рута”.

І подумав Василь, що так, мабуть, називається той зелений кущик. З того часу лишилася людям ця назва та ще легенда, яка розповідає про нещасливе кохання і про цілющу руту запашну.

Легенда про вогонь і воду

Колись спорив вогонь з водою, хто сильніший? То, що підніме вогонь полум'я, то вода й залле; де покажеться вогонь, то вода і лине на нього.

Вогонь бачить, що не подужає, та й утік в камінь – там уже йому нічого вода не зробить.

Нема в світі мудрішого й хитрішого, як вогонь: він все чисто переробить. Потоне чоловік, то хоть тіло витягнеш; а вже як згорить, то хіба попелецю згребеш в купку, та й то – вітер дуне, то й розлетиться.

Легенда про дівчину–зозулю

Був собі парубок та ходив він до одної дівки. Мали вони вже побратися, як почалася війна. Парубка забрали на війну, та й там-таки на війні вбили. Дуже тужила дівчина за коханим, дуже плакала. А йому, тому хлопцеві, було ім'я Куkunчик. Дівчина ж плакала і все повторювала: “Куkunчику... Куkunчику мій, Куkunчику...” Лиш це і більше нічого. Все голосила.

А мамі її це дуже надокучило, так надокучило, що вже не годна була того зносити. Та й нарешті каже вона: – А бодай ти кукала, поки світу й сонця!

А вона здригнулася і перемінилася в зозулю. І кажуть, що це й нині літає вона та кукає.

Зайшли дівчата подалі від людського ока та й скупалися в Росі. Стали вдягатися. А одна все хлюпочеться та й хлюпочеться. “Гей, Милашо, ану вилазь, бо Водяник схопить!” – гукають подруги. А вона показує пучечок кропиви – обереги, що її взяла з собою у воду, та й далі хлюпочеться. Пішли дівчата. Милаша вийшла з води, кинулась до одежі, а на ній лежить величезний вужака. Злякано відсахнулась дівчина. А вуж раптом озивається до неї людським голосом: “Якщо візьмеш злюб зі мною, то віддам одяжу”. Страшно стало дівчині: як же за таку потвору віддаватися? А він своєї: “Ти не дивись, що я повзучий. Ось тільки поклянись іменем Богині своєї, що візьмеш злюб зі мною, то й побачиш, який я насправді, ще й полюбиш мене”. Стоїть, тримтить Милаша од холоду й страху.

Вже й череда йде з пасовиська. Треба й Милаші повертатися додому корів доїть та порати. А вуж лежить на її білій сорочці. Тоді вона зітхнула й каже: “Клянуся Мокошею, що візьму злюб з тобою, вуже”. І вмить сяйво спалахнуло над її одежею. Милаша од жаху заплющила очі. А коли

розплющила, побачила красеня юнака, що промовляв, сором'язливо відводячи погляд від її голого тіла: “Одягайся, Милашо, та кажи, коли присилати старостів до тебе...”.

Гарно зажили Милаша й Уж. Вона й справді полюбила свого судженого: і вродливий він, і добрий, і мисливець з нього вдатний, і ратай беручкий.

Та одного разу засумував він. Каже: “Піду я, Милашо, до свого роду. Погостюю трохи. А коли забарюся, ти, жоно, прийди до того місця, де ми вперше зустрілися, та й гукни: ку-ку! Я й повернуся”.

Тілечки два дні витримала без коханого чоловіка Милаша. Побігла на знайоме місце, гукнула щодуху “ку-ку”, аж він і виринув з води вужем, а за кущами перетворився в чоловіка. Питає вона: “Чого забарився?” А він: “Рід мій не пускав мене до тебе”.

Знову зажили гарно і щасливо. Аж ось удруге засумував чоловік, потягло до свого роду. Довго тоді кувала Милаша понад берегом, доки повернула чоловіка.

З часом і втретє зібрався Вуж до своїх родичів. Іде і каже Милаші: “Якщо мене зовсім не відпустатимуть, то я пришлю свого побратима. Він тебе й одвезе до мого роду. Ти тільки не бійся і не відмовляйся, бо погано буде тобі”.

Довго не було чоловіка. Довго ходила Милаша понад берегом й гукала “ку-ку”. Нарешті вплив страшнючий вусатий вуж, схожий на змія, і сказав: “Просить тебе чоловік твій і весь рід наш перейти жити до нас. Станеш ти царицею підводною”.

“Злякалася Милаша, кинулася тікати. Одбігла трохи од Росі та й... у небо злетіла – птахою стала. Літає відтоді та всегукає “ку-ку”. Шукає щастя своє. Та не знайти його ніколи.

Легенда про дівчину–Україну

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці – любов до господарювання, німці – дисципліну і порядок, росіяни – владність, поляки – здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики... Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог

зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

– Хто ти? Чого плачеш? – запитав Господь.

– Я – Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Сини мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються з удів та сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

– Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

– Є у мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це – пісня.

Узяла дівчина – Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

Легенда про материнські сльози

Лише сніг зійде, а на луках, на горбах, понад стежками з'являються маленькі білі квіточки. Люди називають їх материнськими сльозами і склали таку легенду.

Колись, дуже давно, на наш край нападали татари. В одному селі жила бідна вдова. Мала вона трьох синів-козаків – один другого кращий. Уже повиростали вони, і думала мати, що невісток приведуть, поміч буде. Але не так сталося, як гадалося. Чорною хмарою посунула на Україну татарська орда. Пішла та сила вгору по Дністру аж під Карпати грабувати народ і в ясир забирати: хлопців–молодців на галери, а дівчат – для гаремів ханських та султанських.

Зібралися три сини тієї вдовиці на татарву йти. Попросили в матері благословіння, поклонилися громаді, взяли мечі, осідлали коней вороних і поїхали з побратимами на рать.

Люта січ була, бо й не рівними сили були. На одного козака по п'ять зайд сунуло. Та відступили татари, бо багато бусурманських голів лишилося над Дністром.

Поверталися з перемогою хлопці додому по білому снігу, що випав після битви. Радісно зустрічали їх. Але для матері–вдови принесли вони сумну звістку: її два сини впали у лютій січі, а третього, порубаного, забрали татари з собою.

Боса і простоволоса бігла мати по білому снігу за третім сином і тяжко голосила. Гіркі сльози рясним дощем падали з очей. Від них танув білий сніг. Де впала сльозина, там розквітала маленька квіточка.

Назвали люди ці квіточки материнськими сльозами. А ще їх маргаритками називають.

Легенда про тополю та Стрибога

У полянина Життя та його дружини Добрини народилася вродлива донька, яку волхви нарекли Поляною. Росла вона як з води. І вимостилася в дивовижну красуню, якої світ не бачив. Багато красенів–парубків сваталися до неї, та Поля була вірна Стрибі – найпрудкішому з усіх юнаків округи. Міг він навіть обігнати стрілу, яку випустили з найтутішої тятиви. Тож воєвода посилав Стрибу гінцем в різні кінці, коли була в тому потреба.

Щасливі були і Поляна, і Стриба, і стали вони до весілля готуватися. Та на заваді стала врода Поляни. Бо її краса осліпила навіть грізного громовержця Перуна з Вирію. І надумав бог блискавки взяти злюб з Поляною.

– Бути Полянні Богинею! – вигукнув громовержець так, що його почули всі поляни. І зраділи, що матимуть такого могутнього, всесильного родича, який щедро поливатиме їхню Землю дощем, а ще, дивись, вогняними стрілами відганятиме ворогів.

Про Стрибу всі забули. Всі, крім Полі. Вона боялася злюб з Перуном і тихо плакала за своїм коханим. Та ось вбрали Полю в найкращий одяг і повели до урочища Перуна, аби віддати в жони громовержцеві. Все плем'я полян ішло за Перуновою нареченою. І похнюплений Стриба також. Ось і задрижала Земля, всі попадали навколішки, лише Поляна стояла горда, як богиня, – у золотому осяяні. З пучком вогненних стріл у руці з'явився Перун.

Молодецькі сріблясті вуса спадали аж на його могутні груди. Горіли золоті кучері на голові. Сяяли його очі.

Усміхаючись, бог–красень став наближатися до Полі.

– Прощай, кохана моя Полю! – скрикнув розпачливо Стриба, вихопив короткого мисливського меча і вгородив собі в серце. Жахно скрикнув натовп. Жалібно зойкнула Поля, залившись слізьми. Спохмурнів Перун і сказав:

– Ні, не хочу, щоби на злюбі моєму лилися кров і сльози. Хай же ти, чарівна Поляно, нікому не дістанешся!

Сліпуче сяйнули блискавки, вдарив грім. У неймовірному страхові люди припали до Землі. А коли підвели голови, то не побачили красуні Полі. Замість неї виросло дерево – високе й струнке, як дівчина.

– То – Поля! – вжахнулися передні.

– Що то за дерево? – допитувалися задні.

– Тополя, – відказували їм. Так і пристала до дерева назва – ТОПОЛЯ.

А Перун злітав у Вирій, приніс звідти пригорщу Живої Води, бризнув на лице мертвому Стрибі й ожив юнак.

– Будь моїм побратимом, Стрибо! – сказав Перун. – Адже обидва ми осиротіли без нашої Полі. Чи згоден?

– Згоден, – відповів Стриба. Перун схопив за руку побратима, потягнув за собою і... обидва легко злетіли в небо, полинули у Вирій. Там Стриба з дозволу Рода вкусив молодильне яблуко і став безсмертним.

– Роде, – звернувся Перун до Сокола, – дай крила для ніг мого побратима Стриби – його я хочу зробити богом вітрів, без яких не буде життя на Землі.

І тоді Сокіл–Род пустив дві сльозинки, і до ніг Стриби впало два крила. І врочисто промовив Перун:

– Тепер ти володар вітрів на світі, тепер ти не Стриба, а СТРИБОГ! – Так вони стали побратимами – Перун і Стрибог. Стриба щодуху ганяє хмари по світу, а Перун їх розпанахує стрілами, пускаючи життєдайний дощ на Землю в потрібному місці. Так вони творять добро: без вітру й без дощу й справді немає життя на Землі.

Три брати – засновники Києва (легенда)

Поляни ж жили в ті часи окремо і володарювали родами своїми...

І були три брати: один на ймення Кий, а другий — Щек, а третій – Хорив, і сестра їхня – Либідь. Кий сидів на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щекавицею, а Хорив — на третій горі, через що і прозвана вона Хоривицею.

І збудували вони городок в честь свого старшого брата й нарекли його Києвом. А навколо города був ліс і пуща велика, і ловили там звірів. І були ті мужі мудрими й тямущими, і називалися вони полянами, від них в Києві є поляни й до сьогодні. Деякі ж, не знаючи, кажуть, що Кий був перевізником, бо нібито тоді біля Києва був перевіз з тієї сторони Дніпра, тому й говорили: “На перевіз на Київ”. Проте, коли б Кий був перевізником, то не ходив би до Царгорода. А втім, цей Кий княжив у роді своєму і ходив він до царя - не знаємо лишень до котрого, але знаємо, що великі почесті, як оповідають, віддав йому той цар, при якому він приходив.

Коли ж Кий повертався, прибув на Дунай і уподобав місце, і збудував малий городок і хотів осісти в ньому з родом своїм, та не дали йому навколишні мешканці. Отож і донині називають придунайці те городище Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ, тут і скончався. І брати його Щек і Хорив, і сестра їх Либідь тут померли.

Чому собаки з кішками ворогують (легенда)

Якось ішов чоловік на полювання і, зустрівши двох звірят, запитав, звідки вони. Звірята відповіли:

- Ми жили у воді, а тепер житимемо на землі.
- Як ви зветесь? – спитав чоловік.
- Собаки.
- Як я можу пересвідчитися?.

Собаки вийняли свої документи й показали йому. Тоді чоловік той каже до них:

– Дивіться, вам дозволено жити на землі всього лиш один рік, а по закінченні цього часу знову треба йти у воду.

Через рік зустрівся він з тими ж звірятами і став сварити їх за те, що й досі живуть на землі, коли термін вже вийшов.

– Без документа нам не можна йти у воду, – відповідали звірята.

– А де ж ваш документ?

– Ми віддали котові.

– Ходіть же й візьміть його в кота.

Собаки пішли до кота і зажадали в нього свій документ, але документа в кота вже не було: його вкрали миші і з'їли. Так собаки мушили залишитися на землі й живуть на ній дотепер. Тому й нині людина переслідує собаку, собака – кішку, а кішка – мишей; і собаки, й коти і миші завжди будуть між собою непримиренними ворогами.

Якось був такий неврожай, що гинули від голоду і люди й собаки. Один собака пішов до Бога просити хліба. Бог дав йому потрошку всякого нив'я, дав до того ж і розписку. А в тій розписці було сказано: що сам господар їстиме, те щоб давав і собаці. Повернувся собака додому, віддав господарю все те нив'я. Господар засіяв його – вродило. Їсть сам господар, і собаці дає те ж саме. Ходить собака подвір'ям і мокне в негоду під дощем. Приходить він до кота й каже:

– На, братику-котику, тобі цю цидулочку: ти – в хаті, в сухому сидиш, то в тебе цидулочка ніколи не змокне.

Сидить собі кіт у хаті, а коли надворі похолоднішало, він заліз у піч. Господиня розпалила в печі, а кіт як вистрибне звідтіля, та й забув прихопити із собою з печі розписочку.

Варить господар собі їсти, та вже більше й не дає собаці того, що сам їсть, а замішує висівки, дає помії... Собака бачить, що господар не дає йому вже більше того, що їсть сам, прийшов до кота й питає:

– А де та цидулочка, що я дав тобі на зберігання?

– “Я, – каже кіт, – сидів у печі, грівся, а господиня раптом розпалила піч.

Я вискочив, та й забув у печі цидулочку, то вона там і згоріла.

Відтоді собаки стали шарпати котів, і ніколи вони не можуть ужитися.

Чому сонце буває сумне (легенда)

Жив собі чоловік та жінка, які мали сина і дочку. Дочка була найкраща в світі. Ось одного разу сонце вкрало її собі за жінку. Після цього брат пішов її шукати туди, де заходить сонце. Сестра побачила і вибігла до нього та й каже: “Сховайся в льох, бо як прийде сонце, то запече тебе”. Брат швиденько заховався в льох. Коли прийшло сонце, то воно роздягнулось і повісило свої ризи на льосі та й пішло в хату. Сестра, побачивши, що сонце повісило ризи, швиденько побігла до брата, який чуть не вмер від жару. Тоді сестра відлила його водою і вони пішли в хату. Вони привітались з сонцем, посиділи, поговорили, а тоді сонце просить брата, щоб він пішов за нього на небо хоч на один день. Він згодився, надів ризи і пішов на небо. Коли виліз, то він пішов на ті місця, де сонце снідає, обідає та вечеряє, побив миски, порозкидав ложки; зловив вітра та мороза, набив їх за те, що перешкоджали йому в дорозі. Злазячи з неба, поламав драбину; прийшов до хати, де спало сонце, скинув ризи і разом з сестрою втекли. Коли сонце встало і хотіло скоро вилізти на небо, то ніяк не можна було. Поки воно лагодило драбину, то брат із сестрою вже втекли.

Сонце побачило безладдя на небі, було цілий день голодне, то так було розсердилось, що цілий тиждень не показувалось людям.

Чому у морі вода солонна (легенда)

Багато років тому назад жили два брати. Молодший — бідний, а старший — багатий. Померли їхні батько й мати. Тоді менший брат став жити іще гірше. Старший брат забрав собі всю батьківську спадщину. Меншому братові не лишилось нічого. Жив він з дружиною у великих злиднях. Якось у молодшого брата не стало чого їсти, і вирішив він піти до старшого, щоб той допоміг йому. Старший брат відмовився допомогти. Тоді менший брат пішов ловити рибу, щоб зварити юшку. Того дня риба не ловилась. Йде він додому з порожніми руками, похнюпивши голову. І раптом бачить — на дорозі лежать жорна. Підняв він ці жорна і поніс додому. А вдома жінка питає:

— Чи добрий був улов? Чи багато риби приніс?

— Ні, жінко, нема риби. От приніс тобі жорна.

Поклав він жорна долі та з досади і штовхнув їх ногою. А жорна раптом закрутилися і почали молоти. Дивляться, а з-під жорен сіль сиплеться. Мололи вони все швидше і швидше, солі ставало більше і більше. Зраділи чоловік із жінкою. Потім менший брат став думати, куди подіти сіль і як йому зупинити жорна. Нарешті додумався: перевернув жорна, і лише тоді вони зупинилися. Після цього жили вони добре. Мололи сіль і продавали, що давало їм змогу жити в достатку.

Старший брат дізнався про це, прийшов до меншого та й каже:

— Дай, брате, мені в позику жорна.

Дуже не хотілося молодшому братові давати жорна старшому братові, але віддав. Старший брат приніс додому жорна і штовхнув їх ногою. Жорна почали молоти. Менший брат не встиг розповісти старшому, як вони зупиняються. Жорна мололи-мололи сіль і намололи таку купу, яка дійшла до стелі. Стіни затріщали. Злякався старший брат, що розвалиться хата, взяв він жорна і виштовхнув з хати. Вони покотилися з гори прямо в море та й потонули. От і до цього часу на дні моря крутяться жорна та все мелють і мелють сіль.

Як мати зозулею стала (легенда)

Були собі чоловік і жінка і мали четверо дітей. Жили вони з риболовлі. Якось чоловік застудився і помер. Жінка сама ловила рибу і годувала дітей. Та незабаром і вона застудилася і злягла хвора. Лежить у постелі, а дітей і немає чим годувати. Вже й у неї пересохло в горлі, мовила тихо до дітей:

— Діточки, діточки, подайте мені води. Бо не дам собі ради, щоб підвестися самій, а пити так хочеться.

— Нема в хаті води, — одказують діти.

— Візьміть глечик, — каже мати, — підіть до річки та й наберіть води.

Одізався старший хлопець:

— Я не маю чобіт, нехай іде сестра. Мати до дочки:

— Піди, доню, принеси мені води.

– Я не маю хустки завинутися. Нехай іде менший. Просить мати меншого сина:

– Піди, Івасику, принеси мені водички.

– Я не маю в що вдягнутися, – одказує той. Так ніхто і не приніс хворій матері води.

Пішли діти надвір, граються, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір'ям. А найменший хлопчина саме вбіг у хату, бачить – мати вже стає зозулею, став гукати до брата і сестрички:

– Наша мати стає зозулькою, хоче одлетіти од нас. Скоренько біжімо по воду для неї.

Схватили діти хто що: глечик, кружечку, відро. Всі побігли до річки, набрали води і кричать навперебій:

– Мамочко, мамочко, пий воду.

А мати вже вся обросла пір'ям, стала зозулькою, одлітає од хати:

– Ку-ку, ку-ку... Пі-зно, ді-ти, пі-зно... Ку-ку, ку-ку... – І стала одлітати. А діти за нею бігли, бігли, збиваючи по грудях ноги до крові. І до цих пір у лісах, на полянах стелиться мох з червоними краплинами: то, кажуть, ті краплини крові, що стікали отоді з ніг дитячих.

А мати назавжди одцуралася рідних дітей і донині літає зозулею.